

Д. ХОҶАЕВ, **Ф. ЗИКРИЁЕВ**, М. САЛОМОВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст**

Нашри сеюм

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2018

УДК 373.167.1

ББК 81.2 Тоҷик - 92 +74.261.4

Х-79

Х-79. Хоҷаев Д., Зикриёев Ф., М. Саломов **Забони тоҷикӣ (Наҳв).** Китоби дарсӣ барои синфи 9-ум. Душанбе, Маориф, 2018, 184 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст. Аз он баҳравар ша-вед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову ораста дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

Ҷадвали истифодаи китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-1-567-1

Моликияти давлат

© МАОРИФ, 2018

© Д.Хоҷаев, Ф.Зикриёев.

*Наҳв мизони каломи мансур аст, ҳамчунон
ки арӯз мизони каломи манзум.
(Шамси Қайси Розӣ)*

ХУШГУФТОР БОШЕД !

Яке аз сифатҳои ҳамидаи инсон ширинсуханӣ ва хушгӯӣ аст. Дуруштию муомилаи бад комилаи хилофи ахлоқи ҳамида мебошад. Ширинсуханӣ ҳарче надорад, вале манфиати бисёре дорад. Агар хоҳед, ки маҳбуб бошед, эҳтироми дигаронро ба худ пайдо кунед, дар ҳар ҷою ҳар маврид – дар хона, дар мактаб, дар муносибат бо дӯстону ҳамдарсонатон, дар гуфтугӯ бо атрофиён одоби муоширатро риоя кунед.

Сухани ширин, самимӣ ва бериё шахсро неру-манд карда, дӯстӣ ва рафоқатро мустаҳкам мекунад, вале сухани дурушт меҳрро кам ва дӯстиро заиф мегардонад, чунончи:

... Меҳр муҳкам шавад зи хушгӯӣ,

Дӯстӣ кам кунад турушрӯӣ.

(Авҳадӣ)

Бунёди сухан бар ҷумла устувор аст ва одамон маҳз ба воситаи ҷумла андешаву мулоҳизаҳои худро баён мекунанд. Китобе, ки шумо дар даст доред, наҳви ҷумлаҳои мураккабро фаро мегирад ва ба шумо аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ дониш медиҳад.

ДАР РОҶИ МАЪРИФАТ САӢЙ МЕБОЯД!

✓ 1. *Ин фармудаҳои бузургонро хонед ва маънии онҳоро гӯед.*

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

* * *

Ба хангоми барноиву кӯдакӣ
Ба дониш тавон ёфтан зиракӣ.

(Абӯшақури Балхӣ)

* * *

Беҳ аз ганчи дониш ба гетӣ кучост?
Киро ганчи дониш бувад, подшост!

(Асадии Тӯсӣ)

* * *

Хирад афсари шаҳрерон бувад,
Хирад зевари номдорон бувад.
Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад.

(Абулқосими Фирдавӣ)

* * *

Биёмӯз, агарчанд душворат ояд,
Ки душвор аз омӯхтан гашт осон.

(Носири Хусрав)

* * *

Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз.
Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
То маънии он тамом донӣ.

(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

Бе азми дурусту саъйи комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Дар ҷавонӣ саъй кун, гар беҳалал хоҳӣ амал,
Мева бенуқсон бувад, чун аз дарахти навбар аст.

(Абдуррахмони Ҷомӣ)

ДАР БОРАИ ЗАБОН ВА СУХАНУ СУХАНДОН

✓ 2. *Ин фармудаҳои донишмандонро хонед ва маънидод кунед:*

1. «Забон рукни миллат аст, ки ба маҳзи гум шудани забон ҳамон миллат, ки мутакаллим¹ ба он забон аст, гум ва нопадид хоҳад шуд».

(Шуълаи инқилоб, 1919, № 2, сах. 1)

2. Сухан захру позахру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармони дард.
(Абӯшақури Балхӣ)
3. Нигар то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳар чӣ гӯйӣ, ҳамон бишнавӣ.
(Абулқосими Фирдавсӣ)
4. Қавл сухане бошад кӯтоҳ ва маънидор.
(Носири Хусрав)
5. Забоне, ки орад сухан носавоб,
Ба хомӯшияш дод бояд ҷавоб.
(Низомии Ганҷавӣ)
6. То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нухуфта бошад.
(Саъдии Шерозӣ)
7. Чу бишнавӣ сухани аҳли дил, мағӯ, ки хатост.
Суханшинос кай, чони ман, хато ин ҷост
(Ҳофизии Шерозӣ)
8. Сухан бетааммул кам афтад савоб,
Забонро инон аз хато бозтоб.
(Абдурраҳмони Ҷомӣ)
9. Диҳад килки сухансанҷам тасаллӣ нафси саркашро,
Набошад з-ин наистон ҷуз қаноат рӯзии шерам.
(Сайидо)
10. То лафз хуб наёяд, маънии баланд аз вай сар барназанад.
(Аҳмади Дониш)

МАҚОМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

✓ 3. *Ин фармудаҳоро хонед ва гӯед, ки дар навиштаҳои зер кадом хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ таъкид шудааст?*

1. Мутакаллим - гӯянда

Забони тоҷикӣ дар тӯли таърихи чандҳазорсолаи хеш
бо вучуди он ҳама бархӯрд ва рӯёруӣ бо чандин забонҳои
тавонои дунё чехраи аслии худро нигоҳ доштааст.

(Эмомалӣ Раҳмон)

* * *

Бифармуд, то порсии дарӣ
Набиштанду кӯтоҳ шуд доварӣ.

(Абулқосими Фирдавӣ)

* * *

Ман онам, ки дар пойи хукон нарезам,
Мар ин қиматӣ дур(р) – лафзи дариро.

(Носири Хусрав)

* * *

Чу дар ман гирифт он насихатгарӣ,
Забон баркушодам ба дурри дарӣ.

(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

Гарчи ҳиндӣ дар узубат¹ шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

(Иқболи Лоҳурӣ)

* * *

Забони мо хеле устувор аст, мо имрӯз ҳам ашъори
Рӯдакиро аз нусхаи аслаш мутолиа мекунем.

(М. Т.)

* * *

Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ.

(Б. С.)

Яке аз ширинкитобҳое, ки ин авохир² хондам ва баъзе
қисматҳои онро борҳо хондам, хотироти Садриддин Ай-
нист. Ин китоб дарёест аз ганҷинаи гаронбаҳое аз вожагон,
истилоҳот ва амсоли забони форсии дарию тоҷикӣ, ки мо
имрӯз ба бисёре аз он калимот башиддат ниёзмандем. (Ша-
феи Кадканӣ)

1 Узубат - ширинӣ

2. Авохир - охирҳо

ТАКРОР ВА ЧАМЪБАСТИ МАВОДДИ СИНФҲОИ V-VIII

1. ФОНЕТИКА (САВТИЁТ)

✓ 4. Ба саволҳои зерин посух диҳед:

1. Фонетика дар бораи чӣ баҳс мекунад?
2. Овозҳои садоноку ҳамсадо кадомҳоянд?
3. Овозҳо чӣ тавр ҳосил мешаванд ва дастгоҳи овозҳосилкунӣ чӣ гуна аст?

✓ 5. Матнро хонед ва калимаву ибораҳои, ки ишора шу- даанд, аз ҷиҳати таркиби овозӣ таҳлил кунед:

То тавонӣ, аз сухан гуфтани шунидан нафур¹ машав, ки мардум аз сухан шунидан сухангӯй шавад. Далел бар он ки агар кӯдакero аз модар ҷудо кунанд ва дар зери замин ба-ранд ва шир ҳаме диҳанд ва ҳаме парваранд ва модару доя ба вай сухан нагӯянд ва нанавозанд ва сухани кас нашуна-вад, чун бузург шавад, гунг бувад. То ба рӯзгор ҳаме шуна-вад ва ҳаме омӯзад, он гоҳ гӯё шавад.

Далели дигар. Ҳар ки аз модар кар зояд, лол бувад. Набинӣ, ки лолон кар бошанд?

Пас, суханҳо бишунав ва ёд гиру қабул кун. Хосса суханҳои панд ва гуфтаҳои мулуку ҳукамо. Ва гуфтаанд, ки панди ҳукамову мулук шунидан дидаи хирад равшан кунанд, ки сурмаву тӯтиёи чашми хирад ҳикмат аст. Пас, ин қавлро, ки гуфтам, ба гӯши дил бояд шунидан ва эътиқод кардан (Унсурулмаолии Кайковус).

✓ 6. Фарқи калимаҳои сутуни якум ва дуюмро гуфта, интихобан бо чанде аз онҳо ҷумла тартиб диҳед:

нав	навъ
ало	аъло
сурат	суръат
қатӣ	қатъӣ

1. Нафур - нафраткунанда, безор, бадбин

2. КАЛИМА (ЛУҒАТ)

✓ 7. *Матнро бодикқат хонда, муродифи калимаҳои шио-
рашударо ёбед.*

Забони форсӣ ҳамон форсии дарӣ аст, ки ханӯз **исми** ко-
мили он дар Балхи Бумӣ, ки буму бари аслии забон аст, бо
номи қадимии «дарӣ» хонда мешавад.

Забони форсӣ ҳамон забони тоҷикӣ аст, ки Садриддин
Айнӣ ва Мирзо Турсунзода бад-он **сухан** гуфтаанд.

Забони форсӣ ҳамон забони Муҳаммадиқболи Лоҳурӣ
аст, ки дар Панҷоб «Забури Аҷам»-и худро бад-он забон ва
«Паёми Машрик»-и худро бо ҳамин забон фиристодааст.

Забони форсӣ ҳамон забонест, ки ҳар сол дар чашни та-
валлуди Мавлоно пайравони Мавлавӣ дар Ҷумҳурии Тур-
кия бар турбати поки ӯ гирд меоянд ва «Маснавӣ»-и шарифи
ӯро ба забони Мавлоно бо оҳанги **дафу най** мехонанд ва
самоъ мекунанд. (Муҳаммадмуҳити Таботабой)

✓ 8. *Матнро хонда, мазмуни онро нақл кунед. Дар матн бо
кадом маъно истифода шудани ифодаҳои «таъбироти мар-
дум» ва «таркиби луғавӣ»-ро фаҳмонед. Боз кадом луғатҳоро
медонед?*

Мо барои равнақи минбаъдаи забони тоҷикиа мон бояд
аз хазинаи пураарзиши фолклору таъбироти мардум, аз тар-
киби луғавии Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҷомӣ, дар наср
бошад, аз осори Восифию Бедил, Аҳмади Донишу маориф-
парварони ибтидои асри ХХ истифода барем, аз луғатҳои
гузаштагонамон мисли «Луғати фурс», «Фарҳанги Рашидӣ»,
«Бурҳони қотей», «Ғиёс-ул-луғот» бисёр фоидаҳо бардош-
танамон мумкин аст. (Р.Х.)

✓ 9. *Ба саволҳои зерин посух диҳед:*

1. Омоним (ҳамшакл) чист?
2. Чӣ гуна калимаҳоро синоним (муродиф) мегӯянд?

3. Кадом калимаҳоро калимаҳои серистеъмол ва камистеъмол меноманд?

4. Кадом калимаҳоро антоним (муқобилмаъно) мегӯянд?

✓ *10. Матни зеринро хонда, калимаҳои сермаъно, муродиф ва муқобилмаъноро ҷудо намуда, онҳоро шарҳ диҳед:*

Дод бидех, то дод ёбӣ ва хуб гӯӣ, то хуб шунавӣ. Ва андар шӯристон тухм макор, ки бар надиҳад ва ранҷи беҳуда бувад.

Яъне, ки бо мардуми нокас некӣ кардан чун тухм дар шӯристон афкандан бошад. Аммо некӣ аз сазовори некӣ дарег мадор ва некиомӯз бош... Ва некикуну некифармой ду бародаранд, ки пайвандашон замона нашканд. Ва бар некӣ кардан пушаймон мабош, ки ҷазои неку бад ҳам дар ҷаҳон ба ту расад, пеш аз он ки ба ҷойи дигар равӣ. Ва чун ту ба касе хубӣ кунӣ, бинигар, ки андар вақти хубӣ кардан ҳам чандон роҳат, ки бад-он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падида ояд. Ва агар ба касе бадӣ кунӣ, чандон ки ранҷ ба вай расад, бар дили ту **зучрату**¹ гаронӣ расида бошад ва аз ту худ ба касе бар наёяд. Ва чун ба ҳақиқат бингарӣ, бе зучрати ту аз ту ба касе ранҷе нарасад ва бе хушии ту роҳате аз ту ба касе нарасад. Дуруст шуд, ки мукофоти неку бад ҳам дар ин ҷаҳон биёбӣ, пеш аз он ки бад-он ҷаҳон расӣ. Ва ин суханро, ки гуфтам, касе **мункир**² натавонад шудан, ки ҳар кӣ дар ҳама умри хеш бо касе некӣ ё бадӣ кардааст, чун ба ҳақиқат бияндешад, донад, ки ман бад-ин сухан барҳақам ва маро бад-ин сухан **мусаддик**³ доранд. Пас, то тавонӣ, некӣ аз касе дарег мадор, ки некӣ охир як рӯз бар диҳад. (Унсуролмаолии Кайковус)

1. Зучрат – нооромӣ, тангдилӣ

2. Мункир - инкор

3. Мусаддик – тасдиқкунанда

3. МОРФОЛОГИЯ (САРФ)

✓ **11. Ба саволҳои зерин посух диҳед:**

1. Мавзӯи баҳси морфология чист?
2. Аҳамияти калимасозӣ дар забон аз ҷиҳати иборат аст?
3. Асос чист?
4. Реша чист?
5. Пасвандҳои сермаҳсулро номбар кунед.

✓ **12. Матнро хонда, калимаҳои сохта ва мураккабро шарҳ диҳед:**

Баҳорони Норак ҳусни хосса дорад. Ҷониби офтобрӯяи шаҳр нигаред, майсазори сабзро мебинед, ки аз домани кӯҳ то теппахояш расида, ҳамранги уфуқ метобад. Тарафи ҷануб, ҷониби кӯҳҳои он сӯйи дарё, нигаред, қитъаҳои хурду калони барфро мебинед, ки ҷо-ҷояш дарахтони pistaву арча бараҳна менамояд. Офтоб нӯк-нӯки силсилакӯҳи Нор мегашт. Ва ҳоло қудрат надошт, барфи кӯҳу талҳоро об кунаду пешро ранги баҳор бахшад.

Шаҳр низ ҳусни тоза дошт: ҷойи иморатҳои похсагину тангкӯчаҳои қач тарҳи кӯчаҳои нав, қомати биноҳои тозабунёд назар мерабуд. Мардумаш беш аз пеш буд. Ҳама ҷониби сохтмон – тарафи Пули Сангин, шитоб доштанд. Танҳо марди ҳаракӣ, ки аз Навдеҳ меомад, ба деҳи Сабур фурумад. Ин мардак Бобо Қаро буд. Чашмони ҳайрат ба гирду пеш медӯхт. (М. Х.)

✓ **13. Матнро хонда, фаҳмонед, ки калимаҳои ишорашуда кадом ҳиссаи нутқанд?**

...Не, ман хато кардам.

Маро бибахш, **баҳор!**

Ту гунаҳкор набудӣ. Дониستم, гунаҳкор ҳамон мӯйсафеди одамсурати ҳайвонтабиат будааст, **донистам.**

Биё, баҳор!

Мархабо!

Биё, то ки ман акнун ба ту таронаи одами **озод**, таронаи саодатро суруда, заминҳои зарбахши хоҷагиамонро биро нам.

Биё, ки офтоби тиллогунат роҳи тракторамро равшан кунад!

Баҳор!

Рафиқам баҳор! Биё, ба гӯшат як гап мегӯям, **лекин** ба ҳеч кас нагӯй, ман шарм медорам, чунки ман-манӣ **ба** одам намезебад.

Баҳор медонӣ- **мӣ**?

Ман дигар кӯдаки **гирёнчак**, ғуломи зархариди бой нестам.

Ман яктои миллионҳо муборизони далер, яктои армияи бузурги бинокорам, ки имрӯз мо зимистони қаҳратунро ба баҳори абадӣ мубаддал карда истодаем.

Баҳор!

Марҳамат, ба баҳористон! (Ҳ. К.)

4. СИНТАКСИС (НАҲВ)

ИБОРА

✓ 14. *Бо истифодаи калимаҳои зерин ибораҳои озод созад: шеър, адабиёт, шоир, ду, калон, таърих, хоно, ниёгон, маданият, рӯз, образ, хондан, навиштан, корхона, дарахт, замин, мис, соат, зебо, равшан, машгул шудан, гул, кӯча, садафвор.*

Намуна: шеъри шоир, гул барин зебо, ду дарахт.

✓ 15. *Матни зеринро хонед ибораҳои озодро ҷудо карда нависед ва воситаҳои алоқаи ҷузъҳояшонро шарҳ диҳед.*

Рамаҳои гӯсфандони ҳисориро пайи ҳам ба гӯшт су-пориданд. Дар баъзе хоҷагиҳо ному нишони ин зот намонд. Дар рӯзномаву журналҳо пайваста аз ғоидаи зоти кашфкардаи роҳбар – олим, мақолаҳо чоп мешуданд. Амири Тоҳир яке аз нахустинҳо шуда молро бо сиркааш ба саллоҳхонаи марказӣ бурд. Ана ҳамон вақт Шоҳин пушаймон гашт, ки беҳуда нисфи рамаро ба дасти зоғ дода будааст ва барои ба гӯшт насупоридани рамаи худаш попархам истод, аз роҳбарони хоҷагиву ноҳия, Вазорати кишоварзӣ мадад пурсид, ба идораҳои боло ҳам рафту часпу талош кард. Зиндагӣ ҳамин хел: рӯйи об баровардани ҳар мақсад,

– хоҳ нек бошад, хоҳ бад, – талош мецоҳад... Хайрият, ки шахсони дурандешу хайрхоҳ дастгираш шуданд.

– Ба хоцаги зарар наорад, ба инкишофи гӯсфанди қарокули халал намерасонад. Гӯсфанди ҳисорӣ ҳам лозим, – гуфтанд онҳо.

Он рӯз ҳам ғалабаи Шоҳин буд. Вай ҳангоми аз маркази район ба чарогоҳ рафтанд... қасдан ба хаймаи Амир даромаду шодиаширо намоиш дод.

– Муборак бошад, Амиршоҳ, рамаи мо монд.

Ана иҷозатномааш, – табассумкунон мужда расонд Шоҳин ва дид, ки ранги рӯи Амир ба чӣ дастур аз сурхи ба сафеди хокистарнамо табдил ёфт, сипас якбора тоҷи хурӯс барин сурхи сиёҳтоб гашт.

– Тухми гӯсфанди ҳисорӣ бояд то дунё ҳаст, аз рӯи замин нест нашавад... (А.С.)

✓ *16. Худатон ду-се ибора гуфта, онҳоро дар ҷумла истифода намоед.*

5. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ. ВАЗИФАИ ОНҲО ДАР НУТҚИ ХАТӢ

Аломатҳои китобат дар нутқи хатӣ вазифаҳои муҳимми маъноӣ ва грамматикӣ доранд. Онҳо ҳиссаҳои ҷумларо ҷудою таъкид карда, ҳудуди ҷумлаҳоро муайян менамоянд. Матне, ки бо риояи аломатҳои китобат таълиф шудааст, фаҳмо, пуртаъсир ва хондани он равоно осон аст. Баъзан ин ё он матлабе, ки гӯянда дар нутқи шифоҳӣ бо ёрии ҳаракатҳои махсус мефаҳмонад, дар нутқи хатӣ маҳз ба воситаи аломатҳои китобат таъкид меёбад.

✓ *17. Аломатҳои китобатро номбар карда, вазифаҳои онҳоро фаҳмонед.*

✓ *18. Матни зеринро ифоданок хонед. Сабаби гузошта шудани ҳар кадоме аз аломатҳоро шарҳ диҳед.*

Моҳи сеюм аст, ки мӯйсафед сокини деҳа асту давлати пирӣ меронад. Вай дар ин муддат ба худ кашф кард, ки аз қору муҳити одатӣ якбора қанда шудан азоби алим будааст.

Рӯзҳои аввал аз хона баромада рама, талу теппаҳои хомӯшро пеши назар меоварду дилаш гум мезад. Вай ба уқоби пире шабоҳат дошт, ки дар охири умр аз фазои кӯҳсорон маҳрум гашта, дар қифаси васеу барҳаво истода, тамоми баргу навои рӯзгораш муҳайё бошад ҳам, нигоҳи пурҳасрат аз осмони нилӣ, даштҳои васеъ, қуллаҳои дуродур намеканад. Даҳмардаи пир гоҳо ҳаёлан асояшро болои китф ниҳода, сар-сари ёлаҳо, рӯ-рӯи майсазорон аз паси рама мегашт. Ҳа, дил, ки ба шуғле побанд гашт, то охири умр аз пайи он мерафтааст. Рӯзҳои аввал аз дилтангӣ хона дар назараш танг менамуду деҳа сермағал, чӣ қор карданашро намедонист. Қойи сайругашт танг, ҳавои кӯчаву ҳавлӣ вазнин буд. Ҳайратангез ба худ меандешид, ки чаро баъзеҳо ба нафақа бароянд, шод мешаванд, рӯзи дароз дар сояи бедҳои лаби ҷӯй ё болои кат қачпаҳлу нишаста, чойнӯшон суҳбат мекунанд ва ё мудом сарро аз болин набардошта мехобанду ҳаминро «давлати пирӣ» меноманд. Вай ҳам чанд қарат хост, ки бо мӯйсафедҳои деҳа шарикӣ суҳбат шавад, лекин кафшери гапашон ба ҳам набаст. Суханҳои онҳо, ки бештар аз чизу савдои зиндагӣ, таҳлили рафтору гуфтори хурду калони деҳа буд, ба гӯши ӯ нофорам, ғайбатнамо расид. (А.С.)

6. САРХАТ, ФАСЛ, БОБ ДАР НУТҚИ ХАТӢ

Дар нутқи хатӣ баъзе талаботи шаклию сохторӣ ҳаст, ки барои ин шакли нутқ хос ва ҳатмӣ мебошад. Ин талабот, яъне риояи сархат, фаслу боб, зерфаслу зербобҳо барои зуд ва беғалат фаҳмидани мазмуни нутқи хатӣ ёрӣ мерасонанд.

Сархат қойи холиест, ки дар ибтидои ҳар як матн, порай яқлухту томи ба ҳамдигар алоқаманд ба миқдори гунҷойиши ду ҳарф гузошта мешавад.

✓ **19. *Аз матни зерин сархатҳоро нишон дода, вазифаҳои онҳоро фаҳмонед.***

Сабаби даъвати Фирдавсӣ ба Бағдод аз тарафи Аскофӣ вобаста ба як нақшаи ноиб¹ буд. Ин нақша дар фикри ӯ ҳангоми мулоқоташ бо ҳочии мударриси тӯсӣ пайдо гардид.

1. Ноиб – чонишин, муовин, вакил

Чанд вақт инчониб «шоҳаншоҳ» Баҳоуддавла нисбат ба ноиби бағдодаш дилсард ва камилтифот¹ шуда буд. (С.У.)

Дар соли 1890 ман ҳамроҳи акаи худ барои хондан ба Бухоро омадам. Дар он ҷо домуллои кунҷакии акаам мулло Абдусалом аз мадрасаи Мири Араб як ҳучра ёфта дод, ки мо ҳар ду дар он ҷо истиқомат кардем.

Ҳучраи мо дар ошёнаи чоруми гулдастаи гӯшаи шимоли ғарбии мадрасаи Мири Араб буд.

Даромади ин ҳучра аз ин гардишгоҳи болопӯшидаи торик ҳам бошад, аз тарафи кӯча як дарича дошт, ки зиёву ҳаво аз он ҷо мебаромад. Ин ҳучра хеле танг бошад ҳам, дар шароити он вақтаи Бухоро ҳар дуи мо дар он ҷо хурсандона хобу хез мекардем. (С.А.)

Фасл як ҳиссаи муайян аз калому гуфтор аст. Қисми муайян ва алохидаи рисола, китоб, ки аз боб хурдтар аст.

Боб калонтарин қисмати китобу рисола, ки якчанд фаслро фаро мегирад.

Ҳар фасл ва боб аз фаслу бобҳои хурд иборат мебошад.

✓ 20. *Аз ягон асари илмӣ, бадеӣ бобу фасл ва зерфаслҳоро нишон диҳед.*

7. ҶУМЛАИ СОДА ВА АСОСИ ГРАММАТИКИИ ОН

✓ 21. *Аз матни зерин ҷумлаҳои содари ҷудо карда, асоси грамматикии онҳоро нишон диҳед:*

Таманно тарсидаву ларзида гоҳ тозад, гоҳи дигар аз ҳол рафта, тез-тез мекалади. Аз гуруснагӣ, бемадорӣ ва асабоният дилаш беҳузур мешуд. Ӯ саропо ғарқи оби борон буд. Тундар дам ба дам хурӯш карда, шохҳои атрофро гӯё ба тақон меовард. Баъзан ба роҳи дара, ки онро тадричан торикӣ фаро мегирифт, лаҳзае нур меафтонд. Садои рӯди Кофрун аз гулдурроси раъд гоҳо фуру менишаст. Борони ҳамал, чунон ки аз ҳазорон сатил бошад, базарба мерехт. (С.Т.)

✓ 22. *Порчаи манзуми зеринро ифоданок хонда, аломатҳои китобаташиро шарҳ диҳед.*

Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ,
Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.

1. Илтифот – лутф, эҳтиром, тавачҷух

В-акнун, ки ба чордах расидӣ,
 Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
 Гофил манишин, на вақти бозист,
 Вақти ҳунар асту сарфарозист.
 Дониш талабу бузургӣ омӯз,
 То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз.
 Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
 То маънии он тамои донӣ.

(Низомии Ганҷавӣ)

✓ 23. *Гӯед, ки дар ҷумлаҳои зерин аломати тире дар байни хабару мубтадо барои чӣ гузошта шудааст?*

Амина – ҳамсараш. (С.Т.) Иди май – иди қудрати дасти одам. (А.Ш.) Онҳо – одамони нозуки шаҳришин. (А.С.) Ду понздаҳ – як сӣ. (Фолклор) Душанбе – пойтахти Тоҷикистон. Турсунзода – шоир.

Уқоб андар баландӣ гар бимирад,
 Дили ман – дар баландии суханҳо.

(Л.Ш.)

8. ҶУМЛАИ СОДАИ ЯКТАРКИБА ВА ДУТАРКИБА

✓ 24. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутуни поёнро хонда муайян кунед, ки кадоме аз онҳо яктаркиба ва кадомашон дутаркибаанд. Тафовути онҳоро фаҳмонед.*

Талабагон дар саҳни мактаб
 ниҳолҳоро шинонданд.

Ҳама дар толор ором нишаста
 буданд.

Анвар аввалҳои баҳор омад.

Гулбону рӯи дастархон сарширу
 чурғот, маскаи тар, хел-хел
 мураббо мениҳод.

(А.С.)

Дар саҳни мактаб ниҳол-
 хоро шинонданд.

Дар толор ором нишаста
 буданд.

Аввалҳои баҳор омад.

Рӯи дастархон сарширу
 чурғот, маскаи тар, хел-хел
 мураббо мениҳод.

✓ 25. *Матни зеринро хонед ва ҷумлаҳои яктаркибаю дутаркибаро ҷудо карда, ба ду сутун нависед.*

Ман шунида будам, ки ҳазор пурсӣ ҳам, ин мардак як даҳон аз саргузашташ ҳикоят намекунад. Аз ӯ чизе напурсидам. Як моҳ дар меҳмонхонаи ӯ шудам. Ҳаёти колхозии онҳоро меомӯхтам. Бисёр вақт лаби ҳавзи ӯ менишастам. Ба ӯ ҳикоятҳои зиёде мегуфтам. Ман ба вай маъқул шудам. Бехтарин чизҳои дӯконашро ба назди ман мегузошт: мағзи бодом, донак, мавизи сиёҳ ва бехтарин себҳои хубониро. Ва ман ҳам «себамро хӯрдӣ, ғоз деҳ» гуфтагӣ барин аз ӯ ҳикоятҳо шунидан мехостам. Вале ӯ ғоз намедод. Ман боз ба ӯ хизмат кардан мехостам. Сатилро аз дасташ ба зӯрӣ гирифта, гирди шипангу чойхона, таги беду сафедорҳо ва атрофи ҳавзро об мезадам. Тасфи ҳаво камтар мешуд. Вале чор қадам дур аз сарҳавз гармсел забона зада тамоми саҳроро фаро мегирифт. Ин як баҳри хушке буд, ки бесадо мавҷ зада мерафт. (Сорбон)

9. САРАЪЗО ВА АЪЗОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА

✓ 26. *Ҷумлаҳои зеринро хонда, аз онҳо сараъзоро ёфта, яктаркиба ё дутаркиба будани ҷумлаҳоро муайян кунед:*

Офтоби оламоро саховатмандона нурпошӣ мекард. (С.Ш.) Мизи китобмонӣ. Дар байн як тирезаи калон. Аз дур манзараи иморатҳои баланд намоён аст. (А.Д.) Як боғ. Атрофаш бо девори пастаке ихота шудааст. (С.А.) Саҳрои васеъ, биёбони хушк. Дар он биёбони бепоён ғайр аз чохҳои чуқур манбаи обе нест. (С.А.) Пас аз чанд дақиқаи тӯлонӣ вай ниҳоят ба кӯшхона расид. (С.Т.) Баъди пешин аз хурд то калони даҳмардаҳо чамъ омаданд ва дар сабззори шафати хайма нишастанд. (А.С.)

✓ 27. *Панду ҳикмат ва зарбулмасалу мақолҳои зеринро ба дафтарадон навишта, маънии онҳоро шарҳ диҳед ва дар ёд нигоҳ доред:*

Имрӯз – меҳнат, фардо – роҳат.

Аз бад – касофат, аз нек – шарофат.

Одами бекор – дарахти бебор.

Илм дар хурдӣ – нақш бар санг.

Кӯшиши ҷавонӣ – роҳати пириӣ.

Нафси бад – балои ҷон.

10. ҶУМЛАИ ЧИДААЪЗО ВА ВОҲИДҶОИ ХУЛОСАКУНАНДА ДАР ОН

28. *Аз ҷумлаҳои зерин мубтадо ва хабари чидаро ёфта, сабаби гузошта шудани ин ё он аломати китобати байни онҳоро фаҳмонед:*

Иди якуми Май – иди меҳнат, иди баҳори бахт, иди саодати одамизод. (А.Ш.) Маркаб метарсид, гӯшҳояшро хобонда, гашташро суст мекард. (С.Т.) Дарахтҳо, хонаҳои баланду паст, заминҳои кишт, пастию баландиҳо – ҳама ба назар метофтанд. (Ҷ.И.)

Илму молу мансабу ҷоҳу қирон

Фитна орад дар кафи бадгавҳарон.

(Ҷалолиддини Балхӣ)

Фирӯза, Шамсия, Оймуллои Танбӯр ва Мухаррами Фарҷ низ гӯё симоҳои зиндаанд. (Ф.М.)

✓ **29.** *Аз матни зерин ҷумлаҳои ро, ки аъзоҳои пайрав дар онҳо чида шудаанд, ҷудо карда, хели аъзои пайрави чидаро муайян кунед:*

Қаторкӯҳҳои кабудчаранг, зардчахол, сурхчатоб сар ба фалак мекашид. (С.А.) Як марди қадбаланд, камгӯшт, пешонавасеъ, хушфеъл моро бо хурсандӣ пешвоз гирифт. (Х.К.) Хӯчаназарбой на дар вақти киштукор, на дар вақти хишова, на дар вақти чинак ба роши пахта қадам намондааст. (С.А.) Чехраи баобу тобу гандумгуни акаи Мирзо хаёле заҳир гашта, мӯйлаби пари зоғ барин сиёҳ, абруҳои боли уқобвораши ботароват буданд ва ба ӯ аҷаб зеб мебахшиданд. (А.С.)

✓ **30.** *Дар ҷумлаҳои чидааъзои зерин воҳидҳои хулосакунандаро нишон дода, вазифаи онҳоро фаҳмонед:*

Вай тамоми чизҳои атроф: чинорҳо, харсангҳо ва оби шӯҳи ҷӯйро аз назар мегузаронад. (С.У.) Қади навроста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абруйи пайваста – ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар зебанда афтада буданд. (С.А.) Дар домана ва рӯйи теппаҳои сабзу хуррам, дар атрофи киштзорҳо, дар канорҳои дарёча ва ҷӯйҳо, дар сари боми деворҳои кишлоқ – дар ҳама ҷо лола рӯйида буд. (Ҷ.И.)

11. ВОҲИДҶОИ ТУФАЙЛӢ ВА ИСТИСНОИИ ЧУМЛА

✓ 31. *Калима, таркиб ва ибораҳое, ки ба аъзои чумла муносибати грамматикӣ надоранд ва аъзои чумла ҳам намешаванд, чӣ ном доранд?*

✓ 32. *Аз матни зерин воҳидҳои туфайлиро ҷудо карда, маънои вазифаашонро шарҳ диҳед.*

Юнусбой, бешубҳа, одами дилсоф аст. (С.У.) Ниҳоят, маълум шуд, ки дар меҳмонхона фақат барои ҷаҳор кас ҷой будааст. (Ф.М.) Хулласи калом, Одина бо умедвории калон дубора ба завод даромад. (С.А.) Хуллас, ки хислати одам ба дилаш мувофиқ мешудааст. (Ф.М.)

✓ 33. *Аз ин порчаи манзум мухотабҳоро ёфта, ифода ва вазифаҳояшонро фаҳмонед:*

Гар ба шодиҳо шарики одамӣ,
Ханда кун, эй осмон!
Дову дасти тӯй дорад кишварам,
Рӯ кушо, нуре фишон!
Сабр кун, борон, ки ҳар як қатраат
Ҳамчу ашки модар аст.

(М.Қ.)

✓ 34. *Матни зеринро хонед ва ҷумлаҳоро, ки воҳидҳои истисноӣ доранд, ёфта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед:*

Мӯйсафед Ҳошим – писари кенчакияшро, ниҳоят дӯст медорад. Вай ин ҳиссиёти падарияшро танҳо як маротиба, ҳангоми ба аскарӣ гуселонидани ӯ, назди хешу ҳамсояҳо ба забон оварда буд:

– Ҳамаи фарзандҳо барои падару модар азизанд, - гуфт мӯйсафед, ҳангоме ки Ҳошим аз оғӯшаш раҳо ёфта, хандону дастафшон ба поезд даромад ва ба ҷашмони худаш об давид. Ин бача дар дилам ҷойи алоҳида дорад:...Ва даҳ сари сол ягон муаллим нагуфт: қади писарат паст ё баланд. Жуш-одоб, бофаросат, қобилу дидадаро – Ҳошим.

Абдурраҳмон чи, ҳм, нисфи одамони деҳа аз дасти ӯ дод мегуфтанд. Онҳо – падару модар, худро тасалло мебуданд, ки ин бадхӯияш аз бачагист, калон шавад, ақлаш мепазад. (А.С.)

САЙИДРИЗО АЛИЗОДА (1887-1938)

Сайидризо Ализода муаллифи китобҳои «Дабистони тоҷик», «Китоби нахустин» (1920), «Сарфу наҳви тоҷикӣ» (1926), муҳаррир ва мураттиби аввалин луғати русӣ-тоҷикӣ (дар ду ҷилд, 1933-34) мебошад.

Ализода С. забонҳои русӣ, фаронсавӣ, арабӣ, ўзбекӣ, озарӣ, тоторӣ, туркӣ, курдиро медонист. Солҳои 1933-37 дар Университети давлатии Самарқанд аз забони тоҷикӣ, форсӣ, арабӣ дарс гуфтааст.

Китоби дарсии ӯ «Сарфу наҳви тоҷикӣ» нахустин грамматикаи нормативии забони тоҷикӣ буда, аз нигоҳи назария ва маълумоти забоншиносӣ беҳтарин дастури таълимӣ аст.

Ҳарчанд ки оид ба асосҳои дастури забони тоҷикӣ баъзе маълумотҳои пароканда дар китобҳои улуми адабӣ, фарҳангҳои тафсири ва рисолаҳои фалсафӣ, ба мисли «Донишнома»-и Абӯалӣ Сино, «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Меъёр-ул-ашъор»-и Насруддини Тӯсӣ, «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Ҳисорӣ, «Фарҳанги ҷаҳонگیرӣ», «Бурҳони қотъ», «Фарҳанги Рашидӣ» ва як даста дастурҳо бо номи «Сарфу наҳви форсӣ» воҳӯрад ҳам, онҳо ниёзи ба китоби дарсии фарогири барномаи таълимии забони тоҷикӣ доштаро қонеъ карда наметавонистанд. Аммо дар ҳамин айёми басо нозук ва тақдирсоз фарзанди ватандӯсту фидоии тоҷик Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ ба номи «Сарфу наҳви тоҷикӣ» китоби дарсие навишт, ки ба таври сазовор пойдевори китобҳои дарсии забони тоҷикӣ барои замони нав маҳсуб меёбад. Ин китоби дарсӣ ҳамчунон ки худ муаллиф таъкид кардааст, бо як услуб ё равиши миёна, ки ба анъанаи дастурнигории классикӣ ва муосир иртибот дорад, навишта шудааст.

Ин асари ӯ дар рушди афкори забоншиносии тоҷик дар давраи нав сахми арзанда дошта, имрӯз ҳам моҳияти илмӣ ва таълимии худро гум накардааст.

ЧУМЛАИ МУРАККАБ

12. МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ЧУМЛАИ МУРАККАБ

Мо дар нутки шифохӣ (даҳанакӣ) ва хатгӣ фикри худро танҳо бо чумлаҳои сода не, балки бо чумлаҳои мураккаб ҳам ифода менамоем. Аз ин рӯ, аксар вақт мо бо мақсади пурратар ифода намудани фикр якчанд чумлаи содаи ба ҳам алоқамандро ба кор мебарем ва дар натиҷа воҳиди нисбатан мукаммали нутқ – чумлаи мураккабро, созмон медиҳем.

✓ **35. *Аз матни зерин чумлаҳои сода ва мураккабро чудо кунед ва мубтадою хабари чумлаҳои содаро нишон диҳед:***

Аз меваҳо бихӣ хеле дергул мекунад ва дер мепазад. Ақидае ҳаст, ки гӯё аз бӯи гули бихӣ зоғҳо дарди сар мешаванд. Бинобар ин, онҳо дар баҳорон парида ба ҷойҳои дури беодам мераванд. Зоғҳо мераванд, аммо ба ҷойи онҳо фароштурукҳо парида меоянд, мусичаҳо лона месозанд, булбулон ба хониш медароянд. Дар лаби ҷӯйборҳои пуроб табиат қолинҳои зумуррадгун паҳн мекунад. Дар кӯҳсорон лолаҳои фурузон бо шабнами нукратоб рухсора мешӯянд. (А.Ш.)

✓ **36. *Чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби зеринро чудо карда, баъд ба зерин мубтадою хабари ҳар кадоме хат кашеду муайян кунед, ки хабарҳо аз рӯи ифода чӣ навъанд?***

Раъд меғурид, барқ меҷаҳид, борон мерехту рӯд наъра мекашид, зулмоти шаб бепарво ҳукм меронд. (С.Т.)

Дар забони адабии тоҷикӣ чумлаҳо аз ҷиҳати сохт ба ду гурӯҳ: сода ва мураккаб чудо мешаванд. Вобаста ба ҳамин илми наҳв низ ба ду бахш – наҳви чумлаҳои сода ва наҳви чумлаҳои мураккаб чудо мешавад. Наҳви чумлаҳои сода хусусиятҳои сохторию маъноии чумлаҳои содаро меомӯзад. Наҳви чумлаҳои мураккаб хусусиятҳои сохторию маъноии чумлаҳои мураккабро меомӯзад. Чумлаи мураккаб чист?

Чумлае, ки аз ду ва зиёда чумлаҳои сода таркиб ёфта, дорои ягонагии маъною оҳанг мебошад, чумлаи мураккаб номида мешавад.

Мисол: 1. Табиат сукут мекард ва машъали азими осмонӣ – моҳ, торафт зиёдтар баланд мерафт. (Р.Ҷ.)

2. Қалам аз тасвири ин ҳарбу зарб, ки дар дашти васеъ гузашта истода буд, очизӣ мекашад. (Р.Ҷ.)

Дар мисолҳои боло ҷумлаи якум аз ду ҷумлаи сода иборат буда, онҳо бо ёрии пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳами «ва» алоқаманд шудаанд. Ҳар ду ҷумлаи сода баробархуқуқанд. Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷунин ҷумлаҳои мураккаб бо ёрии оҳанги талаффуз (интонатсия) низ алоқаманд мешаванд. Ҷунончи: Ҳаво соф буд, осмон бо ранги нилобии беғубор медурахшид. (С.А.) Ҷумлаи дуум низ аз ду ҷумлаи сода иборат аст, аммо онҳо баробархуқуқ нестанд, балки яке аз ҷумлаҳо асосӣ (сарҷумла) буда, дигаре тобеъ (пайрав) аст. Ҳиссаи «Қалам аз тасвири ин ҳарбу зарб очизӣ мекашад» сарҷумла буда, ҳиссаи «дар дашти васеъ гузашта истода буд» пайрав аст, ки ба воситаи пайвандаки «ки» ба сарҷумла тобеъ шудааст.

Ҷумлаи мураккаб воҳиди мукамалтари нутқ буда, нисбат ба ҷумлаи сода барои ифодаи фикр имконияти бештар дорад. Ҷумлаи мураккаб низ ҷун ҷумлаи сода аз ҷиҳати оҳанг (интонатсия) ва маъно хусусияти яклухтӣ дорад, аммо аз рӯйи сохт фарқ мекунад. Хусусияти барҷастаи он дар ин аст, ки ба ҳайати ҷумлаи мураккаб якчанд ҷумлаи сода дохил мешавад. Ҷумлаҳои мураккабро вобаста ба сохт, алоқаи грамматикӣ ҷузъҳо ва муносибати маъноии онҳо ба се гурӯҳи калон: ҷумлаҳои мураккаби пайваст, тобеъ ва омехта ҷудо мекунам.

✓ *37. Аз порчаи манзуми зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо кунед.*

Мо, ки фарзандони муздурему деҳқонзодаем,

Дар ҳама дунё ягона мардуми озодаем.

Зидди ҷангему барои сулҳ эълон додаем,

Лек, агар душман бичангад, дар дифоъ омодаем.

Лашкари пурчуръати бомаслаки бебоки мо,

Кай диҳад фурсат, ки душман по ниҳад бар хоки мо?

(А.Л.)

ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

13. МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

Чумлаи мураккаби пайваст аз чумлаҳои содаи баробарҳуқуқ, ки бо оҳанги пайвасту пайвандаҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд, ташкил меёбад.

Пайвандаҳои пайвасткунанда ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1. Пайвандаҳои пайвасткунандаи пайиҳам: **ва, у, ю, ҳам...ҳам, на...на, чи...чи**. 2. Пайвандаҳои пайвасткунандаи хилофӣ: **аммо, вале, лекин, ҳол он ки**. 3. Пайвандаҳои пайвасткунандаи ҷудой: **ё, ё ки, ё ин ки, хоҳ...хоҳ, гоҳ...гоҳ**.

Дар байни ҷузъҳои (ҳиссаҳои) чумлаи мураккаби пайваст одатан муносибатҳои ҳамзамонӣ пайиҳамзамонӣ, сабабу натиҷа ва хилофию ҷудой мушоҳида мешавад. Ин муносибатҳо ба воситаи пайвандаҳои пайвасткунанда ва оҳанг сурат мегиранд.

1. Муносибати ҳамзамонӣ: Ман самоворро ба даст гирифтаам ва Саидакбар як китоби худро бо нӯги остинаш олуфтаворона гирифт. (С.А.)

2. Муносибати пайиҳамзамонӣ: Падарам барои ин кор ба ман як каландча харида дод ва ман ба кор сар кардам. (С.А.)

3. Муносибати сабабу натиҷа: Сатил аз дасти ман ғалтид, обаш рехт. (С.У.) Салимбой имсол дар колхоз нағз кор карда пулу ғаллаи бисёре гирифт ва ӯ ҳавлии нав бино кард. (Р.Ҷ.)

4. Муносибати хилофӣ: Гуселкунандагон ба аробаҳо часпида мебароманд, казакҳо, полисҳо ба зӯрӣ онҳоро мефароварданд. (Р.Ҷ.)

5. Муносибати ҷудой: Ё ҳаво гарм шуд, ё ҳаёлҳои гуногун хобамро гурезонда буданд. (Ҷ.И.)

✓ 38. *Аз мисолҳои зерин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайи ҳам, хилофӣ ва ҷудоиро муайян карда, муносибати маъноии онҳоро шарҳ диҳед.*

1. Берун торик шуда истода буд ва борон ханӯз ҳам меборид. (С.У.)

2. Номи ҳозираам Гуландом аст, аммо модарам ба ман Зебо ном ниҳодааст. (С.А.) 3. Он рӯзи фирӯз расид ва шабона аз тӯйхона овози доира ба фалак мепечид. (С.А.) 4. Офтоб домани зарҳалкориҳои худро аз тегаи кӯҳҳо гундошта гирифт дарёбоди фарохро пардаи тунуки шом пахш кард. (Б.Н.) 5. Шариф чизе гуфтани буд, лекин Шодӣ боз сухани ӯро бурид. (Ҷ.И.) 6. Магар шумо хешу табор надоштед ё магар онҳо ҳам ба шумо ёрӣ надоданд? (С.А.) 7. Ё бояд корро хобонем ё асбоби нав диҳед. (С.А.)

8. Падарам хурсанд мешуд ва аз осори хурсандии ӯ бародарам низ хушҳол мегардид. (С.У.)

Муносибати пайдарҳамию сабабу натиҷа дар як навъи махсуси ҷумлаҳои мураккаби пайваст, ки хабари ҷумлаи содаи якум дар шакли феъли ҳол меояд, низ дида мешавад: Абрҳои сиёҳ ба як тараф кӯчида, ба ҷойи онҳо абрҳои сафедчаю хокистарранг пайдо шуд. (С.А.)

Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст бо ду воситаи грамматикӣ ба ҳам алоқаманд мешаванд: бо пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанги талаффуз (интонатсия).

Дар алоқаи ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст пайвандакҳои пайвасткунанда: **ва, -у, инчунин, аммо, лекин, вале, балки, ҳол он ки, ё, ё ки, ё ин ки, ё...ё** иштирок мекунанд. Вобаста ба ҳамин пайвандакҳо ва ифодаи муносибатҳои маъноии ҷузъҳо ҷумлаҳои мураккаби пайвастро ба се гурӯҳ: пайиҳам, ҷудой, хилофӣ ҷудо мекунанд:

А). Пайиҳам: Дами гулханнишинӣ рафту айёми баҳор омад. (А.Д.)

Б). Чудой: Ҳар шаб то вақти хоб ё бо ийғитҳо ягон мағал мехест ё воҳимаи омад-омади аскари сурх мерасид, ё ягон кас мегурехт. (Ҷ.И.)

В). Хилофӣ: Вай маро фарёд кард, аммо ман ба қафоям нигоҳ накарда рафтан гирифтам. (С.У.) Шамол хеле сушт шуда монд, вале жола сангчабозӣ мекард. (Ҷ.И.) Дарвозаи шаҳрро баста мешавад, лекин даҳони мардумро баста намешавад, – мегӯянд. (Ҷ.И.)

Чумлаи мураккаби пайваст аз чихати таркиб (хайат) низ гуногун мешавад. Як қисми чумлаҳои мураккаби пайваст танҳо аз ду чумлаи сода иборатанд. Таркиби ин гуна чумлаҳои мураккаби пайваст устувор аст: Онҳо, бечораҳо, гиря кунанду мо хандем, – дуруст-мӣ? (Р.Ҷ.)

✓ 39. *Ба ёд биёред, ки байни чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайваст кадом муносибатҳои маъноӣ дорад. Мешавад ва пайвандакҳои пайвасткунандаро ба кадом ҳелҳо ҷудо мекунанд.*

✓ 40. *Чумлаҳои мураккаби пайвасти зеринро бо риояи оҳанг хонед, хели алоқа ва пайвандакҳои онҳоро ёфта, муносибати маъноӣ ҷузъҳоро фаҳмонед:*

Қурси офтоб қайҳо аз назар пинҳон шуда буд, вале дар самти шарқии дара қулоҳи барфани кӯҳ аз шуоҳои охири он ханӯз чун тоҷи арӯсон заррин ва дурахшон буд. (Ф.М.)

Рӯзҳо монанди шукуфтани гулҳо аз паси гул мегузаранд ва марҷони солҳо ба гардани ҳар яки мо ҳамел шудан мегирад. (А.Ш.)

Осмон беабр, кабуд ва ҳаво софу серун буд. (С.Т.)

Мӯйсафед зоҳиран ба ҳаракатҳои зебои асп эътибор намедихад; гӯшаш пур аз садои хушоҳанги суми ҷонвар хомӯшу саркашол меравад, вале дар дил меболад. (С.А.)

Чумлаҳои мураккаби пайваст инчунин сертаркиб мешаванд. Ин навъи чумлаҳои мураккаби пайваст бо чумлаҳои содаи эзоҳдиҳандаю тавсифдиҳанда тафсил меёбанд, яъне таркиби онҳо кушода аст. Онҳо вобаста ба тавсифу сифатчинӣ, шумури ҳодисаю воқеа ва объекти тасвир тафсил меёбанд. Чунин хели чумлаҳои мураккаби пайваст барои шарҳу эзоҳи ҳаматарафаи воқеа, пуррагии тасвир истифода мешаванд.

Мисол: Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла калак шудан гирифтанд; чӯйи Мазрангон бо лойоби селҳои баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид: деҳқонон чуфт мебастанд, замин меронданд, дандон-мола мекарданд ва мекиштанд: фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лунда карда оварда, дар шифтҳои хонаҳо – дар паҳлуи болорҳо, бо камоли маҳорат, бо тарзи нимкиштии барои худ хона месохтанд. (С. А.)

✓ 41. *Гӯед, ки чумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб беиштар дар қадом услуб истифода мешавад ва як-ду мисол биоред.*

✓ 42. *Нақли ҳикоямонанде ба тариқи хаттӣ мураттаб созед, ки он дорои якчанд чумлаи мураккаби пайваст бошад.*

14. ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ ПАЙВАНДАҚДОР

Дар ташкилу созмондиҳии чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандақдор саҳми пайвандақҳои пайвасткунанда хеле калон аст. Чумлаҳои сода бо ёрии пайвандақҳои пайвасткунанда ба ҳам алоқаманд гардида, чумлаи мураккаби пайвастро ташкил медиҳанд.

Пайвандақҳои пайвасткунанда аз рӯйи ифодаи маънои грамматикӣ ба се хел чудо мешаванд:

1. Пайвандақҳои пайвасткунандаи пайиҳам.
2. Пайвандақҳои пайвасткунандаи хилофӣ.
3. Пайвандақҳои пайвасткунандаи ҷудой.

1. *Пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳам:* **ва, у, ю, ҳам...ҳам, на...на.**

Мисолҳо. Ашрафчон сандуқсози хунарманд буд **ва** аз ин касб зиндагии шахсиаш ба хубӣ мегузашт. (С. А.) Салимбой имсол дар замин нағз кор карда пулу ғаллаи бисёре гирифт **ва** ӯ хавлии нав бино кард. (Р. Ҷ.) Ту ҳамон соат аз назди мо рафтию онҳо расида омаданд; Ту ваҳшӣ будию мо ром кардем. (М.Т.) **Ҳам** онҳо аз ин суҳбат баҳра бардоштанд, **ҳам** худи шумо хеле дар ин кор таҷриба андӯхтед; Дар он вақт худам ҳам халос мешавам, занам ҳам халос мешавад ва ин «сиёҳкундуз» ҳам халос мешавад. (С.А.) **На** худи ақои Олим буд, **на** Адолату додарчааш Пӯлод. (Ф. Н.)

Гоҳе ба мақсади таъкид ду пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳам якҷо меоянд. Мисол: Хулоса, на Сафар аз фикру андешаҳои шахсии Зебӣ бохабар буд ва на Зебӣ аз мақсади аслии мактуби Сафар. (Ф. Н.)

2. *Пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ.* Пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ иборатанд аз пайвандакҳои: **аммо, вале, лекин, ҳол он ки, балки.**

Пайвандакҳои хилофӣ ҷумлаҳои содаеро ба ҳам алоқаманд мекунанд, ки амалҳои онҳо бар хилофи якдигар мебошанд. Мисол: Борони барфомехта меборид, аммо ҳаво он қадар сард набуд. (С. А.) Колхоз ташкил карда кулакнро нест кардан лозим, **вале** кулак ба осонӣ чон намедихад. (Ҷ. И) Чаҳор кас аз чаҳор гӯшаи кат ҷой гирифтём, **лекин** суҳбат ҳеҷ наметафсид. (Ф. М.) Барои дубора обод кардани заминро боғча бисёр – бисёр меҳнат кардан лозим буд, **ҳол он ки** мо **на** чуфти гов доштем, **на** улов. (С. У.) Ба чунин хизматҳо **на** танҳо Одина кор мекард, **балки** якчанд нафар тоҷик, ўзбак ва барбарӣ дар таҳти дасти як пудратчӣ кор мекарданд. (С. А.)

Ин пайвандакҳо маънои хилофӣ дошта бошанд ҳам, муносибати пайвасти ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвастро ифода мекунанд.

3. *Пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой.* Ин пайвандакҳо низ ҷумлаҳои содаи ҳайати ҷумлаи мураккабро бо ҳам мепайванданд. Як хусусияти ин пайвандакҳо дар ин аст, ки онҳо ҷумлаҳои мураккаби пайвастеро месозанд, ки аз ҳодисаю амалҳои зикршаванда яке ба амал меояд. Ба таври дигар, дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бо ин хели пайвандакҳо ташкил шуда яке аз ҳодисаю амалҳо ихтиёру ҷудо карда мешавад. Пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой инҳоянд: **ё, ё...ё, ё ки, ё ин ки, хоҳ...хоҳ, гоҳ...гоҳ.** Ин хели пайвандакҳоро барои он пайвандакҳои ҷудой мегӯянд, ки онҳо ду ё зиёда ҷумлаҳои содаи мустақилмаъноро дар як ҳайат муттаҳид месозанд, яъне пайваст мекунанд, аммо аз ду ё зиёда ҳодисаю воқеа ва амали баёншаванда яке ҷудо карда мешавад ва ё онҳо якдигарро иваз мекунанд.

Мисолҳо: **Ё** нури чашмони вай намонда буд, **ё** торикӣ гализтар шуда буд. (Ҷ.И.) **Шумоён** сухани маро дуруст нафаҳмидетон, **ё ин ки** худам нағз фаҳмонда натавонистам. (С.А.) **Гоҳ** борон бо шиддат меборид, **гоҳ** борон ба-санда шуда, жола меборид.

✓ **43. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайиҳам, хилофӣ ва ҷудоиро аз матни зерин ҷудо карда, саҳми пайвандакҳоро дар ташкили онҳо фаҳмонед:**

1. Ҳама хомӯш монданд, вале ин хомӯшӣ дер накашид. (Ҷ.И.) 2. Дар хона Бибиоиша дар ҷойгаҳи худ ёзида гап мезад ва Гулбибӣ ба суханҳои ӯ гӯш дода, пойҳои ӯро мемолид. (С. А.) 3. Ҳанӯз соат шаш нашудааст, аммо хона аз одам пур. (Ҷ. И.) 4. Офтоб дар паси кӯҳ пинҳон шуд, лекин шуълаи вай ханӯз дар тегаи кӯҳи тарафи муқобил намоён буд. (С. А.) 5. Бача ором ва осуда мехобид, аммо дили Соро осоиш ва оромӣ надошт. (С. А.)

6. Акси рӯйи ёр дар чоми мудом афтодааст,
Ё ба дарё сурати моҳи тамом афтодааст.

(А. Л.)

7. Ё рӯзи фиروق тирагун аст,
Ё шомӣ ғамам саҳар надорад.
(М.Т.)

8. Ба сари ту ин балоҳоро магар ман овардам ё ин ки
Арбоб Рӯзӣ, ё чаноби ноиб, ё чаноби қозӣ оварданд. (С.А.)

✓ **44. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдорро ҷудо карда, вазиғаи пайвандакҳоро фаҳмонед:**

1. Оби зулоли чашма ширгарм буд ва рӯйи он буғи тунук нарм – нарм печ мезад. (Ф.Н.) 2. Вай сухани худро шоирона сар карданӣ буд, аммо ягон калимаи зебо ба ёдаш намеомад. (Р. Ҷ.) 3. Иззати нафс, ҳисси ифтихори раис боло гирифтун Одил саркор ба назараш ҳарифи шубҳанок менамуд. (Ф. Н.) 4. Дар пеши ҳавлии усто Барот на рӯд буд ва на пули он, на ҷӯйи осие буд ва на осиеҳона ба назар менамуд. 5. Вай монанди мусалмонон ба зиёрати Макка рафта Ҳоҷӣ нашуда буд, балки бинобар рӯзи иди Қурбон ба дунё омаданаш аз рӯйи расму таомул номи ўро Ҳоҷиисмоил ва сонӣ Ҳоҷиқурбон монда буданд. (Х. И.) 6. Дарду аламаш тоқатфарсо буд, ў мушташро газида бесадо мегирист. (С. У.) 7. Ёдгор дар ҷавоби ин шахс як қисми саргузашти худ ва падарашро кӯтоҳ карда ҳикоя кард, аммо бе иҷозати хуҷаин ба ин тарафҳо гурехта омадани худро пинҳон дошт. (С. У.)

15. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст аз ҳам бо аломати вергул ва нуқтавергул ҷудо карда мешаванд: Айёми баҳор – вақти тутпазӣ буд, акаам бо Сайид Акбархоҷа аз Бухоро омаданд. (С.А.) Акнун автобус ҳам дар вақташ мерасад, самоворҳо ҳам дар вақташ мечӯшанд, мардум ҳам дар вақташ ба корашон мераванд. (Ҷ.И.) Трамвайҳо ханӯз ҳам бо ҳамон роҳҳои пештара мегарданд, ханӯз ҳам ду тарафи кӯчаҳои Тошкандро

дарахтҳои баланди сафедорҳо посбонӣ мекунанд; ханӯз ҳам аробачаҳои дучархаи ангишт боркардашударо харҳои калон кашида мебаранд. (Ҷ. И.)

Дар чумлаҳои мураккаби пайвасти хилофию ҷудой низ пеш аз пайвандакҳои хилофию ҷудой аломати вергул гузошта мешавад:

Ту омадӣ, лекин падари мо наомад! (Ҷ.И.) Аз ҳамон вақт инчониб Нуруллобек пояшро аз хонаи мулло Хокироҳ нақандааст, вале як сол ин тараф ба баъзе роҳнамоиҳои мӯйсафед бо шубҳа ва назари танқид нигоҳ мекунанд. (Ҷ.И.) Худи акаам ба ин овозаҳо он қадар бовар намекард, аммо падарам онҳоро ҳақиқат мепиндошт. (С.У.) Шояд вай аз карда пушаймон шуд, ё ғаму андӯҳи духтараш ақлу хуши ӯро зеру забар карда мондааст. (Ҷ.И.)

Пеш аз пайвандакҳои пайвасткунандаи пайихами «ва», «у», «ю» аломати вергул гузошта намешавад.

✓ 45. *Аз мисолҳои зерин чумлаҳои содаи ҷидааъзоро ба як сутун ва чумлаҳои мураккаби пайвастро ба сутуни дигари дафтаратон нависед ва фарқи онҳоро гӯед:*

1. Вай чакманашро кашида ба либосовезак овехту сумкаи ҳарбиашро ба даст гирифта аз хобгоҳ баромад, поин фуромад, дар сартарошхона мӯйсару риш тарошид, ба рестаран даромада таом хӯрд. (С.У.) 2. Аз меҳмонхонаи шаҳр садои мусиқӣ баланд буд, дар даромадгоҳи меҳмонхона, дар болои зинапоя, гурӯҳ-гурӯҳ марду занҳои хушлибос истода, бо овози баланд гап мезаданд, касе дар байни онҳо қоҳ-қоҳ меҳандид, кӯчаю пайроҳаҳо пури одам буд. (С.У.) 3. Хаткашон ба ӯ телеграммаеро дароз карду Рустам дари хонаро пӯшида телеграммаро кушод. (П.Т.) 4. Ришаш сиёҳ ва ба қайчӣ кӯтоҳ карда шуда буд, рӯяш пурраи сафедчаи сурхчатоб ва чашмони бемижғони пӯшида ва хушкидарафтааш дар он рӯйи сурхчатоб ба ду ҷойи ба дарун рафтаи порчай ҳарири гулобӣ монанд буд, абруҳояш сиёҳи сермӯйи баланд, либоси ин нобино фақирона, лекин бисёр озода

буд. (С.А.) 5. Ҳофизон, машшоқон, раққосу раққосагон бо либосҳои рангобаранг дар сахна пайдо шуда хунарнамоӣ мекарданд. (С.У.) 6. Поезд аз нав ба роҳ даромад ва модар то ба дашт аз он тиреза чашм наканд. (П.Т.)

✓ 46. *Бо истифодаи пайвандакҳои пайваस्तкунанда якчанд ҷумлаи мураккаби пайваст тартиб диҳед.*

✓ 47. *Ба дафтарадон 4 ҷумлаи мураккаби пайвасти бе-пайвандак навишта, онҳоро ифоданок хонед.*

✓ 48. *Аз асари бадеӣ якчанд ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб навишта, шарҳ диҳед.*

✓ 49. *Матни зеринро хонед, вазифаи пайвандакҳои пайваस्तкунандаро фаҳмонед. Гуед, ки аломатҳои китобат дар ин матн чӣ сахм доранд?*

Айёми тобистон. Офтоби чаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро баробар равшан ва гарм намуда буд, лекин ҳарчанд нимрӯзии тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди айёми баҳор миёна ва форам буд. Кабкҳои дарӣ гоҳо бар теға ва гоҳо дар камар сайругашт менамуданд: мурғони хушилҳом бар шоҳаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасароӣ ва ғазалхонӣ мекарданд; ҷӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишеб аз санге ба санге частухез карда мефуромаданд, аз шилдир-шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағмасаро ҳамовозӣ мекарданд. Гӯсфандон дар хоби ноз, бузғолагон дар таку тоз, ҷӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан – хулоса ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд. (С.А.)

Фиркаи деҳқонон ба заминҳо кор мекарданд, лекин ҳосили заминҳо насиби мулкдорони бузург буд. (С.А.) Саховат сабаби некномӣ ва эҳсон мучиби дӯсткомиву хучастафарҷомӣ аст. (Хусайн Воизи Кошифӣ)

**Лутфулло Бузургзода
(1909-1943)**

Лутфулло Бузургзода забоншиноси закитабъе буд. Вай оид ба ҳамаи бахшҳои илми забоншиносӣ таълифоти бунёди анҷом дода, китобҳои дарсӣ низ навиштааст: 1. "Шеваи тоҷикони Чилгазӣ" (1936). 2. "Зада дар забони адабии тоҷик" (1937). 3. "Шеваи Воруҳ" (1937). 4. "Баъзе хусусиятҳои забони аҳолии Самарқанд" (1938). 5. "Харитаи диалектологӣ шеваҳои тоҷикии водии Фарғона" (1939). 6. "Очерки мухтасари диалектологияи тоҷик" (1939). 7. "Фонетикаи забони адабии тоҷик" (1940). 8. "Морфологияи забони тоҷикӣ" (1941). 9. "Синтаксиси мухтасари забони тоҷик" (1942).

Дар "Синтаксиси мухтасари забони тоҷик"-и Лутфулло Бузургзода дар боби ҷумлаҳои мураккаб бисёр андешаҳои тоза, бунёди ва назарӣ мушоҳида мешаванд. Аз баррасиҳои муаллиф маълум мешавад, ки \bar{u} аз назарияи забоншиносии рус дар боби ҷумлаҳои мураккаб огоҳии комил доштааст. Масалан, дар таснифу гурӯҳбандии ҷумлаҳои пайрав ҳам аз усули қиёсан ба аъзоҳои ҷумлаи сода тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав (И.Ф.Буслаев) ва ҳам усули сохторӣ (Б.Шапиро) истифода кардааст. Ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки дар баъзе лаҳзаҳо аз усули маъноӣ ва сохторӣ, ки Богародитский асос гузошту онро солҳои 50- 60- уми асри XX Н.С. Поспелов дар забоншиносии рус ва Д.Т.Тоҷиев дар забоншиносии тоҷик инкишоф додаанд, низ баҳра бурдааст. Бояд таъкид кард, ки имрӯз ҳам бисёр нуктаҳои ин китоби шодравон Л. Бузургзода шоистаи пазироии гарм ва омӯзиш аст.

ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

16. ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ВА ТАФОВУТИ ОН АЗ ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

Чумлаи мураккабе, ки дар он яке аз чумлаҳо асосӣ буда, чумлаи дигар бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба чумлаи асосӣ тобеъ гардида, онро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад, чумлаи мураккаби тобеъ номида мешавад.

Чумлаи мураккаби тобеъ аз чумлаҳои мураккаби пайваст бо як қатор хусусиятҳо фарқ мекунад, ки муҳимтаринашон инҳоанд:

1. Дар чумлаи мураккаби тобеъ муносибати грамматикӣ ва маъноӣ дар байни сарчумлаю чумлаи пайрав дида мешавад. Чумлаи мураккаби тобеъ аз сарчумла ва аз як ё якчанд чумлаи пайрав иборат мешавад. Сарчумла гуфта чумлаи тобеъкунанда – чумлаи асосии таркиби чумлаи мураккаби тобеъро меноманд, чумлаи пайрав бошад, чумлаи тобеъшаванда аст. Чумлаи пайрав сарчумларо аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода, пуррагии сохту маъноӣ онро таъмин менамояд.

2. Чумлаи мураккаби тобеъ аз чумлаҳои мураккаби пайваст аз ҷиҳати сохт фарқ мекунад. Дар чумлаи мураккаби тобеи пайвандақдор дар аксари мавридҳо пайвандақ ба ҳайати чумлаи пайрав дохил мешавад.

Мисол: Ин бемор ҳам бародари ӯ Раҳимдод буд, ки аз тарафи туркманон ба вай Некқадам ном дода буданд. (С.А.)

Дар ин чумла «Ин бемор ҳам бародари ӯ Раҳимдод буд» сарчумла буда, «аз тарафи туркманон ба вай Некқадам ном дода буданд» чумлаи пайрав аст. Пайвандаки «ки» дар таркиби чумлаи пайрав мебошад.

Агар дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ калимаю таркибҳои ҳамнисбат омада бошанд, онҳо ба ҳайати сарчумла дохил мешаванд. Мисол: Ҳуррият ҳамин будааст, ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст.

(С.А.) Сарчумла дар ин мисол «Хуррият ҳамин будааст» буда, чумлаи пайрав «ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст» мебошад. Ҷонишини «ҳамин» калимаи ҳамнисбат аст, ки дар таркиби сарчумла омадааст.

Дар чумлаи мураккаби пайваст бошад, пайвандак ба таркиби ягон чумла дохил намешавад, вай дар байни чумлаҳои сода омада, онҳоро ба ҳамдигар алоқаманд менамояд ва ба ҳамаи чумлаҳои содаи ҳайати чумлаи мураккаби пайваст як хел тааллуқ дорад.

3. Дар байни ҳиссаҳои чумлаи мураккаби тобеъ аз лиҳози маъно алоқаи мустаҳками чудонашаванда буда, яке бе дигаре мазмуну матлабро равшан намефаҳмонад.

4. Баъзан дар таркиби сарчумла калима, таркиб ва ибораҳои истифода мешаванд, ки чумлаи пайрав маҳз барои шарҳу эзоҳи онҳо меояд. Ин гурӯҳи калимаю таркиб ва ибораҳо дар ҳайати сарчумла вазифаи ягон аъзои сарчумларо адо намуда, дар як вақт барои алоқаи байни чумлаи пайраву сарчумла чун воситаи грамматикӣ хизмат ҳам мекунанд ва онҳоро калимаҳои ҳамнисбат меноманд. Ин восита дар чумлаҳои мураккаби пайваст дида намешавад. Ба ин вазифа ҷонишинҳои ишоратӣ, зарфҳо, калимаи **як** ва артикли **-е** меоянд.

Мисолҳо: 1. Баъд мехостам **ҳаминро** ҳам гуфта гузарам, ки Ҷалололиддин ба қарибӣ аз сардории гурӯҳ ба сардории хоҷагӣ гузашт. (Ф.Н.) 2. Гулбибӣ **як** гунҷаи нашукуфтае буд, ки умеди сад олам шукуфтанҳо дар дил дошт. (С.А.) 3. **Ӯ тарзе** гап мезад, ки гӯё шуморо то ин вақт ҳеч гоҳ надида бошад. (Р.Ҷ)

Тарзи ифодаи аъзои эзоҳшаванда барои ташаккули чумлаи пайрав сахми бузург дорад.

✓ 50. *Хусусиятҳои фарқкунандаи чумлаи мураккаби тобеъро ба ёд оварда, онҳоро номбар кунед.*

✓ 51. *Гӯед, ки пайвандакҳои тобеъкунанда дар чумлаи мураккаби тобеъ чӣ саҳм доранд ва дар ҳайати кадом чумла меистанд?*

Калимаву таркибҳои ҳамнисбат (ишорақунанда). Дар таркиби сарҷумла ғайр аз калимаву таркиб ва ибораҳои эзоҳшаванда боз калимаю таркибҳои ҳастанд, ки ба ифодаи ҷумлаи пайрав ишора карда, яке аз воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла буда, барои ифодаи муносибати грамматикӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ саҳми калондоранд. Ба ин вазифа ишораҷонишинҳо, зарфҳо, калимаи «як» ва артикли «е» меоянд.

Калимаю таркибҳои номбурда, ки дар таркиби сарҷумла чун ҳамнисбати ин ё он хели ҷумлаи пайрав мебошанд, маънои умумӣ ва ноқисдоранд, бинобар ин, маънои мушаххаси онҳо маҳз дар ҷумлаи пайрави ҳамнисбати онҳо возеҳу равшан мегардад. Аз ин рӯ, калимаю таркибҳои ҳамнисбат ин ё он муносибати грамматикӣ ба таври нисбӣ ифода менамоянд. Мисол: Гулбӣи гунҷае буд, ки дар як лаҳза ҳам баҳорро дид, ҳам хазонро. (С.А.)

✓ **52. Саҳму вазифаҳои калимаҳои ҳамнисбатро шарҳ диҳед.**

✓ **53. Аз ҷумлаҳои зерин калимаҳои ҳамнисбатро ёфта, вазифаашонро муайян кунед:**

Шоҳин, мисли он ки таконе хӯрда бошад, дурусттар нишаста, ба сукут рафт. (А.С.) Ман шуморо барои ин ҷеғ задам, ки ба ман ёрӣ диҳед. (С.А.) Махсусан, солҳои охир касбе намонда буд, ки накарда бошад. (Р.Ҷ.) Корро ба тарзе ташкил кунед, ки то охири тобистон дар руди нав об ҷорӣ шуда, деҳқонон барои киштиҳои тирамоҳӣ аз он фоида бурда тавонанд. (С.А.) Вай ба уқоби пире шабоҳат дошт, ки дар охири умр аз фазои кӯхсорон маҳрум гаштааст. (А.С.) Аммо рафта-рафта қори дунё чунин сурат гирифт, ки ҳамин Аваз ба Иброҳимбек ва одамони вай душмани қаттол гардид. (С.Т.) Ӯ дар фикри он буд, ки аз бақияи чорпо як қисмашро фурухта, ба пули он ғалла қарад. (С.У.)

✓ 54. *Ҳикояро бодикқат хонда, мазмунаширо мухтасар нақл кунед. Сипас чумлаҳои мураккаби тобеи онро як-як ҷудо карда, сарчумла ва чумлаҳои пайравро шарҳ диҳед.*

Гове бар галаи худ солор¹ буд ва дар миёни говон ба қуввати суру² номдор. Чун гург бар эшон зӯр овардӣ, офати вайро ба захми суру аз эшон дур кардӣ. Ногоҳ дасти ҳодиса бар вай шикаст овард, суруи вайро офате³ расид. Баъд аз он чун гургро дидӣ, дар паноҳи говони дигар хазидӣ. Сабаби онро аз вай суол карданд. Дар ҷавоб гуфт:

Рубоӣ

З-он рӯз, ки аз суруи худ мондам фард⁴,
Шуд маъракаи диловарӣ бар ман сард.
Дерин масале ҳаст, ки дар рӯзи набард⁵
Зарбат бувад аз ҳарбаву⁶ даъвӣ⁷ аз мард.

(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

17. САРЧУМЛА ВА ЧУМЛАИ ПАЙРАВ

Сарчумла чумлаи асосӣ ва эзоҳшаванда аст, чумлаи пайрав бошад, эзоҳдиҳанда буда, ба он (сарчумла) тобеъ мебошад. Аммо ҳам сарчумла ва ҳам чумлаи пайрав дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ мустақилияти маъноӣ ва интонатсионии худро аз даст дода, ба як воҳиди тому яклухт табдил меёбад. Албатта, сарчумла нисбат ба чумлаи пайрав мустақилтар аст, аммо бе будани чумлаи пайрави матлуб, хусусан хангоми дорои калимаи ҳамнисбат буданаш ноқис ва эзоҳгалаб мебошад. Дар байни чумлаҳои пайрав ва аъзоҳои чумлаи сода муносибати муродифӣ дида мешавад. Агар аъзоҳои чумла

1. Солор - сардор

2. Суру - шох

3. Офат – осеб, зиён, бало, дард

4. Фард – шахс, кас

5. Набард – корзор, ҷанг

6. Ҳарба - найза

7. Даъвӣ – додхоҳӣ, ҷанҷол, талаби ноҳақ, гувоҳӣ додан

сараъзоҳоро аз ягон чихат шарху эзоҳ дода, онҳоро пурра гардонанд, ҷумлаҳои пайрав сарҷумларо эзоҳ дода онро мукамал менамоянд.

✓ 55. *Матнро бодикқат хонед ва аз он ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо намуда, ба дафтарадон нависед. Сарҷумлаю ҷумлаи пайравашонро аз ҳам ҷудо карда, то чӣ андоза мустақилият доштани сарҷумларо фаҳмонед.*

Овардаанд, ки зоғе дар камари кӯҳе хона гирифта ва шикофи санге ошёна сохта буд. Дар наздикии он сӯроҳ море зиндагӣ мекард. Ҳар гоҳ ки зоғ бача мениҳод, мор онро мехӯрд ва чигари зоғ ба доғи фироқи фарзанд месӯхт. Чун ситамгарии мор аз ҳад бигзашт, зоғи дармонда шикояти он ҳол бо шағоле, ки дӯсти ӯ буд, дар миён овард ва гуфт:

– Меандешам, ки худро аз балои мор ва ранҷи ин золими ҷонфичор бираҳонам.

Шағол пурсид:

– Ин корро ба чӣ тариқ анҷом хоҳӣ дод?

Зоғ гуфт:

– Мехоҳам, ки чун мор дар хоб шавад, ба минқори хунхор чашми ҷаҳонбинаш барканам, то дигар қасди фарзандони ман кардан натавонад ва фарзанд, ки нури дидаи ман аст, аз шарри он хирачашм эмин бимонад.

Шағол гуфт:

– Ин тадбири ту аз роҳи дуруст берун аст, чунки хирадмандон қасди душманро бояд тарзе кунанд, ки дар он хатарии ҷон набошад. Зинҳор, ки аз ин фикр бигзар, то ин ҷони азиз ба бод надихӣ.

Зоғ гуфт:

– Чӣ бояд кард?

Шағол гуфт:

– Дурусташ он аст, ки дар авҷи ҳаво парвоз кун ва ба бомҳову сахроҳо **назар афкан**¹, ҳар ҷо зевареро бинӣ, ки **рабудани**² он муяссар бошад, фурумада, бардор ва боз ба

1. Назар афкандан - нигоҳ кардан

2. Рабудан - ҷанг зада гирифтан

ҳаво парвоз кун, аммо аз чашми мардумон ғоиб мабош. Дур нест, ки баъзе мардум дар талаби он зевар аз акиб оянд. Чун наздики мор расӣ, зеварро ба болои мор афкан, то ки назари мардум ба вай афтад. Албатта, онҳо аввал морро кушта, пас зевари худро хоҳанд гирифт ва ту аз зарари мор **фароғат**¹ хоҳӣ ёфт.

Зоғ ба ишорати шағол рӯй ба ободонӣ ниҳод. Занеро дид, ки бар гӯшаи бом зеваре ниҳодааст. Зоғ онро даррабуд ва ба ҳамон дастур, ки шағол гуфта буд, ба болои мор андохт. Мардумон, ки дар пайи зоғ омада буданд, зуд сари морро кӯфта, зеварро бардоштанг ва зоғ аз зарари мор халос шуд.

Хасм² аз миён бирафту сиришк аз канор ҳам. (Хусайн Воизи Кошифӣ)

✓ **56. Навъи ҷумлаҳои пайрави мисолҳои зеринро муайян кунед.**

1. Касе, ки дар кӯҳҳо будааст, накхати дилангези гулу гиёҳҳои он чоро шамидааст.

2. Калонсолони корхона, ки ба фориғболии холаи Ошуфта одат кардаанд, дар ин бобат мегӯянд. Агар тираш ба нишон расад, аз шодӣ қад-қад мепарад. Модараш мегӯяд, ки гирия баъзан ба кӯдак фоида дорад.

3. Баъди ҳамон мулоқот Малика ҳис кард, ки ҷавон бочуръаттар гаштааст.

4. Духтарак аз ин ҷиҳат ба ташвиш афтад, ки офтоб кайҳо нишастааст. (С.Ш.)

✓ **57. Шеърро ифоданок хонед ва аз он ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, навъи ҷумлаи пайравро муайян кунед:**

БАРОИ ҲУРМАТИ МҶИИ САФЕДАШ

Барои ҳурмати мҷи сафедаш,

Ки ҳар тораш чу як роҳи сафед аст.

1. Фароғат - осудагӣ, роҳат, оромӣ

2. Хасм - душман, адӯ

Барои дил, дили оинавораш,
Ки аз чашму нигоҳи ӯ падидаст.
Барои хоҳири шеъраш, ки онро
Ба роҳи хеш болу пар намудам.
Барои шеъри мардумошнояш,
Ки аз он шеъри худро сар намудам.
Барои ҳиммату номи баландаш,
Баландихои чун чархи баринаш.
Барои хоксориҳои покаш,
Таҳаммулнокии ҳамчун заминаш.
Қасам бар қону вичдони ҷавонам:
Агар дар шеър қутби нав кушоям,
Аз он ҳар субҳ чун ахтар бароям,
Ба назди шеъри ӯ таъзим намоям!
(М.Қ.)

✓ 58. *Ба сарҷумлаҳои зерин ҷумлаҳои пайрави мувофиқ ёбед:*

1. Ба пурсишҳои муаллим хуб ҷавоб додам, ...
2. Ин ҳамон китобе аст,
3. Ба ӯ гуфтанд,
4. Ман барои он омадам,
5. Вай ба мо тарзе нигоҳ кард,
6. Хуршед шеърро чунон қироат мекард,

18. ВОСИТАҲОИ АЛОҚАИ НАҲВИИ ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

Воситаҳои алоқаи наҳвии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик хеле гуногунанд: Пайвандакҳои тобеъкунандаи сершумор, калима, таркиб ва ибораҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабари сарҷумлаю ҷумлаҳои пайрав, ҷойи ҷумлаи пайрав дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ва оҳанг воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла мебошанд.

1. Пайвандакҳои тобеъкунанда

Пайвандакҳои тобеъкунанда ду хел мешаванд: якум,

пайвандакҳои тобеъкунандае, ки якчанд навъи ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ мекунад: **ки, то, чун**; дуом, пайвандакҳои тобеъкунандае, ки хоси ин ё он ҷумлаи пайраванд: **вақте ки, ҳангоме ки, аз бозе ки...** (замон), **бинобар ин ки, азбаски, зеро ки** (сабаб), **агар, ба шарте ки, ба шарти ин ки** (шарт)....

Мисолҳо: 1. Инҳо суҳанҳои буданд, ки пӯлодро сӯроҳ ва сангро об мекарданд. (А.Ш.)

2. Аз вақте ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар пайи мудофияи Ватан афтод. (С.А.)

Дар мисоли якум ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба сарҷумла ба воситаи пайванди «ки» ва дар мисоли дуом ҷумлаи пайрави замон ба сарҷумла ба воситаи пайванди «аз вақте ки» тобеъ шудааст.

2. Калимаҳои ҳамнисбат

Калимаҳои ҳамнисбат муҳимтарин воситаи дигари алоқии тобеи ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла мебошанд. Мисол: Қалам аз тасвири ин ҳарбу зарб, ки дар дашти васеъ гузошта истода буд, очизӣ мекашид. (Р.Ҷ.)

Дар мисоли боло ҷонишини ишоратии “ин” калимаи ҳамнисбат буда, ба вазифаи муайянкунандаи сарҷумла омада, ҷумлаи пайрави муайянкунандаро ба сарҷумла тобеъ кардааст ҷонишини ишоратии “ин” ва ҷумлаи пайрави муайянкунанда як вазифаро адо намуда, ҳамчун муодилии якдигаранд, яъне ҳамнисбатанд.

3. Мутобиқати шаклҳои феълӣ

Мутобиқати хабари ҷумлаи пайрав ба хабари сарҷумла воситаи дигари алоқии тобеи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла мебошад. Масалан, хабари сарҷумла дар ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад талаб менамояд, ки хабари ҷумлаи пайрави мақсад бо шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода ёбад, чунончи: Фавран аз асп фуромада, ба тарафи ӯ давид, то ки ба дӯсти деринааш мулоқоти гарму ҷӯшон кунад. (С.А.)

Дар чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон барои ифодаи муносибати ҳамзамонӣ хабари сарчумла ва чумлаи пайрав бо феъли замони ҳозира ифода мешавад. Мисол. Хангоме ки нурҳои офтоб дар болои оби шаршара медурахшанд, камонаки ачибе ба амал меояд.(Ҷ.И.)

4. Ҷойи чумлаи пайрав

Ҷойи чумлаи пайрав дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ саҳми муҳим дошта, яке аз воситаҳои алоқаи чузъҳо ба шумор меравад. Чумлаи пайраве, ки бар эзоҳи аъзои ҷудогона ё гурӯҳи аъзоҳои сарчумла меояд; пас аз сарчумла ё аъзои эзоҳшаванда ҷо мегирад. Мисол: Вай медонист, ки ҳамаи умеду орзуяш Ҳайдарқул буд (Ҷ.И.).Дар зиндагии инсон беҳобӣ ва бедорхобиҳое мешаванд, ки аз хоби бароҳат дида ширинтаранд.(Р.Ҷ.)

Ҷойи чумлаи пайраве, ки ба тамоми сарчумла тобеъ мешавад, озод аст, яъне мешавад, ки дар аввал, мобайн ва охири сарчумла ояд:

1. Ҳомидхоча, бе он ки овоз барорад, аз дасти ман гирифта ишорат кард, ки ба ҷойи худ биравем.(С.А.)

2. Мӯйҳои абрувонаш чунон дароз буданд, ки чашмонашро пӯшонда меистоданд. (С.А.)

3. Вақте муҳимме пеш ояд, Султон ӯро ба таъҷил пеши худ талабид. (Ҳусайн Воизи Кошифӣ)

4. Қомати ин одам аз миёна баландтар буда, баданаш чунон пуропур буд, ки ба назари кас кӯтоҳқад менамуд. (С.А.).

5. Оҳанги талаффуз (интонатсия)

Оҳанги талаффуз, махсусан, барои алоқаи тобеи чумлаи мураккаби бепаивандак аҳамияти муҳим дорад. Дар чумлаҳои навъи “Шумо омадед, корро сар мекунем” оҳанги талаффуз (гӯйиш) дар ҳиссаи аввал – чумлаи якум, хусусан, дар фурувард баландтару шиддатноктар мегардад ва ҳиссаи дуюм – чумлаи дуюмро ба худ мекашад, яъне тобеъ менамояд.

✓ 59. Дар мисолҳои овардашуда пайвандакҳои тобеъ-кунандаи ки, то, чун кадом хели ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ кардаанд, шарҳ диҳед:

1. Дар ин кор Икромхоҷа (писари дуҷоми Устоамак) тадбире кард, ки ман кадре осуда шудам (С.А.).

2. Аз қайдҳои боло маълум шуд, ки дар мадрасаҳои Бухоро 8-сола умри талаба ба дарсҳои сарфу наҳви арабӣ сарф мешавад.(С.А)

3. То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз рози дониш бениёз.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

4. Чун аз дарвоза даромадам, Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омад. (С.А.)

5. Омадам дар Тоҷикистони азиз,
То бубинам рӯйи ёрони азиз. (М.Т.)

6. То ранҷ набарӣ, ганҷ барнадорӣ ва то ҷон дар хатар наниҳӣ, бар душман зафар наёбӣ. (Саъдии Шерозӣ)

7. Чун бувад асли гавҳаре қобил,
Тарбиятро дар ӯ асар бошад.

(Саъдии Шерозӣ)

8. Чун аҳли ғарб, яъне фарангиён, аз ҷиҳати илм, хунар ва санъат тараққӣ карданд, онҳоро кофтанд. (С. А.)

9. Мӯр гирд оварад ба тобистон,
То фароғат бувад зимистонаш.

(Саъдии Шерозӣ)

10. Чун табъи бемор шикастааст, аз сухани саҳт шикастатар гардад. (Самандархоҷаи Тирмизӣ)

11. Чун ишқи ту дар ман устувор аст.
Бо сурати ту маро ҷӣ кор аст.

(Низомии Ганҷавӣ)

12. Чу дахлат нест, харҷ охистатар кун.

(Саъдии Шерозӣ)

✓ 60. *Дар мисолҳои зерин, ки ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумлаи худ ба воситаи пайвандакҳои хосса тобеъ шудаанд, ҷойи сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян кунед:*

Қоришкамба, бе он ки қадами пешпартофтаашро ақиб гузорад, гуфт. (С.А.) Вақте ки навқари вақили молиёт ба Бож омада Фирдавсиро ба назди ҳоким бурданӣ шуд, шоир хайрон нашуд. (С.У.) Агар дар бораи вай ягон касе чизе пурсад, аввал ба ҳамдигар маслиҳат мекунем. (Ф.М.) Ин хабар маро бисёр парешон кард, чунки ман ба вай зиёда омукта шуда будам. (С. А.)

✓ 61. *Аз ҷумлаҳои зерин калима, таркиб ва ибораҳои ҳамнисбатро ҷудо карда, хели ҷумлаҳои пайравро муайян кунед:*

Манзара айнан ҳамин тавр буд, ки дар рӯзномаҳо гоҳо менавиштанд. (Ф.М.) Аз таъсири наво дар сари ӯ ногоҳ чунин хулосае пайдо шуд, ки гӯё Мунавваршоҳ дар зиндагии худ шитоб мекунад. (Ф.М.) Ӯ марди хушрӯйи шофбурути баландқомате буд, ки имрӯз дар пеши мактаб дидааст. (Ф.М.) Он ҳикояро як ба як нақл кард, тавре нақл кард, ки Фирдавсӣ дар он воқеа ҳамчун як шахси пуриддаои камхирад арзи вучуд менамуд. (С.У.)

Мушк он бувад, ки худ бибӯяд, на он ки аттор бигӯяд. (Саъдии Шерозӣ)

✓ 62. *Ҷумлаҳои зеринро бо риояи оҳанги гӯйиш қироат намуда, хели ҷумлаи мураккабро муайян кунед:*

1. Чашмонаш аз оташи ғазаб медурахшиданд, лабонаш монанди вараҷагирифтагон меларзиданд, пӯстҳои рӯй ва арофи чашмонаш мепариданд (С.А.)

2. Вай дар як дафтарча чанд гапҳои русиро навишта гирифта будааст, ман ҳамин гапҳоро аз дафтари вай бардошта гирифтам. (С.А.).

3. Раҳм овардан бар бадон, ситам аст бар некон. (Саъдии Шерозӣ).

4. Рӯдаи танг ба як нони тихӣ пур гардад,
Неъматӣ рӯйи замин пур накунад дидаи танг!
(Саъдии Шерозӣ)

5. Дили вай хичил, хавасаш парешон буд, пойҳояш
мелағжид, баданаш меларзид (Сорбон).

6. Ман рехтам, ӯ занбӯруғҳои ба замин рехта шударо бо
ду тақсим чудо кард.(С.А.)

✓ 63. *Аз ин ҳикоя ҷумлаҳои мураккаби тобеъро чудо на-
муда, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян кунед:*

Мӯреро диданд, ба зӯрмандӣ камар баста ва малахеро
даҳ баробари худ бардошта.

Ба таачҷуб гуфтанд:

– Ин мӯрро бинед, ки бо ин нотавонӣ бореро ба ин
гаронӣ¹ чун мекашад?!

Мӯр чун ин сухан бишунид, бихандиду гуфт:

– Мардон борро бо неруи² ҳиммату³ бозуи ҳамийят⁴ ка-
шанд, на ба қуввати тану захомати⁵ бадан.

Қитъа

Боре, ки осмону замин сар кашид аз он,

Мушкил тавон ба ёвари⁶ ҷисму ҷон кашид.

Ҳиммат қавӣ⁷ кун аз мадади раҳравони ишқ,

К-он борро ба қуввати ҳиммат тавон кашид.

(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

1. Гарон – вазнин, сангин

2. Неру – қувват, зӯр, зӯрӣ.

3. Ҳиммат – ирода, қасд, азм, чаҳд...

4. Ҳамийят – гайрат, номус, орият

5. Заҳомат – гафсӣ, калонҷусағӣ

6. Ёварӣ – ёрӣ, мададгорӣ

7. Қавӣ – пурқувват

19. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз ҷиҳати таркиб гуногун мешавад. Аксари ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дорои як ҷумлаи пайрав мебошанд. Яъне ин навъи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз як сарҷумла ва як ҷумлаи пайрав иборат мешаванд.

Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайрав ба навъҳои зерин ҷудо карда мешаванд: ҷумлаҳои пайрави пурқунанда, муайянқунанда, мубтадо, хабар ва ҳол (ҷумлаи пайрави ҳоли замон, макон, тарзи амал, монандӣ, сабаб, мақсад, микдору андоза, шарт, хилоф, натиҷа).

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо як ҷумлаи пайрав аломатҳои вергул ва тире истифода мешавад. Аломати вергул ва тире ҷумлаҳои пайравро аз сарҷумла ҷудо мекунанд. Ин аломатҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ вообаста ба ҷойи ҷумлаи пайрав истифода мешаванд:

1. Агар ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ояд, пеш аз он аломати вергул гузошта мешавад: Ба ин духтар офарин гуфтан даркор аст, ки аз уҳдаи ҳамин қадар қор баромад. (Х.К.)

2. Агар ҷумлаи пайрав дар аввал омада бошад, пас аз он аломати вергул гузошта мешавад. Мисол: Барои ин ки аз ин ҳунар баҳравар шавам, пайваста машқ мекардам. (С.У.)

3. Агар ҷумлаи пайрав дар байн ояд, он аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад. Мисол: Китоберо, ки ба шумо ваъда карда будам, фиристодам. (Х.К.)

4. Агар ҷумлаи пайрав бе пайвандаки тобеъқунанда ояд, байни сарҷумлаю ҷумлаи пайрав аломати тире гузошта мешавад: Ранҷ кашӣ – ганҷ ба каф оӣ. (Фолклор)

✓ **64. Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, сабаби гузошта шудани аломатҳои китобати онҳоро фаҳмонед:**

Искандари Румиро пурсиданд:

– Диёри Машриқу¹ Мағриб² ба чӣ гирифтӣ, ки мулуки³ пешинро хазоину⁴ умру лашкар беш аз ин будааст ва чунин фатхе⁵ муяссар нашуд?

Гуфто:

– Ба авни⁶ Худои азза ва чалла⁷ ҳар мамлакатеро, ки гирифтам, раияташ⁸ наёзурдам ва номи подшоҳон чуз ба некуӣ набурдам!

Бузургаш нахонанд аҳли хирад,

Ки номи бузургон ба зиштӣ⁹ барад.

(Саъдии Шерозӣ)

✓ **65. Матнро хонда, ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, ба дафтартон нависед ва ҳар аломати китобати онҳоро шарҳ диҳед:**

Одинаро чора чуз ин набуд, ки дубора сари худро гирифта, ба Фарғона биравад, чанд гоҳе дар он ҷо муздурӣ ва ҳаммоли намояд, андаке нақдина ва кола посира карда, бозгашта ба ватани худ ояд, тӯю тамошо карда, Гулбиби-ро ба никоҳи худ дароварад ва бақияи умрашро, агарчи як рӯз аст, бо ҷонони худ ба сар барад. Лекин ин матлабро ба Бибиоиша чӣ гуна фаҳмонда метавонист? Бибиоиша ба ҳеҷ вачҳ намеҳост, ки дигарбора ягона фарзанди азизи худро аз даст диҳад ва дуҷумбора худро ба даруни оташи хонумонсӯзи ҷонгудози ҳичрон андозад.

Баъд аз тамом шудани ҷанҷоли Арбоб Камол шабе Одина бо модаркалони худ аз ҳар дарак суҳбат мекард ва меҳост, ки гапро ба болои сафари худ оварад...

Одина бо ин суханварӣ модаркалонашро аз як ҷойи бисёр нозук гирифта буд, зеро як кампири ҳафтадосолае,

1. Машрик - Шарк

2. Мағриб - Ғарб

3. Мулук - маликон

4. Хазоин - хазинаҳо

5. Фатҳ - ғалаба

6. Авн - ёрмандӣ

7. Азза ва чалла – азиз ва бузург

8. Раият - халқ

9. Зиштӣ - бадӣ

ки мӯйяшро дар миёнаи расму одат сафед кардааст, ҳеч намехоҳад, ки одатҳои бобой андаке кам шавад.

Ба ҷавоби ин ҳама суханони Одина Бибиоиша гуфт:

– Не, бе тӯй ҳеч мумкин нест, ки никоҳ кунем, дар ин сурат дар миёни мардум ҷӣ гуна сар бардошта мегардем. Агар аз сухани мардум ҷашм пӯшем ҳам, тӯй накардан мумкин нест, зеро худи ман дар дил орзуҳо ва ҳавасҳо дорам, мехоҳам, ки ба тӯй мардумро хабар карда оварда, ош ва нон кашам, соҳиби келин шуданамро ба дӯсту душман нишон диҳам....

– Ин тавр бошад, мо дар ин дунё рӯйи тӯйро нахоҳем дид,- гуфт Одина,- зеро тӯй бе пул намешавад ва одами бе-кор пул нахоҳад ёфт, дар ин сурат аз ҳаёли тӯй, орзу ва ҳавас гузаштан даркор, ту нияти келинфурориро, ман фикри зангириро аз дил бароварданамон лозим. (С.А.)

✓ **66. Матнро хонда мазмуни онро бо ду-се ҷумла нақл кунед, ҷумлаҳои содаи ҷидаъзо, ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ва тобеширо ҷудо намоед:**

Гулбону падару модари Фазилатро кам дар ёд дорад. Одамони хоксор буданд онҳо ва ба сари худ зиндагӣ мекарданд. Барои Фазилат ҷонашонро дареғ намедоштанд, зеро вай фарзанди ягона буд. Гулбону ана бо ҳамин духтарак аз хурдӣ дугонаи ҷонист ва айёми тифлӣ ғайр аз шаб тамоми рӯзро бо ӯ мегузaronд. Онҳо якҷоя молбонӣ мерафтанд, лола мечиданд, тарона мехонданду мераксиданд ва рӯ-рӯйи сабзаҳои нармаки талу тепшаҳо ҳай ғел мезаданд.

Ҳарду дар ҳамин деҳаи Сурхсеб ба шавҳар баромаданд: Гулбону ба Шохини даҳмардаву Фазилат ба Шохмирзoi ронанда. Баъди ин онҳо мисли апаву хоҳар ба якдигар қарин гаштанд. Воқеан, тоифаҳои ҳастанд, ки хонадор ё соҳиби мансаб гаштан баробар аз дӯстони айёми ҷавонӣ рӯ мето-банд ва ҳатто рӯзҳои мушкиливу хурсандӣ ҳам якдигарро ёд намекунанд. Пос доштани намак ва дӯстиву рафоқат хунари ҳар кас набудаст! Ба ақидаи Гулбону, ин хислати начиб ҳам ганҷе аст, ки насоби ҳар одам намешавад... Хуб, ки дӯстии онҳо аз айёми кӯдакӣ то имрӯз дар лаҳзаҳои шодиву ғам кафшер бастааст. (А.С.)

НАВЪҲОИ ЧУМЛАИ ПАЙРАВ

Чумлаҳои пайрав аз рӯи саҳму вазифаи нахвиашон, муносибати маъноии сарчумлаю чумлаи пайрав ва саволгузори ба навъҳои зерин ҷудо мешаванд: чумлаи пайрави пуркунанда, муайянкунанда, мубтадо, хабар ва ҳол.

Мисол: Махсум фаҳмид, ки аз овози раъд бедор шудааст. (Ҷ.И.)

Чумлаи мисоли боло чумлаи мураккаби тобеъ буда, чумлаи пайраваш «ки аз овози раъд бедор шудааст» хабари сарчумларо эзоҳ дода, ба саволи чиро фаҳмид? ҷавоб мешавад ва ба ин сабаб чумлаи пайрави пуркунанда мешавад. Агар нависанда ҳамин мазмунро ба воқеаи чумлаи сода баён мекард, чумлаи пайрав чун пуркунандаи тафсилӣ воқеъ гардида, ба ҳамон саволи чиро фаҳмид? ҷавоб мешуд: Махсум аз овози раъд бедор шуданаширо фаҳмид.

Дар ҷаҳон қуввае нест, ки ба ин ягонагӣ, дӯстӣ ва бародарии халқҳо муқобил истода тавонад. (Ф.Н.)

Дар ин мисол чумлаи пайрав ба саволи чӣ хел? (чӣ хел қувва?) ҷавоб шуда, вазифаи муайянкунии мубтадои сарчумларо адо кардааст ва ба ҳамин сабаб чумлаи пайрави муайянкунанда мешавад.

Мисоли дигар: Азбаски дар ин ҷоҳо ҳозир об баровардан мумкин нест, ба кишти лалмӣ маҷбур шудем. (С.А.)

Дар мисоли боло қисмати «ба кишти лалмӣ маҷбур шудем» сарчумла буда, ҳиссаи «азбаски дар ин ҷоҳо ҳозир об баровардан мумкин нест» чумлаи пайрав аст, ки ба саволи барои чӣ?, аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад ва чумлаи пайрави сабаб мебошад.

20. ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ, КИ ЯК ЧУМЛАИ ПАЙРАВ ДОРАНД

Таркиби чумлаи мураккаби тобеъ хоҳ пайвандакдор бошад, хоҳ бепайвандак гуногун аст. Ҷумлаҳои мураккаби тобее ҳастанд, ки аз як сарчумла ва як чумлаи пайрав таркиб ёфтаанд ва ин хели муқаррарии чумлаи мураккаби тобеъ аст.

Мисол 1. Умед он аст, ки чавҳари макнуну гавҳари мавзун бар рӯи авроқ барад (Самандархоҷаи Тирмизӣ). Вақте ки ман даромадам, Пирак аз ҷояш хеста маро ба ҷойи худаш гузаронид. (С.А.)

Ҷумлаи якуми мисоли боло аз сарҷумла ва як ҷумлаи пайрави хабар таркиб ёфта, ҷумлаи дуюм аз як сарҷумла ва як ҷумлаи пайрави замон иборат мебошад .

21. ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА

Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ бар эзоҳи хабари сарҷумла омада, онро пурра мекунад.

Ин хели ҷумлаи пайрав ба саволҳои чӣ?, аз чӣ?, чиро?, ба чӣ?, бо чӣ? ҷавоб мешавад. Вай бар эзоҳи калимаю таркибҳои ҳамнисбате низ меояд, ки ба вазифаи пуркунандаи сарҷумла омадаанд.

Воқеа аз ҳамин сар шуд, ки ман бо модарам ҷанг карда, аз хона гурехтам. (П.Т.)

Ҷумлаи пайрави пуркунанда, одатан, хабарҳои феълӣ сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Чунончи: Соҳибкор пурсид, ки аз кучо омадам. (Ф.М.)

Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ду ҷойи муқаррарӣ дорад:

1. Пас аз сарҷумла омада, аз он бо вергул ҷудо карда мешавад: Падарам маҷбур шуд, ки масъаларо бо насихат ҳал кунад. (С.А.)

2. Пеш аз сарҷумла омада, аз он бо вергул ҷудо карда мешавад: Падарам қай омаданд, гуфта пурсид. (С.А.)

✓ **67. *Аз ҷумлаҳои мураккаби тобеи зерин ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро ҷудо карда, ба дафтарадон нависед ва аломати вергулро гузаред:***

1. Нуралиро ба ҳукумат ҷеғ зада, гуфтанд ки вай ба мактаби яқсолаи хоҷагиҳо фиристода мешавад. (С.У.) 2. Исмаи метарсид ки мабодо Ҳошимқорвон ёро хафа накунад. (С.У.)

3. Ба Карпов фаҳмондан лозим ки фармони пагоҳӣ додашро зуд бекор кунад. (Ю.А.) 4. Мегӯянд ки ситораҳо низ заминро андаке равшан мекунад. (Ф.М.) 5. Намедонист ки ҳоло барои чӣ ин ҷо омадааст. (Ҷ.И.) 6. Хукамо гуфтаанд, ки эътимод бар дӯсти ноозмуда набояд кард. (Самандархоҷаи Тирмизӣ). Ҳақиқати адаб он аст, ки дар ҷамъии аҳвол роҳи рост дошта бошӣ. (Ҳусайн Воизи Кошифӣ).

✓ 68. *Худатон 6-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда тартиб диҳед.*

✓ 69. *Аз асарҳои бадеӣ 4-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда ёфта нависед ва вазифаи ҷумлаи пайрави пуркунандаро шифоҳӣ фаҳмонед.*

✓ 70. *Дар мисолҳои зерин ба кадом саволҳо ҷавоб шудани ҷумлаи пайрави пуркунандаро муайян кунед:*

Дил намехоҳад, ки чашмам аз тамошоияш канам,
Чунки аз шавқ дили касро хурӯшон мекунад. (М.Т.)

Рустам ба соати кисагиаш нигоҳ карда маълум намуд, ки пас аз се соат поезд ба роҳ мебарояд. (П.Т.) Чашми Одина якбора кушода шуда дид, ки ба болои сараш як ҷавон рост истодааст. (С.А.) Гумон доштам, ки танҳо биноҳои дар як ҷо муҳимми сангин ё ҷӯбин метавонанд ин гуна мучассамаи эҷодкории ҳунармандон бишаванд. (Ф.М.) Нақл мекунад, ки Аҳмадбек дар як пуштаи нишеби мисли ёнаҳои Сафедкӯҳ душворгарде чуфт мерондааст. (Ф.М.) Донистам, ки барои гандум будааст. (Ҷ.И.)

✓ 71. *Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунандаро ҷудо намоед:*

Одина саросемавор аз хоб бедор шуд ва чашми худро молида ба ҳар тараф назар андохта, воқеаро фаҳмидан мехост. Лекин ин вақт садои ба ҳамдигар бархӯрдани сангҳо хомӯш гашта, танҳо рамида ба ҳар тараф гурехтан ва давидани гӯсфандон барқарор буд.

Одина аз ин ҳол гумон бурд, ки ба рама гург вохӯрдааст, барои дониستاني чигунагии аҳвол, аввал ором додани гӯсфандонро лозим донист, бинобар ин, «ҳей-ҳей» гӯён ба нармӣ ва оҳистагӣ онҳоро ба як гӯша ғундошт ва ягон-ягон ҳамаро аз назар гузаронида дид, ки як буз бо як гӯсфанд дар миён нест, гӯсфандон тарсон ба тарафи ҷарӣ нигоҳ карда қад-қад мепариданд. Одина аз ин ҳол пай бурд, ки хар ҷӣ ҳаст, ба он тараф аст, барои таҳқиқи воқеа рама-ро ба ҳоли худ гузошта, худ ба лаби ҷарӣ рафта, ба поён чашм андохт ва дид, ки буз бепарво ба девори ҷарӣ дар бунӣ сангҳо айёрони қадам ниҳода, ханӯз саргарми ҷаридан аст ва чунон ба оромӣ хӯрок мехӯрд, ки гӯё ба дунё ҳеч воқеае рӯй надодааст. Одина аз будани буз ва ёфт шудани гӯсфанд умедвор шуда қадре поёнтар назар андохт ва дид, ки гӯсфанд дар даруни об хобидааст ва сари худро боло бардошта мечунбонад. (С.А.)

✓ 72. *Аз матни зерин ҳамон ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пурқунандаро ҷудо кунед, ки онҳоро ба ҷумлаи сода баргардондан мумкин аст:*

Шумо гумон накунад, ки ин ҷӯйборҳо ҷӯйҳои калон ва обҳояшон ғурришдори ғалтон бошанд. Не! (С. А.) Ҳатто дӯстони Нуралӣ ҳам фикр мекарданд, ки вай тарсид. (С. У.) Аммо ман боварӣ доштам, ки падарам аз ҷанг баргаштааст. (Ҷ. И.) Ў акнун фаҳмид, ки суҳанонаш ба бачаи гурусна тасалли намебахшад. (Р. Ҷ.) Дар охири ариза навиштам, ки нависандаи ин ариза дар ин туман на замин дорад ва на барои ӯ об даркор аст. (С. А.) Вай гумон карда буд, ки ҳамаи русҳо монанди акаи вай сару либоси солдатӣ доранд. (Р. Ҷ.) Рост мегуфтанд, ки мурури замон ҳам бо хоҳири ҷамъ ва идрок мерасад. (Ф. М.) Тик-тиқи дар маҷбур намуд, ки ҳамагӣ рӯяшонро ба тарафи он гардонанд. (Х. К.) Ҳаминро медонем, ки Сурайё зани олиҷаноб ва меҳрубон аст. (Ҷ. И.) Ман дидам, ки вай фикри ба роҳ даромадан надорад. (С. А.) Соҳибкор пурсид, ки аз кучо омадам. (Ф. М.) Вай даъват кард, ки мо ҳаёти меҳнатии халқҳои ҳамдигарро хуб омӯзем.

(А. Д.) Ҳозирон баъди муҳокимаю мунозира қарор доданд, ки обро ба дашт бароранд. (Р. Қ.) Бинанда гумон мекард: об болои сабза ва себарга, сабза ва себарга болои об гел мезаданд. (С.А.)

✓ 73. *Матнро хонда, мазмунашро нақл кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пурқунандаро ҷудо намуда, востатаи алоқаи ҷумлаи пайравро ба сарҷумла нишон диҳед.*

Моҳи сеюм аст, ки мӯйсафед сокини деҳа асту давлати пирӣ меронад. Вай дар ин муддат ба худ кашф кард, ки аз қору муҳити одатӣ яқбора қанда шудан азоби алим будааст. Рӯзҳои аввал аз хона набаромада, рама, талу теппаҳои хомӯшро пеши назар меоварду дилаш гум мезад. Вай ба уқоби пире шабоҳат дошт, ки дар охири умр аз фазои кӯҳсорон маҳрум гашта дар қафаси васеву барҳаво истода, тамоми баргу навои рӯзгораш муҳайё бошад ҳам, нигоҳи пурҳасрат аз осмони нилӣ, даштҳои васеъ, қуллаҳои дуродур намеканад. Даҳмардаи пир гоҳо ҳаёлан асояшро болои китф ниҳода, сар-сари ёлаҳо, рӯ-рӯи майсазорон аз паси рама мегашт. Ҳа, дил, ки ба шуғле побанд гашт, то охири умр аз пайи он мерафтааст... Рӯзҳои аввал аз дилтангӣ хона дар назараш танг менамуду деҳа сермағал... Вай ҳам чанд қарат хост, ки бо мӯйсафедони деҳа шарикӣ суҳбат шавад, лекин кафшери гапашон ба ҳам набаст...

Мӯйсафед чанд ҳафта баъд барояш машғулияти дилхоҳе пайдо карду тамоми занҳои кӯдақдори деҳаро шод гардонд.

– Бобои Шохин, илоҳӣ, сад соли дигар умр бинӣ, – гуфтанд миннатдорона онҳо. Қори моро хеле сабук кардӣ... (С.А.)

22. ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МУАЙЯНКУНАНДА

Ҷумлаи пайрави муайянқунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ барои шарҳу эзоҳ, муайян кардани сифату аломат ва хусусиятҳои хоссаю ҷудогонаи шахсу ашё ва ҳодисаҳои меояд, ки дар сарҷумла ба вазифаи ягон аъзо ё гурӯҳи аъзоҳо омада бошанд. Вобаста ба исми

эзоҳшаванда чумлаи пайрави муайянкунанда ду ҷойи муқаррарии ифода дорад – пас аз сарчумла ва дар байни сарчумла – пас аз аъзои эзоҳшаванда.

Агар чумлаи пайрави муайянкунанда пас аз сарчумла омада бошад, пас аз он вергул гузошта мешавад. Чунончи: Фирӯза аввалин зане буд, ки мардонавор бо роҳи хуррият қадам гузошт. (Ҷ.И.)

Агар чумлаи пайрави муайянкунанда дар байни сарчумла, пас аз аъзои эзоҳшаванда ояд, аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад.

Мисол: Аз гулханнишинон як кас, ки то ин дам ба гап хамроҳ намешуд, онҳоро ба сулҳу салоҳ овардан хост. (Р.Ҷ.)

✓ **74. Чумлаҳоро хонед. Ҷойи чумлаи пайрави муайянкунандаро нишон дода, аломати вергули заруриро гузоред:**

1. Оташе ки мардumi меҳнаткаши Хучанд ба муқобили шоҳ, боён, амалдорон ва судхӯронун ханнотон афрӯхта буд дар нимаи моҳ тамоми кишвари Туркистонро фаро гирифт. (Р.Ҷ.) 2. Одинаро ин супориш ки ба модаркалони худ дар бораи Гулбибӣ кард дар зери обу араки шарму ҳаё андохт. (С.А.) 3. Шоҳид он гулҳои наврӯзианд ки ҳар сол ман ба лаби тирезаат мегузoram. (М.Б.) 4. Навиштани китобе ки ба кишвари азиз бахшида мешавад кори аз ҳама масъулиятнок аст. (Р.Ҷ.) 5. Намуди вай мисли уқобе буд ки худро сӯйи кабкҷӯчае андохта бошад. (Сорбон) 6. Аммо гапҳо, ҳодисаҳо ва хотираҳоеро ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд аз ёд набаровардам. (С.А.) 7. Котибе ки дар идораи колхоз аризаҳоро қабул мекард як аризаро аз назар гузаронида, аз соҳиби ариза пурсид. (С.А.) 8. Ин як моҳе ки дар манзили шумо гузаронидем босаодаттарин моҳи зиндагонии ман буд. (С.У.) 9. Ё монанди кӯдакон ки дар доманашон кулӯхмайда гирифта бозӣ карда нишинанд даст зада, бозӣ карда, дар як ҷо менишаст. (С.А.) 10. Барфе ки ба рӯйи оби борони яхбаста мефуромад рӯйи заминро сафед карда буд. (С.А.)

✓ 75. *Аз асари бадеӣ 4 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда навишта гиред, ки дар дутояш ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла омада бошад.*

✓ 76. *Худатон мустақилона 5 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда тартиб дода, вазифаи ҷумлаи пайравро дар таркиби онҳо шарҳ диҳед.*

✓ 77. *Байтҳои зеринро бо диққат хонда, ҷумлаҳои пайрави муайянкунандаро ҷудо кунед ва гӯед, ки онҳо кадом аъзои сарҷумларо эзоҳ додаанд.*

Қавле, ки дар ӯ вафо набинам,
Аз чун ту касе раво набинам.
(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

Холе ба рухат бизан, ки беҳол
Чашмест, ки мардумак надорад.
(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

* * *

Забонамро ҳаё чун мавҷи гавҳар лол кард охир,
Зи занчире, ки дар об аст, шеван барнамеояд.
(Бедил)

* * *

Гулханеро, ки падарҳо дар раҳат афрӯхтанд,
Машъали тобандаи дастони пурэъҷоз кун.
(М.Т.)

* * *

Бехтарин ганче, ки одам ёфт, гар симу зар аст,
Бехтарин ганче, ки гум кард ӯ, муҳаббат будааст.
(Л. Ш.)

✓ 78. *Аз ҷуфти ҷумлаҳои додашуда ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда соzed.*

Намуна: а) Ин китоб дар бораи одамони начиби диёрамон навишта шудааст, б) ки ба шумо тақдим намудам

Ин китобе, ки ба шумо тақдим намудам, дар бораи ода-мони начиби диёрамон навишта шудааст.

1. а) Занону мардон дар кӯчаи марказии шаҳр бо чеҳраҳои пур аз фараҳ сайругашт мекарданд. б) ки либосҳои рангоранги идона дар бар доштанд.

2. а) Мард аз бағали худ дафтарчаро бароварда ба вай чашм андохт, б) ки Дохунда будани он аз нақли қисме аз саргузашташ маълум шуд.

3. а) Савор аспи худро нигоҳ дошта аз вай фуромад, б) ки аз миёнаи ду хомаи рег мерафт.

4. а) Чӯбчаҳоеро мӯрчавор ба як тараф кашонда гун мекарданд, б) ки аз даруни барф ва ях меёфтанд.

5. а) Он чиз сетор аст, б) ки ҳоло менавозад.

6. а) Китобро фиристодам, б) ки ба шумо ваъда карда будам.

7. а) Бӯйи гулҳо ба атроф паҳн шуда буд, б) ки дар рӯйи хавлӣ шукуфта буданд.

8. а) Ӯ газалеро дар дил тараннум мекард, б) ки аз ашъори Ҳофиз аз ёд карда буд.

✓ **79. *Аз ин матн ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунандаро ҷудо карда, онҳоро шарҳ диҳед:***

Буз ва гӯсфандоне, ки пас аз сер шуданашон дар атрофи нигахбони худ ҳалқа зада хобида буданд ва хӯрокҳоеро, ки аз аввали рӯз то ҳол бо як ҳирси ҳайвонона ба шиками худ ҷой кардаанд, ба «кавша» кардан машғулӣ доштанд, баъд аз соате шиками худро ҳолӣ дида боз дар пайи баҳраандӯзӣ афтоданд ва ба талаби гиёҳҳои тару тоза ба ҳар тараф пароканда шуданд.

Поёнтари ин ҳамвории ба нишебӣ моиле, ки мо ҳанӯз аз тамошояш сер нашудем, дараи чуқуре буд, ки девораи он то канори ҳамворӣ, аз зер ба боло гӯё ки рост баромада буд. Бузе ҳамроҳи гӯсфанде дар вақти чаридан то сари девори табиӣ ин дара омаданд, ногоҳ чашми буз ба буттаи гиёҳе афтод, ки дар поёнтари ин баландӣ аз буни санге раста, монанди як банд алафи юнучкаи кӯрпа ҳим-ҳим метофт. Бузи

гурусначашм, ки дар устой ва маҳорати худ дилаш пур буд, худро якбора ба тарафи он гиёҳ андохт ва ба як ҳаракати чолокона ду пойи пеши худро дар буни санг банд карда бо иштиҳое, ки гӯё дар наздикиҳо чизе нахӯрдааст, гирч-гирч карда, бунчаҳои гиёҳро бо дандонҳои арравори худ буридан гирифт. Гӯсфанди бечора, ки он қадар ҳарис нест ва ҳеч гоҳе барои хӯрок худро дар таҳлука наандохтааст, лекин аз он чое, ки дар роҳ рафтани ва истодан ҳамеша бузро пайравӣ мекунад, бе ҳеч андешае ин низ худро аз паси буз ба поён партофт. Аммо дар ин пайравӣ на то ба чое, ки буз истодааст, рафта истод, балки вақте ки кӯр-кӯрона худро ҳаво дод, пояш ба чое банд нашуда муллақзанон то ба қаъри дара рафт. (С.А.)

✓ **80. Дар матни зерин ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда-ро аз таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷудо намуда, вазифаашонро шарҳ диҳед:**

Одина як соли дигар дар ин зиндони бало, яъне хизмати Арбоб Камол, дандон ба дандон монда истодагӣ кард. Дар ин муддат ҳеч чорае намеёфт, ки роҳи гурезро пеш гирад ва сари худро ба ягон диёри беғурбат кашида, озодона нафас барорад. Дар ин миёна воқеае рӯй дод, ки ҳарчанд ба сабаби ин воқеа Қаротегин зеру забар шуд, ба Одина роҳи гурез омода гардид.

Тафсили ин воқеа чунин аст: ширкати роҳи оҳани Бухоро – Тирмиз, ки яке аз саҳмдорони калонаш амири Бухоро Олимхон буд, ба фикри ба даст даровардани коргарони арзон афтада, аз амир мардикор талаб карда ва ба мардикорони талабгор харчи роҳу музди кор доданро ваъда намуд, ин маъниро ба ҳокими Қаротегин, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ яке аз пасмондатарини қаламравҳои Бухорост, навишта аз аҳолии он ҷо дар ин кор фоида бурданӣ шуд.

Ҳоким ин ҳодисаро барои пулбӣи худ фурсати ғанимате шумурда, мардумро, ки ханӯз аз ҳақиқати кор хабар надоштанд, ба зӯр ва ҷабр ғундошта ба Бухоро фиристоданӣ шуд. (С.А.)

23. ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ МУБТАДО

Чумлаи пайрави мубтадо мубтадои бо чонишин ифодашудаи сарчумларо эзоҳ медиҳад. Ҳар кас хоксор, фурӯтан ва мулоимсухан бошад, вай дар зиндагӣ муш-килие намекашад. (Ҷ.И.) Баъзан чунин чонишин дар сарчумла ифода намегардад.

Мисолҳо: 1. Ҳар ки н-омухт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ).

2. Раиси хоҷагӣ боз кай ба замини мо меояд, маълум нест. (С.У.)

Дар чумлаи якум «Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор» сарчумла буда, мубтадо – чонишини шахси сеюми танҳо, ки «вай» аст, ифода наёфтааст ва чумлаи пайрави мубтадо «ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор» ҳамин мубтадои дар сарчумла ифода наёфтаре эзоҳ додааст.

Дар мисоли дуюм «Раиси хоҷагӣ кай ба бригадаи мо меояд» чумлаи пайрави мубтадо аст, ки мубтадои дар сарчумла ифоданаёфтаи «ин»-ро шарҳ додааст.

Мисоли дигар: Касе ки чафову ситам мекунад, ӯ беҳи худро меканад. (Саъдии Шерозӣ)

Дар мисоли боло чумлаи пайрави мубтадо – «Касе ки чафову ситам мекунад» чонишини ба вазифаи мубтадои сарчумла омадаи «ӯ»-ро эзоҳ додааст.

Чумлаи пайрави мубтадо дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ дар аввал, мобайн ва охири сарчумла омада метавонад. Чумлаи пайрав аз сарчумла бо аломати вергул чудо карда мешавад.

А). Дар аввали сарчумла: Ҳар кас ки ҳар кадоми онҳоро даст гирифта диҳад, вай ба сари ҳар ғулом як тилло мегирад. (С.А.)

Б). Дар байни сарчумла: Онҳое, ки хонахоёшон дар ҳамон тараф буд, омадаанд. (Р.Ҷ.)

В). Пас аз сарчумла: Аз гуфтаҳои янгаам ба ман маълум буд, ки падари онҳо баққоли деҳаи худ буд. (С.У.)

✓ 81. *Аз ҷумлаҳои мураккаби тобеи зерин ҷумлаи пайрави мубтадоро муайян кунед ва аломати китобатро гузored:*

1. Ҳар кас ки назарбаланд бошад
Фархундаю арчманд бошад.

(С.А.)

2. Ҳар кас ки бештар кор кунад ҳамон қадар ҳам бештар музд мегирад. (С.А.) 3. Ҳар кас ки ҷавоб дода натавонад вай бой додагӣ ҳисоб меёбад. (С.А.) 4. Барои деҳқон ҳамин кифоя аст ки аз замини хушк тило рӯёнад. (А.Ш.) 5. Ҳар он кас муҳаббати диёру ватан, мардумони он, меҳри дилафрӯзи мисли шумо ёру дӯстони ҷасур дар дилаш аст ватан ҷойи ўст. (М.Т.) 7. Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд ки вай ҳам маро дӯст медорад. (С.А.)

✓ 82. *Аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» б ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави мубтадо ёфта, рӯйнавис кунед ва онҳоро шарҳ диҳед.*

Намуна: Ҳар ки бо дег ҳамнишин гардад, домани хешро сиёҳ кунад. (Зарбулмасал)

✓ 83. *Худатон мустақилона 4 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави мубтадо гуфта, ҷойи ҷумлаи пайравро муайян кунед.*

✓ 84. *Ҷумлаҳои мураккаби тобеи зеринро, ки ҷумлаи пайравашон мубтадо аст, ба дафтаратон нависед ва гӯед, ки онҳо аз ҷумлаи пайрави муайянкунанда, пуркунанда ва хабар чӣ фарқ доранд?*

Аз қиёфаи нафарони ин даста маълум мешуд, ки инҳо савдогарони Бухороанд. (С.А.) Аммо аз оҳанги сухани ў маълум буд, ки дилаш ба рафтан кашол аст. (С.А.)

Ҳар ки бо мардумон хиёнат кард,
Нарасад ҳаргиз ў ба неъмату ноз.

(Абдуррахмони Ҷомӣ)

Ҳар кас бо донотар аз худ баҳс кунад, нодон аст.

(Саъдии Шерозӣ)

Он ки кирдори бад раво бинад,
Худ зи кирдори бад ҷазо бинад.

(Хусрави Дехлавӣ)

Ҳар он ки чоҳ канад ба кас, худ ба чоҳ фитад (А.Д.)

Ҳар он кас, ки муҳаббати диёру ватан ва мардумони диё-
ри худро фаромӯш мекунад, кӯрнамак аст. (Ф.Н.)

Ҳар кӣ бо меҳнат сарафрозӣ кунад,
Мамлакатро аз худааш розӣ кунад (А.Ш.)

Касе қ-ӯ ҳиммати бисёр дорад,
Ба хирман тонна-тонна бор орад. (М.Т.)

Ҳар ки дар корхо часур бувад,
Аз надомат ҳамеша дур бувад.

(Фолклор)

Он ки айби ту гуфт, ёри ту ўст,
В-он ки пӯшида дошт, мори ту ўст.

(Авҳадӣ)

✓ **85. *Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобег бо пай-
рави мубтадоро ҷудо карда, воситаи алоқаи сарҷумла ва
ҷумлаи пайрави мубтадоро фаҳмонед:***

Пас маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ нон аз мо
меҳӯрад ва ба хуни мо теги худро тез мекунад. Пас маълум
мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ шарики сармоядорон ва гу-
моштағони соҳибони корхона ва заминдорони калон буда-
аст, ба иборати дигар, маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ
сардори дуздон ва панҷякхӯри роҳзанон будааст. Моро ло-
зим аст, ки ҳар чӣ зудтар арбоби ҳукумати подшоҳиро ва
тартиби ҳукуматдорӣ эшонро аз миён бардорем ва ихтиёри
корро ба дасти касоне супорем, ки баргузидаи мо бошанд.
Чун аксарияти азимаи аҳолии мамлакат мо, муздурон ва

деҳқонон ҳастем, ба шарти иттиҳод ва иттифок, ба қувваи ҳукумати подшоҳӣ голиб омад. Қувваи намоёне, ки ба дасти подшоҳ аст, аскар аст. Агар нек нагирад, он ҳам аз синфи мо буда, фарзандони деҳқонони фақир ва коргарони ранҷбар аст. Кадом писари бой милтиқ бардошта ба сарҳад рафтааст ва кадом домоди соҳибони завод ва фабрика ба нони сиёҳ қаноат карда, дар гармо ва сармо кӯҳу биёбонро пиёда паймудааст.

Гояташ ин аст, ки аскарро ҳукумати подшоҳӣ фирефтааст, бо вазъу насихати муллоён, бе тавба ва қасам додани онҳо аскар асири дарбори ҳукумат шудааст.

Агар мо ҳақиқати ҳолро ба воситаи ташвиқотчиёни суханвари худ ба эшон фаҳмонда тавонем, тӯп ва милтике, ки ҳукумати подшоҳӣ ба дасти эшон барои дар чанбари итоат доштани мо додааст, ба сӯйи худи ӯ оташфишонӣ хоҳанд кард...

Ҳарчанд дар аввалҳои қор ин гуфтугузорҳо танҳо дар миёнаи коргарони европагӣ мерафтанд, кам-кам муслмононро ҳам дар доираи музокироти худ дароварданд, ҷиддиёна, танҳо бо камоли эҳтиёт ва пинҳонӣ ташвиқот мекарданд...

Аз миёни коргарон касоне, ки аз ҳама бештар суханхоро ҳақиқат дониста гӯш кард, Одина буд. Одина аз саргузашти худ, хурд ҳам бошад, ба ин суханон мисолҳо ёфта метавонист: ӯро дар сояи тартиби ҳукумати амир магар ба Арбоб Камол ғулом карда надода буданд? Барои ин ғуломӣ калонони қишлоқ, хусусан, Мулло Хокироҳ магар кам кӯшиш кард?! (С.А.)

✓ **86. Ба сарҷумлаҳои зерин ҷумлаҳои пайравии мубтадоии мувофиқро ёфта нависед:**

1. _____, вай бой додагӣ ҳисоб мешавад.
2. _____, аз дил дур аст.
3. _____, пайваста бемор бувад.
4. _____, миннати Ҳотами Той набарад.

24. ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ ХАБАР

Чумлаи пайрави хабар хабарҳои номии бо ишорачонишинҳо ифодаёфтаи сарчумларо эзоҳ медиҳад. Мисолҳо: Як хислати Қорӣ Нурулло ин буд, ки ҳар чизи навбаромадро маҳз барои навбаромад буданаш дӯст медошт. (С.А.) Аммо ақидаи ман он буд, ки барои шеър гуфтан вай будан шарт аст. (С.А.) Сабаби ҷанг ҳамин шуд, ки имшаб бой дар хонааш набуд. (Ҷ.И.)

Чумлаи пайрави хабар ҳамеша пас аз сарчумла ҷой мегирад ва аз сарчумла бо вергул ҷудо карда мешавад.

Мисолҳо: Орзуи ягонаи Одина ҳамин буд, ки ӯ ҳар чӣ зудтар аз дасти Арбоб – Камол халос шавад. (С.А.) Душвории ин кор ҳам дар ин аст, ки ҳамин рӯз рафта ба он ҷо расидан даркор. (С.А.)

✓ *87. Ин ҷумлаҳои мураккаби тобӣ бо пайрави хабарро бодикқат хонда, сарчумлашонро бо вергул ҷудо кунед:*

1. Сабаби «Хурӯс» лақаб гирифтани вай ин аст ки мардак саҳархез аст. (С.У.) 2. Аз ҳама асосиаш ин ки дар ҳамин синну сол ҳам аз меҳнат дилгир нашудааст. (Ф.Н.) 3. Салоҳи ман дар он аст ки худро дигарбора ба диёри Ҳинд расонам. (А.Д.) 4. Мақсади мо ҳамин ки ба вай некӣ кунем. (Ф.Н.) 5. Нағзаш он ки аз нархи фурӯш қадре камтар ба ту ҳисоб мекунам. (С.А.)

✓ *88. Мустақилона 4-то ҷумлаи мураккаби тобӣ бо ҷумлаи пайрави хабар тартиб диҳед.*

✓ *89. Аз асарҳои бадеӣ 6-то ҷумлаи мураккаби тобӣ бо пайрави хабар ёфта, ба дафтарадон нависед.*

✓ *90. Ин ҳикояро хонда, ба мазмуни он эътибор диҳед. Ҷумлаи пайрави хабарро ҷудо карда, аломатҳои китобатро дар ин матн шарҳ диҳед:*

Кабӯтарро гуфтанд:

– Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёри ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

– Баҷаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар меҳӯрад ва чӯҷаи мурғи хонагӣ аз мазбала¹ бар ҳар роҳгузар. Аз як ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯҷа тавон кушод.

Қитъа

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли² бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг
Ҳосил нашавад ҳалоли³ бисёр!

(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

✓ 91. *Аз мисолҳои зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайравии мубтадоро ба як сӯтун ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайравии хабарро ба сӯтуни дуҷуми дафтаратон навишта, фарқи онҳоро гӯед:*

Мумкин аст, ки бо гапҳои сидқии ӯ гӯш кунад. (Х.К.) Хуб шудааст, ки барои хондан омадааст. (С.А.) Маънии ин он нест, ки онҳо луғатро аз девор ё шифти кабинетҳо тарошида мегирифта бошанд. (А.Д.) Аз ҳама бадтар ин, ки Арбоб Камол ҳамеша дар пайи кинахоҳӣ ва интиқомчӯӣ буд. (С.А.) Он вақтҳо дар Бухоро одат ин буд, ки баъзе муллобачаҳои қашшоқ дар моҳи рамазон ба пеши ягон қозии шинос мерафтанд. (С.А.) Ҳеч мумкин нест, ки Фирӯза ягон хунар надоста бошад. (Ҷ.И.) Пас маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ нон аз мо меҳӯрад. (С.А.) Ин ҳам маълум аст, ки дар ин атроф аз колхозии мо пеш колхоз нест. (С.А.) Тааҷҷуби аввалини ман ин буд, ки маро бе ҳеч талаб мударрис кардаанд. (С.А.) Доно он бувад, ки душманро дӯст кунад. (Аз халқ) Умеди Фирӯза он буд, ки хатнависиро ҳам ёд гирад. (Ҷ.И.)

Бародар он бувад, ки рӯзи саҳтӣ

Ту ро ёрӣ кунад дар тангдастӣ.

(Носири Хусрав)

1. Мазбала - пастафгандагиҳо

2. Аёл – фарзанд, аҳли хонадон

3. Ҳалол – раво, чоиз

✓ 92. *Ба сарчумлаҳои зерин ҷумлаҳои пайрави хабари мувофиқро ёфта нависед:*

1. Орзуи ман ин аст, ки.....
2. Мақсади мо ҳамин аст, ки
3. Мард он аст, ки
4. Инсони хуб ҳамон аст, ки.....
5. Дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки.....

ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ҲОЛ

Ҷумлаҳои пайрави ҳол дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чун қоида ҳамон муносибату маъноҳоро мефаҳмонанд, ки ҳолшарҳкунандаҳо дар ҷумлаи сода ифода мекунанд, аммо имкони ҷумлаи пайрав бештар аст.

Ҷумлаҳои пайрави ҳол ба ҳамон саволҳои ҳолшарҳкунандаҳои ҷумлаи сода ҷавоб шуда, ба навъҳои зерин ҷудо мешаванд: замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи амал, монандӣ, миқдору дараҷа, шарт, ҳилоф, натиҷа.

Ҷумлаҳои пайрави ҳол маъмулан ба мундариҷаи умумии сарҷумла вобаста мешаванд, бинобар ин, онҳоро ҷумлаҳои пайрави дуузва низ меноманд.

25. ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ЗАМОН

Ҷумлаи пайрави замон дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ замони вукӯъ гардидан ё нагардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Мисол: Чун аз дарвоза баромадам, Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омад. (С.А.)

Ин хели ҷумлаи пайрав ба воситаи пайвандҳои зерин: **вақте ки, ҳангоме ки, пеш аз ин (он) ки, баъд аз ин (он) ки, пас аз ин (он) ки, ҳамин ки, ҳар гоҳ ки, аз бозе ки, аз вақте ки, то даме ки, аз замоне ки, то замоне ки...** ба сарҷумла алоқаманд мешавад.

Таъкид бояд қард, ки аломати вергул пеш аз пайвандҳои таркибӣ гузошта мешавад, зеро дар акси ҳол маънои ҷумла халал дида, хели ҷумлаи пайрав дигар мешавад. Чанд мисол: То вақте ки ангуштонам куланги милтиқро пахш карда метавонанд, бо душманон мечангам. (Р.Ҷ.)

Ҳар гоҳ ки роҳи дур ба поён расад, вай Шодигулро хоҳад дид. (С. У.) Вақте ки калон шуд, падарам ҳамаи кори деҳқониро ба вай супурд. (Р. Қ.)

Чумлаи пайрави замон бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбат ҳам меояд: Султон Муҳаммад ба муқобили халифа дар вақте лашкар кашид, ки Чингизхон барои ҳучум ба мамлакати вай тайёри меид. (С. А.)

Дар чумлаи овардашуда таркиби "дар вақте" воҳиди ҳамнисбат аст.

✓ **93. Пайвандакҳои таркибии хоси чумлаи пайрави замонро номбар карда, интихобан бо чанде аз онҳо чумла созад.**

✓ **94. Аз гуфтори бузургон намунаҳои биёред, ки чумлаи пайравашон замон бошад:**

Намуна: То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,

Кас набуд аз рози дониш бениёз.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

✓ **95. Матнро хонда чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави замонро ҷудо карда ба дафтаратон нависед ва ба зери пайвандакҳои тобеъкунандаи замон хат кашед:**

Чун чашми Бибиоиша ба рӯи Одина афтод, дигарбора дасти ларзони худро ба гардани ӯ андохта сару рӯяшро мебӯсид. Танҳо ин бӯсаҳо ҳар қадар ки гарм ва ҳар қадар ки муҳаббатомез буданд, ҳамон қадар ҳам хушк буданд. Бечора пири ҳафтодсоларо аз ин хурсандии ногаҳонӣ ком ва забон хушк шуда буд. Лекин ашкҳои шодӣ, ки аз чашмони ӯ пайваста мерехтанд, сару рӯи Одинаро тар мекарданд, ба андозае ки гоҳ-гоҳ бо остин пок кардани сару рӯяш даркор мешуд.

Бибиоиша вақте ки қадре ором гирифт, саргузашти се-солаи худро ва ҳучуми Арбоб-Камолро ягон-ягон ба Одина хикоят кард. (С.А.)

✓ **96. Аз ин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави замон сарчумларо муайян намуда, пайвандакҳои замониро шарҳ**

диҳед. Аз ҷумлаи 9-ум то ҷумлаи охир мисолҳоро навишта ба зери сарҷумла ва ҷумлаи найрав бо аломатҳои шартӣ хат кашед:

1. Вақте ки Анвар дар торикӣ ба аспаш зину лаҷом зада, онро аз тақи собот берун меовард, Сорохола бо оҳанги илтиҷо:

– Худатро эҳтиёт кун, писарам,- гуфт.

2. Ҳангоме ки Анвар дарро кушода, аз кабинети котиби райком мебаромад:

– Ман шуморо дар идораи милитсия интизор мешавам, - гуфт аз қафо Каримов.

3. Вақте ки Усмон Азиз пештар омад, Ҷалол оҳиста пурсид.

4. Вақте ки бозпас мерафт, рост ба чашмони Таманно нигариста:

– Ман меоям,-гуфта буд.

5. Ҳангоме ки Анвар дар як ғояти шаб дарвозаашро кӯфта, ўро аз хоб бедор карда, вазъиятро фаҳмонд, Мурод чизе напурсида, ин дафъа ҳам дарҳол розӣ шуд.

6. Се рӯз дар Сиёҳбед интизор шавед, то даме ки ман гуфтаамро мефиристам.

7. Вақте ки даста қариб ба авул расид, ногаҳон аспи Ҳасан тир хӯрда, шиҳакашон ба сар зад.

8. Баъде ки хизматгораш Анварро бо дастони аз нав ба пушт баста пеш андохта бурд, Усмон Азиз гузашта ба ҷойи худ нишаст.

9. Пеш аз он ки ба роҳи ғурбат дарояд, чанд шаби дарозро бо сад хайёл дар ҳамин болохона танҳо ба сар набурда буд магар?

10. Пас аз он ки додари азизаш ба Бухорои Шариф илмомӯзӣ рафт, Усмон Азиз худааш танҳо тут меафшонд.

11. Баъде ки писарбачаҳо бархостанд, Усмон Азиз ба мулло Салим мурочиат кард.

12. Ҳангоме ки Ғулом Ҳусайн мехост ба кундаи тағи пойи Анвар лагад кӯбад, Усмон Азиз қамчини дуқадро ба зери тасмааш хаста:

– Ист,-гуфт.

13. Ашраф, пеш аз он ки ба хонаи дигар гузарад, дар торикӣ лаҳзае ба кати занаш назар дӯхт.

14. Даме ки вай ду пешдоманро бардошта, ба хона омад, зану бачаҳояш аз хоб хеста буданд. (С.Т.)

26. ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ МАКОН

Ҷумлаи пайрави макон дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ макону ҷой ва самти иҷрои амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад. Ҷумлаи пайрави макон бо сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои **ки, ҷое ки, ба ҷое ки, аз ҷое ки, дар ҷое ки** тобеъ мешавад.

Мисолҳо: Душвории кор дар ин ҷо буд, ки дар он ҷо чим ва лойи шитта набуд. (С. А.) Дар кучо ки кор ҳаст, хурсандӣ, таърифкунӣ, ранчидан, дилбардорӣ ҳам ҳаст. (Р. Ҷ.) Ҳар ҷо ки об ҳаст, офтоб ҳаст. (Ҷ. И.) Ҳар ҷо ки ӯ қадам мениҳод, он ҷо аз пою қадамаш ободӣ меёфт. (Аз газета) Ҷое ки дӯстию рафоқат ҳаст, сулҳу амният ва муҳаббату садоқат низ ҳаст. (Аз халқ)

✓ 97. *Чанд зарбулмасал ва панду ҳикмат гӯед, ки дар таркиби онҳо ҷумлаи пайрави макон бошад.*

Намуна: Дар ҷое ки об буд, дарахтҳо сабз шуд.

Ҷое ки гул аст, булбул аст. (Зарбулмасал)

✓ 98. *Ҷумлаи пайрави макон ва аломати китобатро дар он аз рӯи мисолҳои худатон нишон диҳед.*

✓ 99. *Аз асарӣ бадеӣ якчанд ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави макон ёфта нависед.*

✓ 100. *Ин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави маконро ба ҷумлаҳои сода баргардонед.*

Ҳар ҷо ки аён аст, ҳочат ба баён нест (фолклор).

Ба кучо ки фармоед, ба ҷону дил меравем. (Р.Ҷ.)

Улоқҷӯён ..., дар ҷое ки тири дарёгарди Темурмалик ба он ҷо намерасид, рафта манзил кард. (С.А.)

Мо ба чое наздик шудем, ки бояд истгоҳи барқ бунёд шавад. (С.Ш.)

Чое ки лозим донанд, меравем. (С.Ш.)

✓ **101. Ҷумлаҳоро навишта, сарҷумла ва ҷумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед. Воситаи алоқии онҳоро шарҳ диҳед:**

1. Душвории кор дар ин ҷо буд, ки дар он ҷо чим ва лойи шитта набуд. (С.А.) 2. Аз чое ки ман нишаста будам, қозии пиракӣ менамуд. (С.А.) 3. Чое ки хуни ӯро ба хок рехтанд, яке гиёҳи сурх рӯид. (С.У.) 4. Табиб ҳам намозро тамом карда омада, бори дигар аз Холбӯта ҳолпурсӣ карда, ба чое ки нишон дода буданд, гузашта нишаст. (Р.Ҷ.) 5. Ба чое афтодааст, ки дар вақтҳои гузаштани сел гирдобгоҳ шуда, монанди як ҳавзча дар он ҷо обе пайдо шуда будааст. (С.А.)

6. Ба кучое ки фармоед, бо ҷону дил меравем. (Р.Ҷ.)

7. Ба ҳар чое, ки рафтам,
Ҳамчу ёри ҳамнафас рафтам.
Ба ҳар чое, ки рафтам,
Дӯст рафтам, беғараз рафтам.
(Л.Ш.)

27. ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ САБАБ

Ҷумлаи пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ сабабу иллат, вачҳи воқеъ гардидан ё нагардидани амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад. Ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла бо пайвандҳои зерин: **зеро ки, зеро ин (он) ки, чун ки, модоме ки, чаро ки, барои ин (он) ки, бинобар ин (он) ки, барои ҳамин (ҳамон) ки, аз барои ин (он) ки, аз сабаби ин (он) ки, аз вачҳи ин (он) ки, аз ҷиҳати он ки, ба тӯфайли он ки, дар натиҷаи он ки, ба муносибати он ки...** тобеъ мешавад.

Мисолҳо: Дар он ҷо аҳволам хуб буд, барои ин ки ман дар он ҷо ҳафтае се шаб бо аҳли илм ва адабиёт ҳамсухбат мешудам. (С.А.) Аз ҷиҳати он ки ҷанобашонро

ба ташвиш мононда, бисёртар омаданро ба худ чоиз на-
донистам, маъзур медоранд. (Ҷ.И.) Модом ки вай бо ту
будан мехоҳад, ту бояд наздаш бошӣ. (С.У.) Аз гапи вай
ба дилам воҳима афтод, зеро ки дар деҳаи Шоён мактаби
нав набуд. (С.У.)

Чумлаи пайрави сабаб бар эзоҳи калимаи ҳамнисбати
таркиби сарчумла ҳам омада метавонад: Мисол: Хадича
барои он аз хона баромада натавонист, ки дар берун бо-
рон меборид. (С.А.)

Дар мисоли боло таркиби "барои он" воҳиди
ҳамнисбат аст.

✓ **102. Бо истифодаи чанде аз пайвандакҳои таркибии сабабӣ чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб тартиб дода, таркибашонро шифоҳӣ фаҳмонед:**

Намуна: Мағрур машав ба мол чун беҳабарон,
Зеро ки бувад мол чу абри гузарон.
(Абдуррахмони Ҷомӣ)

Дар байти боло чумлаи пайрави сабаб ба сарчумла ба
воситаи пайвандаки таркибии «зеро ки» тобеъ шудааст.

✓ **103. Аз ягон асари бадеӣ 6-то чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави сабаб нависед ва сохту мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.**

✓ **104. Худатон мустақилона аз рӯйи нақшаи зерин чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб созед:**

- 1) _____, чунки ~~~~~
- 2) _____, зеро ки ~~~~~
- 3) Азбаски ~~~~~, _____

105. Чумлаҳои мураккаби тобеи зеринро, ки чумлаи пайравашон сабаб аст, ба дафтартон нависед ва ба зерин пайвандакҳо хат кашида, вазифаашонро фаҳмонед:

1. Имрӯз набошад, пагоҳ навбати шумо ҳам мерасад,
чунки ба касофати шумо барин мардуми носерам мулк вай-
рон шуд.

2. Ба пулу моли дунё бисёр дил набандед, чунки ба одамизод вафо намекунад.

3. Азбаски вазифааш ўро зуд-зуд ба дехоти дуру наздик мебурд, барояш махсус асп чудо карда буданд.

4. Анвар, барои он ки ўро бемахал ташвиш дод, узр пурсид ва зуд қафо гашт.

5. Модом ки ваъда кардам, вафо ҳам мекунам.

6. Модом ки суд надорад, ... ғами фардоро хўрдан лозим.

7. Азбаски дар баландӣ, қариб дар сояи Ҳафтсар чой гирифтааст, зимистонаш–салқин.

8. Модом ки маслиҳати маро гирифта, дар пеши ҳукумат узр пурсидан намехоҳӣ, пас деҳаро осуда гузошта, ба роҳат рав.

9. Азбаски баҳор омадан баробар дардаш авҷ гирифта, нафасаш тез-тез мепечидагӣ шуд, раис Таманноро аз кори колхоз озод кард.

10. Модом ки онҳо ба як одами бегуноҳ чунин карданд, пас ба Анвар низ дандон доранд.

11. Модом ки имрӯз туро хорузур дида, ба васвасаи никор гирифтаан афтидааст, пас ӯ дар ин бора асло фикр намекунад. (С.Т.)

28. ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ МАҚСАД

Чумлаи пайрави мақсад дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ азму мақсади воқеъ гардидани амали сарчумларо фаҳмонда, ба саволҳои барои чӣ?, бо чӣ мақсад? ҷавоб мешавад. Чумлаи пайрави мақсад ба сарчумла бо ёрии пайвандакҳои **ки, то ки, то ин ки, то он ки, ки то, ба мақсади ин (он) ки, барои ин (он) ки, аз барои он (ин) ки, аз баҳри ин (он) ки** тобеъ мешавад.

Мисол: Ана, ман шуморо имрӯз маҳз барои ҳамин ба ин ҷо овардам, ки бо чашми худатон бинед. (Р.Ҷ.)

Дуртар парвоз кун аз лона –аз ҷойи баланд,
То ки парвози ту ояд дӯстонатро писанд.

(М.Т.)

✓ 106. *Бо истифода аз пайвандакҳои ба мақсади он ки, ба нияти ин ки, барои он ки ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад созад.*

✓ 107. *Дар мисолҳои зерин муайян кунед, ки ҷумлаҳои пайрави мақсад бо сарҷумлаҳои худ бо ёриш кадом пайвандакҳо алоқаманд шудаанд:*

Омадам дар Тоҷикистони азиз,
То бубинам рӯи ёрони азиз.

(М.Т.)

Ман омадам, ки бо шумо дарди дил кунам. (Р.Ҷ.)

Командир, барои ин ки ба мурофия халал нарасонад, ба козихона даромадан нахост. (С.У.)

✓ 108. *Ин газалро азёд кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсадро ҷудо карда, ба дафтартон нависед. Гӯед, ки пайвандаки «то» чӣ вазифаро адо кардааст ва онро бо кадом пайвандак иваз кардан мумкин аст?*

Шишаи мо санги хоро бишканад,
Хомии мо пухтахоро бишканад.
Ончунон сангинмизочу маҳкамем,
Кӯзаи мо санги дарё бишканад.
Он қадар соғар шикастем аз алам,
То тилисми як муаммо бишканад.
Сад дилу сад дасту по бишкостаем,
То ки садди роҳи фардо бишканад.

(Л.Ш.)

✓ 109. *Пайвандаки тобеъкунандаи «то ки»-ро дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад бо дигар пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мақсад иваз кунед ва гӯед, ки чӣ тағйирот рӯи медиҳад?*

1. Шумо ғайр аз қатор-қатор сандук, даҳҳо оғилу анбор... пур кардан дигар ғам надоштед, то ки бештар давлат ғундоред. 2. Усмон Азиз, то ки сир бой надихад, табассум кард. 3. Зухро, то ки барои кӯрпа ҷойи мувофиқ ёбад, ба чор тараф назар медавонад. (С.Т.)

29. ҚУМЛАИ ПАЙРАВИ ТАРЗИ АМАЛ

Қумлаи пайрави тарзи амал дар таркиби қумлаҳои мураккаби тобеъ чӣ тарз воқеъ гардидани амали сарҷумларо шарҳ медиҳад. Қумлаи пайрави тарзи амал ба сарҷумла бо ёрии пайвандҳои **ба тарзе ки, ба тавре ки, дар ҳолате ки, бе он ки, ба тартибе ки, чунон ки, гӯё ки, мисли он ки** тобеъ мешавад: Вай ба рӯи меҳмонон зӯрбазӯраки табассум мекард, ба тавре ки ўро дида раҳми кас меомад. (С.У.) Ба ҳамин тариқа, ҳамаи қўбҳо, бе он ки ба пойи халифа озоре расонанд, шикаста пора шуда ба замин афтаанд. (С.А.)

Қумлаи пайрави тарзи амал ҳам бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбати сарҷумла, аз қабилӣ **чунон, тавре, тарзе, ба тавре, ба тарзе** низ омада метавонад. Даря баргашта омад ва боз дар рӯ ба рӯи Холи Вохӯри нишаста, ба ў **тарзе** нигоҳ кард, ки ба шунидани ҳикояаш тайёр будани худро фаҳмонад. (Р.Қ.)

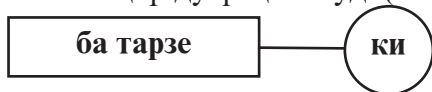
Қумлаи пайрави тарзи амал дар таркиби қумлаи мураккаби тобеъ бештар дар байн ё пас аз сарҷумла қой мегирад. Ҳомидхоча, бе он ки овоз барорад, аз дасти ман гирифта ишорат кард. (С.А.) Ў, дар ҳолате ки оташи хашми чашмонаш аз аввалӣ ҳам зиёдтар гардида буд, ба ман нигоҳ карда аз қояш хест. (С.А.) Об ба тарзе баста шуд, ки як чакрааш ҳам аз замин бозпас намегашт. (С.А.)

✓ 110. *Бо чанд пайвандаки қумлаи пайрави тарзи амал интихобан қумла созад.*

✓ 111. *Қумлаҳои мураккаби тобеъ тартиб диҳед, ки қумлаи пайрави тарзи амал дар аввал, мобайн ва охири сарҷумла омада бошад.*

✓ 112 *Аз ягон асари бадеӣ 5 қумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал ёфта, ба дафтарадон нависед ва дар шакли нақша нишон диҳед.*

Намуна: Ба якдигар **ба тарзе** нигоҳ мекарданд, ки маънии он ба ҳар ду фаҳмо буд. (Р. Ҷ.)

✓ *113. Ин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амалро ба дафтаратон навишта, сарчумлаю чумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед. Вазифаи пайвандакҳоро шарҳ диҳед. Гӯед, ки ин пайвандакҳо аз ҷиҳати сохт чи хеланд ва ба имлои онҳо диққат диҳед:*

1. Ҷалол, гӯё ки ба гарданаш ресмон андохта, ба зӯр мекашида бошанд, пойҳояш ба мисли сурб вазнин, хоҳам-нахоҳам ба сӯйи аспи худ рафт.

2. Вай муддате гӯё ба хаёл рафта, чи тавре ки менишаст, ҳамон тавр ҳолаташро тағйир надода, ниҳоят ришашро хилол кард.

3. Усмон Азиз аз поғундаҳои чӯбин баромада, дар ҳолате ки дилаш аз ғояти ҳаяҷон саҳт метапид, оҳиста дари болохонаро кушод.

4. Садоҷаш чунон даҳшатнок буд, ки гӯё кадом деви сиёҳ ду кӯхро дар ду дасташ бозӣ доронда, бо ғазаб ба ҳам мекуфт.

5. Ё дар равшании барқ як ҷондори бадҳайбатро дида, дар ҳолате ки аз зӯри даҳшат ҷӣ кор карданаширо намедонист, беихтиёр пичиррос зад. (С.Т.)

30. ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ МОНАНДӢ

Чумлаи пайрави монандӣ дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ воқеъ гардидани амали сарчумларо бо роҳи монанду қиёскунӣ мефаҳмонад. Чумлаи пайрави монандӣ ба воситаи пайвандакҳои **ки**, **гӯё ки**, **чунон ки**, **тавре ки**, **тарзе ки**, **монанди ин (он) ки**, **мисли ин (он) ки**, **ҳамчунон ки** ба сарчумла тобеъ мешавад. Мисол: Мисли он ки тилои асил ҳеҷ гоҳ занг намезанад, одами асил низ дар ҳеҷ ҳолат худро «гум» намекунад. (Ю.А.) Чунон ки тамоми дарахтон, ҳамаи олами наботот ба офтоб моил аст, мо ба дӯстӣ моил ҳастем. (Р.Ҷ.)

Чумлаи пайрави монандӣ ҳам калимаҳои ҳамнисбати худро дорад: **чунин, чунон, ончунон, ҳамчун, ҳамин тавр, ҳамин хел.** Ин калимаҳо чун воситаи алоқа робитаи чумлаи пайравро бо сарчумла қавӣ мегардонанд. Мисол: Бибиоиша худро ба Ибод чунон намуд, ки то ҳол Одинаро ба хонаи хӯчаинаш рафта пиндошт. (С.А.)

Агар чумлаи пайрави монандӣ пеш аз сарчумла ояд, пас аз он вергул гузошта мешавад: Монанди он ки касе аз сарашон оби хунук рехта бошад, ҳамагӣ хомӯш шуданд. (Х.К.) Агар чумлаи пайрави монандӣ дар байн омада бошад, аз ду тараф бо вергул чудо карда мешавад. Давлат рӯймолчаи сафеди пиромунаш гулдӯзиро дар ҳаво дошта гирифтубеихтиёр, чунон ки кас гули нав аз буттааш чидаи садбаргро мебӯяд, бӯйид. (Р.Ҷ.) Агар чумлаи пайрави монандӣ дар охири сарчумла ояд, пеш аз он вергул гузошта мешавад: Даставвал овозаш нарму ҳалим баромад, гӯё банди чигарашро гум кардааст. (М.Х.)

✓ **114. Чанд чумлаи мураккаби тобеъ тартиб диҳед, ки чумлаи пайрави монандиашон ба саволҳои чи хел?, чӣ гуна? ҷавоб шаванд.**

✓ **115. Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави монандиро чудо карда нависед ва вазифаи пайвандакҳои тобеъкунандаи онро шарҳ диҳед.**

Ҳаёли барошуфта ва ба висол ташнаи ошиқ килки рангин бардошта, тасвираҳо, манзараҳои дилнавозе мекашад ва ҳар зоҳираеро, ки дар рӯ ба рӯяш мебинад, ҳатман ранги матлуб медиҳад, аз ҳар сухани нигор оҳанги марғуб мешунавад, дурри мақсуд мебинад.

Мисли он ки ташнаи обро дар биёбони сӯхта сароби бетараҳҳум фанд мезанад, дар назар чашмаҳои чонбахш, нахрҳои ҳаётофарин ба чилва меорад.

Мисли он ки дар назари роҳгумзадае, ки аз сармо карахт шуда, аз пой дарафтодааст, давраи гарми гирди гулхан, бистари нарми дӯсти куҳан, боғу бӯстони пур аз меваю гулу гулшан пеши дидагон меояд.

Ошиқи бечораро ба ин кӯйи талбис¹ ва пурхатар на ҳарифе, балки андешаи муболиғакори худ дар бораи фазилату хусну хислати хештан меандозад. Чунон ки ин навъ фиреби маҳз дар камингоҳи сари кӯйи ҳар фарде ҳаст, ба назари ошиқ низ шахси \bar{y} аз будаш беҳтару меҳтар метобад. (Ф.М.)

✓ **116. Ба ҷойи нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Ҳудуди сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян кунед ва аломатҳои китобатро гузоред:**

1. Онҳо ... аз тарафи амирони Бухоро ва амалдорони худ ҷавру бедод медиданд инчунин аз дасти расму одат ва хурофот низ азобҳо мекашиданд. (С.А.) 2. Нақшҳои кандакории вай чунон нозук ва хушнамо буданд ... наққошони забардаст бо қалами мӯйин дар коғаз он нақшҳоро кашида бошанд. (С.А.) 3. Имрӯз ... мардумони фақири тоҷик ба корҳои худ соҳибхитиёранд инчунин занони онҳо низ соҳибҳуқуқ ва озоданд. (С.А.) 4. ... бузери аз тӯдаи кӯбкорӣ бароварда ба гӯшае андозанд, шахсеро ба даруни обхона ҳаво доданд. (С.А.) 5. ... суҳан аз тақдири шахси шинос, ҳатто наздике мерафта бошад \bar{y} ба давоми гапи Носир Аббос мунтазир шуд. (Ф.М.) 6. Муддате дар атрофи ман ғун шуда ... ҷисми аз осмон афтодаро тамошо мекарданд, ба сару либос ва фотоаппарати ман бо мароқ менигаристанд. (Ф.М.)

(ҳамчуноне ки, ки гӯё, монанди он ки, мисли он ки, чунон ки).

✓ **117. Сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравии монандиро бо аломатҳои шартӣ ишора карда, ҷойи пайвандакҳо ва саҳми онҳоро дар ташкили ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайравии монандӣ фаҳмонед:**

1. Ҳалимбой, **мисли он ки** моту мабҳут шуда бошад, аз ришу мӯйлаби киргун ва бо ҳавсала шоназадаи \bar{y} ҷашм канда наметавонист.

2. Усмон Азиз, **мисли он ки** ногаҳон чизе ба хотираш омада бошад, ба ҷиянҳояш нигарист.

1. Талбис – мақр, фиреб, хила

3. Борони ҳамал, **чунон ки** аз ҳазорон сатил бошад, бозарба мерехт.

4. Усмон Азиз, **чунон ки** нафасаш тангӣ мекарда бошад, оби дахонашро базӯр фурӯ бурда, ба сиёҳмушкин нигарист.

5. Вай аз ҷой хеста, **чунон ки** бо нурҳои абрешимвор нарми он сипари заррин дасту рӯй мешуста бошад, дуру дароз ба уфуқ назар дӯхт.

6. Ё ба Қурбону Гуломхусайн назар партофта, **чунон ки** ба замин туф мекарда бошад, бо як безътиной ва нафрати ошкоро:

- Дастони ҳаромашонро ба пушт баста, зада –зада биёред! – гуфт.

7. **Чунон ки** ба сараш фикри тозае омада бошад, чехраи Ашраф якбора равшан шуд.

8. Темур, **чунон ки** бародарашро нашинохта бошад, ба по хеста, аз болои сари ӯ ба кадом нуқтаи номаълум назар медӯзад. (С.Т.)

31. ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ МИҚДОРУ ДАРАЧА

Дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ чумлаи пайрави миқдору дарача ҳадду андоза ва миқдору дараҷаи воқеъ шудани амалу ҳолати сарчумларо мефаҳмонад.

Мисол: Онҳо як қисми бандиёнро дар ҳамин регҳона, ба қадре ки ҷо гунҷоиш меод, андохтанд. (С.А.)

Чумлаҳои пайрави миқдору дараҷа ба сарчумла бо ёрии пайвандакҳои **ки**, **ба дараҷае ки**, **ба қадре ки**, **то ба дараҷае ки**, **ба андозае ки**, **ба ҳаде ки**, **ҳар қадар ки** тобеъ мешавад.

Мисол: Ба андозае ки шумо пеш меравед, ҷӯйча ҳам фарохтар ва обаш равонтар мешавад. (С.А.)

Як гурӯҳи чумлаҳои пайрави миқдору дараҷа калимаҳои ҳамнисбати худ: «чунон», «ончунон», «он қадар», «ба қадре», «ба ҳаде», «ба андозае»-ро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Чунончи: Мо-ку, **ба қадре** як говро то баҳор сер кунад, коҳ дорем. (С.А.) **Ҳамчунон** хушрӯй буданд, ки дидагӣ боз як бор бинам, –мегуфт (Ҷ.И.).

✓ 118. Якчанд чумлаи мураккаби тобеъ гӯед, ки чумлаи пайравашон миқдор, андоза ва дараҷаи амалу ҳолати сарчумларо фаҳмонда бошад.

✓ 119. Бо мисолҳо ҷойи чумлаи пайрави миқдору андозаро нишон диҳед.

✓ 120. Аз асари бадеӣ ба дафтарадон 6-то чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷа нависед ва чанде аз онҳоро дар шакли нақша нишон диҳед.

Намуна: \bar{U} ҷаву бедаро ба қадре талаб кард, ки дар як сол ба асп расад. (С.А.)

✓ 121. Бо истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи чумлаи пайрави миқдору дараҷа: ба андозае ки, ба қадре ки чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷа тартиб диҳед.

✓ 122. Ин ҳикояро хонда, мазмуни онро мухтасар нақл намоед ва чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷаро навишта, сарчумла ва чумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.

Рӯбоҳе бо гурге дами мусодақат¹ мезад ва қадами мувофиқат мениҳод. Бо якдигар ба боғе гузаштанд: дар устувор буду деворҳо пурхор. Гирди он гардиданд, то ба сӯрохе расиданд: бар рӯбоҳ фарроху бар гург танг.

Рӯбоҳ осон даромаду гург бо заҳмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданду меваҳои рангоранг ёфтанд. Рӯбоҳ зирак буд, ҳоли рафтаниро мулоҳиза кард ва гурги ғофил чандон ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон оғоҳ шуд, ҷӯбдасте бардошту рӯй бар эшон² ниҳод. Рӯбоҳи борикмиён зуд аз сӯроҳ

1. Мусодақат – самимона ва содикона дӯстӣ кардан

2. Эшон - онҳо

бичасту гурги бузургшикам дар он чо маҳкам шуд. Боғбон ба вай расиду чўбдасте кашид, чандонаш бизад, ки на мурда, на зинда, пўстдаридаву пашмканда аз он тангной¹ берун рафт.

Қитъа

Зўрмандӣ макун, эй хоча, ба зар,
К-охири кор забун² хоҳӣ рафт.
Фарбеҳат кард бaсе неъмату ноз,
З-он бияндеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
(Абдурахмони Ҷомӣ)

32. ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ШАРТ

Ҷумлаи пайрави шарт дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ шарти воқеъ гардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад ва ба сарҷумла бо пайвандакҳои агар (гар, ар), ба шарте ки, ба шарти ин (он) ки, чун, то ки тобеъ мешавад.

Мисолҳо: Агар аз Сари Ҷӯй баромада, аз даруни кӯҳсор ба Қўргонтеппа пинҳонӣ рафтани шавед, роҳи шумо аз даруни Дараи Ниҳон меафтад. (С.А.) То худам рафта аз саломатиаш огоҳ нашавам, намебиёред. (Ҷ.И.)

Гар бирави ту ба тамошои боғ,
Мекуни аз бӯй муаттар димоғ.
(М.Т.)

Ман ҳам рӯзҳои таътил, агар вақт ёбам, ба хонаи онҳо рафта, он баёзро мутолиа мекардам. (С.А.)

Агар ман ягон кас медоштам, худам шуморо нигоҳбон мебудам. (С.А.)

Ҷумлаи пайрави шарт ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои **агар (гар, ар), ки, ба шарте ки, ба шарти он ки** тобеъ мешавад.

1. Тангной – чойи танг

2. Забун – нотавон, сушт, бечора, хорузор, мағлуб

Аксар суханони пандомез, зарбулмасалу мақолҳо дар қолаби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави шарт сохта шудаанд. Мисол: То ранҷ набарӣ, роҳат намебинӣ. Кор кунӣ, нон меҳӯрӣ.

✓ **123. Чанд зарбулмасалу мақол ва суханони пандомез гӯед, ки ҷумлаи пайрави шарт дошта бошанд.**

Намуна: Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор,
Шавад тира аз беҳирад рӯзгор.

(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

✓ **124. Бо пайвандаки «агар» ва гунаҳои он «гар», «ар» мисолҳо нависед:**

Намуна: Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

✓ **125. Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шартро ҷудо намуда, онҳоро дар шакли нақша тасвир карда, ҷойи ҷумлаи пайравро муайян кунед:**

Агар шумо дар нимрӯзӣ ба лаби ин ҷӯйча оед, аз тамошояш чашм канда наметавонед.

Партави офтобе, ки ба сари девори ин дара афтодааст, аз даруни ин оби соф ва ҷӯйи шаффоф акси худро намоён карда шаъшаапошӣ мекунад; сангҳои девори дара аз даруни ин оби оташтоба тарзе намоён мешаванд, ки гӯё сангтарошони хунарманд сангҳои раҳдорро ба як тартиби хандасагӣ болои ҳам чида бошанд. Намуди як девори боазамати баланд бо партави офтоби ҷаҳонтоб аз даруни як ҷӯйчаи танг шуморо дар хайрат меандозад.

Агар аз ҳайвоноти даррандаи монанди гург ва шағоли ин дара натарсида шабона дар вақтҳои соф будани ҳаво ин ҷо оед, боз зиёдтар дар хайрат меафтед. Ситораҳое, ки аз шикофи боми ин дара қатор шуда намоён мегарданд, акси худро бо тамоми нурафшонӣ ба даруни ин ҷӯйча меандозанд...

Агар ранги сабзи сабзаҳои канори ин чӯйча нури биниши шуморо нигоҳдорӣ намекард, тобиши ин об, ки аз аксандозии ситорагони офтобваш пайдо шудааст, чашматонро мебурд.

Агар шумо пеш нигоҳ карда рафтан гиред, баногоҳ ин оби дурахшон монанди моҳи тобоне, ки дар паси абр мебарояд, ба зери санге даромада аз назаратон пинҳон мешавад ... Ҳамин ки боз сад -дусад қадами дигар пештар рафта, аз як-ду хамгашти пойи кӯҳ гузаштед, ҳамон оби ба зери санг фурурафта аз таги санги дигаре чӯшида мебарояд, ҳамон дар ин роҳи зеризаминии худ чанд чашмаи дигарро ба худ ҳамроҳ кардааст, ки аз аввала пурзӯртар ва хушчавлонтар шуда мебарояд. Акнун шилдиррос зада садо мебарорад ва сангрезаҳоро ғелонда, ба чуқуриҳои гузаргоҳи худ хобонда, роҳи худро ҳамвор мекунад ... (С.А.)

✓ *126. Дар мисолҳои зерин ба қойи пайвандаки «агар» кадом пайвандакҳои шартии дигарро гузоштан мумкин аст?*

1. Агар ба Нилу ягон одами шубҳанок дарояд ё саворонро бинанд, зуд хабар расонанд.

2. Кас, агар шамшер бардорад, ба шамшер бармехӯрад.

3. Агар хонаи маро вайрон накуни, гирехат кушода мешавад.

4. Агар ба гапам гӯш диҳӣ, хатман ба мақсад мерасӣ.

5. Агар мардӣ, аз қавлат нагард, –дод зад Анвар. (С.Т.)

33. ҚУМЛАИ ПАЙРАВИ ХИЛОФ

Қумлаи пайрави хилоф амалеро мефаҳмонад, ки хилофи амали сарқумла аст. Ин қумлаи пайрав ба сарқумла ба воситаи пайвандакҳои **ки, агарчи, гарчи (арчи), агарчанде, агарчанде ки, бо вучуди ин (он) ки, сарфи назар аз ин (он) ки, қатъи назар аз ин (он) ки, бар хилофи ин (он) ки, ҳарчанд ки** тобеъ мегардад.

Мисолҳо: Ман, **гарчанде** хобам омада бошад ҳам, зуд бархоста чомаамро пӯшида дар наздаш ништастам. (С.У.) **Ӯ** ҳам, **бо вучуди ин** ки ҳозир аз мактабдор он ҳама чӯбро хӯрда буд, бе ҳеч тарсу бим ба пеши он зolim омад. (С.А.)

Дар ифодаи муносибати хилофии чумлаи пайрави хилоф пайвандаки «ҳам» сахми хеле муҳим дорад. Аксар бо ифодаи ҳамин пайвандак чумлаи пайрави шарт маънои хилоф мегирад ва чун чумлаи пайрави хилоф шинохта мешавад.

Муқоиса кунед:

Агар тез ояд, мо ўро дида
метавонем –шарт

Агар тез ояд ҳам, мо ўро
дида метавонем –хилоф

Аломатҳои китобат дар ин навъи чумлаи пайрав низ чун дигар хели чумлаҳои пайрав вобаста ба ҷойи он ҳар хел аст.

✓ *127. Бо пайвандакҳои маъмултарини чумлаи пайрави хилоф мисолҳо гӯед.*

✓ *128. Аз силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзода чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави хилофро ҷудо карда, ба дафтартон нависед.*

✓ *129. Чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави хилофро дар шакли нақша онҳоро тасвир кунед. Гӯед, ки чумлаҳои пайрав ба сарчумла чӣ таъвир алоқаманд шудаанд?*

Моҳ дар сари кӯҳ хеле баланд шуда, шуояш равшантар шуда бошад ҳам, чӣ будани ояндаро ханӯз фарқ кардан душвор буд. (Ф.М.)

Сабзаҳо сӯзанд агар дар зери гармои тамӯз,

Ман тару тоза дар оғози баҳораш сӯхтам.

(Л.Ш.)

Юнус, бо вучуди он ки гуфтаҳои тақдори вай аз ҷавшани ҷонаш мегузаштанд, дандон ба дандон монда, худро ба нофаҳмӣ зад. (С.Т.)

✓ *130. Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави хилофро ҷудо карда ба дафтартон нависед ва гӯед, ки чумлаи пайрави хилоф ба воситаи кадом пайвандак ба сарчумла тобеъ шудааст?*

Қишлоқ ба тозагӣ бино ёфта бошад ҳам, хеле калон буд; мухочирони ғармӣ, дарвозӣ, хучандӣ, ўротеппагӣ, фарғонагӣ ва дигарон дар он чо чой гирифта буданд. Барои ҳар хонавода хонаву чойи ҷудогона бошад ҳам, молхона, коҳу бедахона, анбори захираи ҳосилот, анбори озукаи ҳаррӯза, анбор ва саройи асбобҳои киштукор муштарақ буданд.

Дар миёнаҷойи қишлоқ мактаб, клуб, кироатхона, идо-рахона, чойхонаи сурх, духтурхона, агрономхона, ҳаммом ва дукони кооператив барин иморатҳои ҷамоатӣ бино ёфта буданд. Дар як тарафи иморатҳои ҷамоатӣ боғчаи умумии сабзу хуррам бо ниҳолҳои навхези худ чашми бинандаро нур меод. (С.А.)

✓ *131. Ҷумлаҳои зеринро ба дафтаратон нависед ва ба зери пайвандакҳои тобеъкунандаи хилоф хат кашед. Ҷойи ҷумлаи пайрави хилоф ва аломатҳои китобатро дар онҳо шарҳ диҳед:*

1. Оташи манқал хомӯш шуда бошад ҳам, хона ханӯз гарм буд.

2. Асп акнун ором гирифта, маҳин пой мекӯфт, бо вучуди ин аз зери сумаш, каме бошад ҳам, лой чарахса мекард.

3. Бо вучуди он ки офтоб тобон буд, аз пеш бӯйи борон меомад.

4. Агарчи чанд дақиқа пеш борон монда, осмон низ оҳиста-оҳиста равшан мешуд, ў дар қайди андеша буд.

5. Душман зӯр бошад ҳам, мо ханӯз шикаст нахӯрдаем.

6. Усмон Азиз овони бачагиву имрӯза вазъияти Анварро пеши назар оварда, бо вучуди он ки дина боз аз беодобиҳои ў саҳт оташин буд, ба ҳоли вай дилаш каме сӯхт.

7. Таманно ҳама қувваташро истифода бурда, бо вучуди он ки саҳт лакот шуда буд, бо чандала роҳ мепаймуд.

8. Гаҳвораашон аз осмон омада бошад ҳам, онҳо мувофиқи гуноҳи худ ҷазо гиранд.

9. Ҷанг тамом шуда бошад ҳам, мардум боз чанд соли дигар аз хӯрданиву пӯшидани танқисӣ мекашиданд.

10. Бо вучуди он ки ҳаво гарм аст, Темур дар тан чома дорад ... (С.Т.)

34. ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ НАТИЧА

Чумлаи пайрави натиҷа дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ хулоса ва ё натиҷаи умумии фикрест, ки дар сарчумла ифода ёфтааст. Ин навъи чумлаи пайрав ба сарчумла бо ёрии пайвандаки муштарақвазифаи «ки» тобеъ мешавад.

Мисол: Об чунон ба чуқурии замин ҷаҳида даромадааст, ки дар натиҷа соҳили ҷаридор ба вучуд омадааст. (С.А.)

Як хусусияти чумлаи пайрави натиҷа ин аст, ки аксар ин чумлаи пайравро ба чумлаҳои пайрави сабаб ва мақсад баргардондан мумкин аст.

Муқоиса шавад:

Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави натиҷа	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави сабаб	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави мақсад
Яқуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, ки ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан анча рост шудаанд. (Р.Ҷ.)	Азбаски яқуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан анча рост шудаанд.	Яқуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, то ки ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан анча рост шавад.

✓ 132. Чанд чумлаи пайрави натиҷаро ба чумлаи пайрави сабаб ва баръакс сабабро ба натиҷа баргардонда, муносибати сабабу натиҷаро муайян кунед.

Намуна:

Натиҷа:	Сабаб:
Вай ба китоб сахт дода шуда буд, ҳеч овозеро намешунид.	Ҳеч овозеро намешунид, чунки вай ба китоб сахт дода шуда буд. (Ҷ.И.)

Дар чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави натиҷа сарҷумла сабабро фаҳмонда, чумлаи пайрав натиҷаи он аст. Аз ин рӯ, чунин чумлаҳоро чумлаи мураккаби сабабу натиҷа ҳам меноманд. Мисол: Як табассуми латиф, бачагона ва маъсумона дар рӯи ӯ шукуфт, ки ӯро боз ҳам зеботар гардонд. (Р.Ҷ.)

✓ 133. *Чумлаҳои зеринро бо усули боло таҳлили наҳвӣ намод:*

1. Хонаи модаркалонам ҳам нимвайрона шуда, ҳезумхона шуда буд, ки аз дидани он андуҳи ман меафзуд. (С.У.) 2. Ин вақт аз қафои ҳавлиамон мошини боркаш гузашт, ки садои вай торикиро ларзонду хоби маро гурезонд. (Р.Ҷ.) 3. Замона захми ҷонкоҳе ба чигарҳои ӯ зад, ки дигар тобу тавон дар пайкараш... намонд. (С.А.)

✓ 134. *Ҳикояи зеринро хонед, мазмунашро нақл кунед ва наҳви чумлаҳои пайравро муайян кунед:*

Овардаанд, ки Нӯшервони одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданд ва намак набуд.

Ғулومه ба русто¹ рафт, то ки намак орад.

Нӯшервон гуфт:

– Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

1. Русто – деҳа, қишлоқ

Гуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ халал ояд?

Гуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст, ҳар кӣ омад, бар ӯ мазиде¹ кард, то бад ин ғоят² расид.

Қитъа

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,

Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.

Ба панҷ байза³ ки султон⁴ ситам⁵ раво дорад,

Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих⁶.

✓ **135. Дар матни зерин навъи ҷумлаҳои пайрави ҳолро муайян намуда, воситаҳои алоқаи онҳоро нишон диҳед:**

Одина пас аз ҳайронӣ ва ошуфтаҳолӣ ҳуши худро қадре ба сари худ овард, аз тамои барҳам хӯрдани ғӯсфанд ёфт шудани ӯро, агарчи маиб ҳам бошад, беҳтар шумурда, аз почааш гирифта кашолақунон аз роҳе, ки фуромада буд, боло баромад. Лекин ҳанӯз хотираш аз тарафи Арбоб Камоли нобакор чамъ набуд, ин воқеаро бо як ҳақиқат ва дашноми муқаррарӣ нахоҳад гузаронид, – гуфта андеша мекард.

Одина бо ҳамин гуна фикрҳо ва андешаҳо аз даҳшат ба даҳшат меафтод. Як вақт хушёр шуд, ки рӯз бегоҳ шудааст. Ҳезумҳоеро, ки аввали пагоҳ чида монда буд, ду баст карда ба хар бор карда, ба ҷойи сарборӣ ба сари ҳезум ғӯсфанди маибшударо гузошта бо чилбуре маҳкам баст. Харро пеш андохта, рамаро аз дунболи он ронда, роҳи хонаро пеш гирифт. Ҳар қадар ки ба хона наздиктар мешуд, тапиши дил ва ларзиши дасту пояш зиёдтар мегашт. (С.А.)

✓ **136. Шеъри зеринро хонед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо намуда, навъи ҷумлаи пайрави онҳоро шарҳ диҳед:**

1. Мазид - илова

2. Ғоят – андоза, ҳад

3. Байза - тухм

4. Султон - подшоҳ

5. Ситам – зулм, ҷабр, ҷафо, беадолатӣ

6. Сих – сихи кабоб

Шараф чизи тачовузнопазир аст,
 Ҳар он кас, ки шараф дорад, кабир аст.
 Муқаддас дошт ҳар кас ки шарафро,
 Набинад ҷабру зулми нохалафро.
 Барои бахти хандони чунин рӯз
 Намудам ҷанг бо хасми ҷаҳонсӯз.
 Ба дасти хеш теги партизонӣ
 Дурахшон чун ҷароғи зиндагонӣ.
 Диёре, ки ба рӯйи туст хандон,
 Туро боғе, ки мебошад гулафшон,
 Замине, ки дар он по мегузори,
 Ба он ту меҳри беандоза дорӣ,
 Пур аз хунҳои сурханду сиёҳанд,
 Ба ҷанги беамони мо гувоҳанд...
 (М.Т.).

Додочон Тоҷиев (1915 - 1987)

Забоншиноси соҳибистеъдод ва маъруфи тоҷик Додочон Тоҷиев яке аз бунёдгузори илми забоншиносии садаи XX дар Тоҷикистон аст.

Профессор Д.Тоҷиев дар ҳамаи бобу бахшҳои илми забоншиносӣ таълифоти бунёдӣ анҷом додааст, аммо бештарин ва муҳимтарин тадқиқоти ӯ ба илми наҳв тааллуқ доранд. Аксар асару мақолаҳои ин олими закию хуштаб ба наҳвиёти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бахшида шудаанд: "Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба" (1966), "Воситаҳои алоқаҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик" (1971), "Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик" (1981).

Ӯ муаллифи китобҳои дарсӣ ва барномаҳои таълимӣ барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии мамлакат, яке аз муаллифон ва муҳаррирони Грамматикаи илмии забони адабии ҳозираи тоҷик аст.

35. МУРОДИФОТИ ЧУМЛАҲОИ ПАЙРАВ БО ИБОРАҲО

Забон на танҳо аз ҳисоби муродифоти лексикӣ (луғавӣ) такмил меёбад, инчунин дарнатиҷаи ҳаммаъноии воҳидҳои гуногуни наҳвӣ низ бой мегардад.

Дар забони тоҷикӣ баъзе чумлаҳои пайрав аз ҷиҳати вазифаю мазмун ба ибораҳои озоди наҳвӣ наздик мебошанд. Ин хусусияти онҳо имконият медиҳад, ки онҳоро бе душворӣ ба ибораҳои муродифиашон баргардонем.

Муқоиса кунед:

Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрав:	Чумлаи сода бо иборои масдарӣ:
Падарам, дар ҳолате ки аз дидори дӯсташ шод буд, ба модарам гуфт. (С. А.)	Падарам дар ҳолати аз дидори дӯсташ шод будан ба модарам гуфт.

Ҳамвазифагии чунин воҳидҳои наҳвӣ барои рангорангии тарзи баён, ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣю услубӣ аҳамияти калон дорад. Нависанда ва ё гӯянда ҳангоми баёни фикр вобаста ба мақсаду мароми тасвир аз ин воҳидҳои муродифӣ ба таври мувозӣ истифода мебарад. Масалан, устод Айнӣ дар повести «Одина» айнан як мақсадро бо ду тарзи ифода дар як ҷо бо чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда, дар ҷойи дигар тавассути чумлаи сода бо иборои сифати феълӣ баён кардааст.

Муқоиса кунед:

Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави муайянкунанда:	Чумлаи сода бо иборои сифати феълӣ:
Ҳезумҳоеро, ки аввали пагоҳ чида монда буд, ду баст карда, ба хар бор кард... (С. А.)	Бегоҳӣ ҳезумҳои он рӯз аз дара ва кӯҳ шикаста гундошташудаашро ба хар бор кард. (С.А.)

Ҳангоми ба ибораҳо баргардонидани ҷумлаҳои пайрав тағйироти зерин рух медиҳад:

а) ҷумлаи мураккаби тобеъ ба ҷумлаи содаи тафсилӣ табдил меёбад;

б) пайвандаки тобеъкунанда, ки ҳамчун воситаи алоқа хизмат мекунад, фуругузур мешавад;

в) ба ҷойи пайвандаки тобеъкунанда бандаки изофӣ чун воситаи алоқаи ибора истифода мешавад;

г) шакли тасрифии феъл (хабарӣ ҷумлаи пайрав) ба шакли ғайритасрифӣ иваз мешавад;

ғ) ҳангоми баргардонидани ҷумлаи пайрави муайянкунанда аломати номуайяний – е низ фуругузур мегардад;

е) аломатҳои китобате, ки ҷумлаи пайравро аз сарҷумла ҷудо мекунад, гирифта мешаванд. Мисол: Суруде, ки бо дили соф сароида шудааст, дур парвоз мекунад. (М.Т.) Суруди бо дили соф сароидашуда дур парвоз мекунад.

✓ **137. Ҷумлаҳои пайрави ин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба ибора баргардонда, умумияту тафовути онҳоро гӯед ва ҳангоми табдили онҳо ҷӣ тағйиротҳо рӯй медиҳанд, нишон диҳед:**

Маълум, ки боғ бенигохубин мондааст. (С.Т.) Ният дорад, ки ягон духтари хушрӯйи бофаросат, хоксору хунармандро хостгорӣ кунад. (А.С.) Акнун вай барои ҳар ноҳақие, ки дар Нилу рӯй медиҳад, ҷавобгар аст. (С.Т.) Ягона саховати вай ин буд, ки ба дардичашмшудагон бепул дору медод. (С.А.) Ин овоз ба сари Ҳасан, ки ях баста монда буд, монанди раъди ҳаво буд. (С.А.) Дӯстони Фирдавсӣ ба вай маслиҳат медоданд, ки «Шоҳнома»-ро ба султони нави Ғазний... тақдим кунад. (С.У.) Дар вақте ки мо аз агба фуномадем, рӯз торик шуда мемонд. (С.У.) Хадича барои он аз хона баромада натавонист, ки дар берун беист борон меборид. (С.А.) Обе, ки ба шиками ту наздик гашт, аз пушти ман хоҳад гузашт (Абдурраҳмони Ҷомӣ)

✓ **138. Ин ҷумлаҳои содаро ба ҷумлаи мураккаби тобеъ баргардонда, сарҷумла ва навъҳои ҷумлаи пайравро шарҳ диҳед:**

Гулбону бо ҳамин андешаҳои сарпеч вориди ҳавлӣ гашт. (С.А.) Насими серуни рӯд ба асабҳои хасташудаи ӯ оромӣ мебахшиданд. (С.У.) Усмон Азиз ҷуссаашро ба хӯрчини тарокии сернакшу нигор така дода, хаёлолуд менишаст. (С.Т.) Баъди ба обчиная болои миз бо қалам зангула задани роҳбар – олим ҳама хомӯш гаштанд. (А.С.) Ба қаҳрамони дар ҷанг ҳалокшуда дар зодгоҳаш ҳайкали ёдгорӣ гузоштанд. (А.Ш.) Холаи ҷомадӯхта истодагӣ аз паси айнак ба писарчааш нигарист. (П.Т.) Шамоли саҳт вазида пулакҳои сафедори акнун барг бароварда истодаро мерезонд. (Р.Ҷ.)

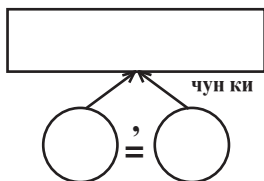
36. ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪИ СЕРТАРКИБ

Дар забони адабии тоҷикӣ ҷумлаҳои мураккаби тобеи истифода мешаванд, ки дорои якҷанд ҷумлаи пайрав мебошанд. Чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб меноманд. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб вобаста ба тарзи алоқаи ҷумлаҳои пайрави таркибиашон гуногун мешаванд:

1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибе, ки дар онҳо ду ва ё зиёда ҷумлаи пайрав ба як сарҷумла тобеъ шуда меоянд. Мисол: Ман аз вай ниқор гирифта натавонистам, чунки ман як бачаи хурдсол, ӯ як ҷавони пурқуввати калонсол буд. (С. А.)

Дар ин мисол ду ҷумлаи пайрави сабаб ба як сарҷумла тобеъ шуда омадаанд. Чунин хели ҷумлаҳои пайравро, ки ба як сарҷумла тобеъ шуда, ба як савол ҷавоб мешаванд, ҷумлаҳои пайрави чида меноманд.

Дар шакли нақша тасвири ин ҷумла чунин аст:

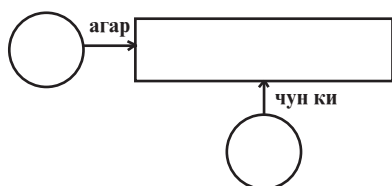

2. Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ҳамчунин бар эзоҳи сарҷумла ҷумлаҳои пайрави гуногун меоянд. Чунин ҷумлаҳои пайравро ҷумлаҳои пайрави ғайриҷида меноманд.

Мисол: Ман агар замини онҳоро намехаридам, аз ду сар вайро алаф зер карда мерафт, чунки қуввати худи онҳо ба коридани заминашон намерасид. (С. У.)

Дар мисоли боло сарҷумларо ду хели ҷумлаи пайрав – ҷумлаи пайрави шарт ва замон, эзоҳ додаанд.

Дар шакли нақша тасвири ин ҷумла чунин аст:

✓ **139. Матнро хонед, ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро ҷудо карда, хели онҳоро муайян кунед ва дар шакли нақша тасвир намоед:**

Дар вақтҳои ки ман ба синни мактабӣ расидам, дасти падарам намерасид, ки маро шахсан хононад. Бинобар ин, маро дар мактаби пеши масҷиди қишлоқи худамон – қишлоқи Соктаре гузошт. Чун ман дар ин мактаб чизеро наомӯхтам, маро аз он ҷо гирифта, ба пеши зани имоми қишлоқ, ки мактаби духтарона дошт ва нисбат ба мактабдори мард беҳтар буд, гузошт ва дар ин миён абҷад ва ҳисоби абҷадро ба ман ёд дода, ба кушода шудани зеҳнам сабаб шуд (Ман давраи ҳаёти мактабии худамро дар «Мактаби кӯҳна» ном очерки худам ботафсил навиштам).

Ман дар пеши бибихалифа (дар мактаби занона) Ҳофиз, чанд ҷузъ аз Бедил ва чанд ҷузъ аз ғазалиёти Соиб (Дар мактабҳои он замон Соибхонӣ расм нашуда бошад ҳам, падарам, ки Соибро дӯст медошт ва чанд ғазали ӯро аз кучо навишта гирифта будааст, бо ман ба бибихалифа фирисотод, ки ҳамон ғазалҳоро ҳам ба ман хононад) хонда, дар даҳсолагии мактабро тамом карда баромадам. Лекин ҳанӯз савод надоштам, чизҳои дар мактаб хондагиамро хонда

тавонам ҳам, чизҳои дигар ва аз он пеш хондаамро хонда наметавонистам.

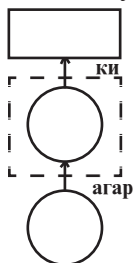
Аммо шеърхоро дӯст медоштам, ҳарчанд маъноҳои онҳоро дуруст нафаҳмам ҳам, оҳанги онҳо ба ман гуворо менамуд ва ба ёд карда хонда гаштани баъзе шеърҳо кӯшиш мекардам. Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Соиб, Навоӣ ва Фузулӣ барин шоирҳои гузаштаре «валӣ» медонистам ва шеърҳои онҳоро аз ҷумлаи каромати онҳо мешумурдам. (С.А.)

3. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибе, ки дар ҳаёти онҳо ду ё якчанд ҷумлаи пайрав омада, ҷумлаи пайрави якум ба сарҷумла тобеъ шуда, ҷумлаи пайрави дуюм ба ҷумлаи пайрави якум тобеъ мешавад. Онҳо пайёпай, дараҷа ба дараҷа чун занҷир бо якдигар тобеъ шуда меоянд. Чунин ҷумлаҳои пайравро ҷумлаҳои пайрави дараҷа ва ё пайдарпай меноманд.

Мисол: Ғаму андӯхи фарзандон, ки агар онҳо ҳоло дар қайди ҳаёт мебуданд, ҳар яке соҳиби хонаву дар ва зану бача мешуданд, мӯйҳои холаро сафед кардаанд. (Х. К.)

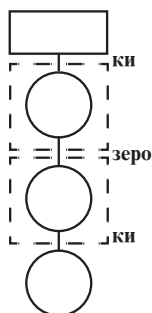
Дар мисоли боло ба сарҷумла ҷумлаи пайрави муайянкунанда – "ки ҳар яке соҳиби хонаву дар ва зану бача мешуданд", тобеъ шуда, нақши сарҷумларо адо кардааст, ки дараҷаи якум аст ва худ ҷумлаи пайрави шартро тобеъ намудааст, ки он дараҷаи дуюм мебошад.

Агар ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби болоро ба тариқи нақша нишон диҳем, чунин аст:

Дар забони тоҷикӣ миқдори ҷумлаҳои пайраве, ки ба тариқи дараҷа воқеъ мегарданд, аз ду-се адад ҳам зиёд мешаванд. Мисол: Боварӣ доштам, ки вай чашми интизорӣ ба роҳи ман дӯхтааст, зеро ман хат карда фиристода будам, ки дар аввали тобистон меравам. (С.У.)

Нақшаи ин ҷумла чунин аст:

✓ *140. Мисолҳои зеринро ба дафтари навишта, аломатҳои китобаташро гузошта, хели ҷумлаҳои пайравашро муайян кунед:*

1. Ясаул бе он ки пойи худро аз рикоб барорад бо пошнаи мӯзааш ба сари синаи Гулнори дилафгор чунон зад ки мурдавор парида, якчанд қадам поинтар ба чуқурие афтод ва чир зада хомӯш монд. (С. А.) 2. Умре ки баъд аз вафоти шавҳараш дар дари мардум мегузаронд таоми бадастае ки аз деги ҳамсоягон ба ивази меҳнат ва машаққатҳои беандозааш меҳӯрд захми забони занони ҳамсоя ки ӯ канизи бебаҳои онҳо шуда буд сафедор барин қадри рости холаро камон барин қат карданд. (Ҳ. К.) 3. Аз аҳолии бозори Бухоро як шахсе ки дар тани худ либоси нимрасмӣ дошт ва миёнаш аз рӯй бо фӯтаи сафед бастагӣ буд аз дари сарой баромада омад. (С. А.)

✓ *141. Яктогӣ ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо пайрави чид ва ҳархела гӯед.*

✓ *142. Аз ин порчаи манзум хели ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркибро муайян намуда, дар шакли нақша тасвир кунед:*

То насозад пойи нопокони лагад хоки туро,
То нагирад дасти малъун домани поки туро,
То напарронад хазон ранги тарабноки туро,
Нафканад то золим аз тан дасти чолоки туро,
Аз барои дафъи душман тегъзон меравам,
Ман ба майдон аз барои ҳифзи ҷонон меравам.

(А.Л.)

✓ 143. *Аз ин матн чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро чудо карда, гӯед, ки чумлаҳои пайравашон чида, ҳархела ё дараҷаанд?*

Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯҳистон ба вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навхез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад, мавҷҳои сабзагиро танҳо харсангҳое, ки ҷо – ҷо аз камари кӯҳ барҷаста истода буданд, халал мерасонданд. Лекин ин гуна сангҳо, бо вучуди нотарошидагӣ, азбаски ба сабаби боронҳои баҳорӣ покиза ва мусаффо шуда буданд, хусн ва зебоии сабззорро меафзуданд. Агарчи барфҳои камарҳои кӯҳ аз таъсири офтоби баҳор кайҳо об шуда, ба ҷойи барфи сафед гиёҳҳои кабуд рӯйида буданд, вале куллаҳои кӯҳ ханӯз кулоҳҳои сафеди худро аз сар бадар накарда буданд, ки ин ҳол низ ба чашми бинанда олами дигарро чилвагар мекард. (С.А.)

✓ 144. *Матнро хонда, мазмуни онро бо ду-се чумла баён кунед ва чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро чудо намуда, чида, ҳархела ё дараҷа будани чумлаҳои пайравашонро муайян созед.*

Одина дар заводи пахта кор мекунад. Одина маҷбур буд, ки ҳар рӯз қанор ва ҷувол бардошта ба зинапоёе, ки дар таърифи завод дидед, боло барорад, ё ки дар ҳар шабонарӯз дувоздаҳ соат ба даруни пахтахонае, ки шумо 5 дақиқа тоб оварда натавонистед, истода, ҷувол ҳолӣ кунад. Ба чунин хизматҳо на танҳо Одина кор мекард, балки як сад нафар мардикорони тоҷик, ўзбек ва барбарӣ дар таҳти дасти як нафар пудратчӣ кор мекарданд. Вақте ки мардикор ба ҷанги пудратчӣ гирифтормад, дигар аз қувват ва тоқати ӯ намеपुरсад, хоҳ-нохоҳ бояд мисли гови корӣ кор кунад...

Одина ҳам аз бими бекорӣ ба ин ҳама корҳои тоқатгудоз бардошт карда, хизмат мекард. Аз ғайри ин ки нафасе дам гирад, қанор мебардошт ё ҳолӣ мекард.

Ягона орзуи Одина ин буд, ки ҳар қадар душвор аст, тобоварӣ намояд, то аз музди кор чизе пасандоз карда ба ватани худ бозгардад ва маҳбубаи меҳрубони худро ба никоҳи худ дароварад... (С.А.)

✓ 145. *Матнро хонед ва чумлаҳои мураккаби тобеи сар- таркибу омехтаро ба ду сутуни дафтарадон навишта, тарзи алоқаи онҳоро шарҳ диҳед:*

Айёми тобистон, офтоби чаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯху биёбонро баробар равшан ва гарм намуда буд, лекин ҳарчанд нимрӯзи тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯхсор монанди айёми баҳор миёна ва форама буд; кабкҳои дарӣ гоҳо бар тега ва гоҳо дар камар сайругашт менамуданд; мурғони хушилҳом бар шоҳаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасароӣ ва ғазалхонӣ мекарданд; ҷӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишеб аз санге ба санге частухез карда мефуромаданд, аз шилдир-шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағматироз ҳамовозӣ мекарданд; гӯсфандон дар хоби ноз; бузголагон дар такутоз; ҷӯпонбачагон дар давидан; охубаррагон дар рамидан; хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд.

Ҷӯпонон ва подабонон гала ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз чаронда сар карда буданд, дар камарҳои соярав оварда ба истироҳат гузоштанд ва худхошон ду-ду, чор-чор ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозиҳо, ғазалхониҳо ва бадеҳагӯйиҳо машғул шуданд. (С.А.)

37. ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ОМЕХТА

Ҷумлаи мураккабе, ки дар ҳаёти он якчанд ҷумлаи сода бо ду тарзи алоқа: ҳам пайваст ва ҳам тобеъ муносибати наҳвию маъноӣ пайдо менамоянд, ҷумлаи мураккаби омехта ном дорад.

Мисол: Вақте ки муллоён бо Эшон гарми чақ-чақ буданд, касе ба поёни суфа омада, дар сояи чароғ истода, Яқуббойро имо кард ва худ рафта дар роҳрави дарвоза истод. (С.А.)

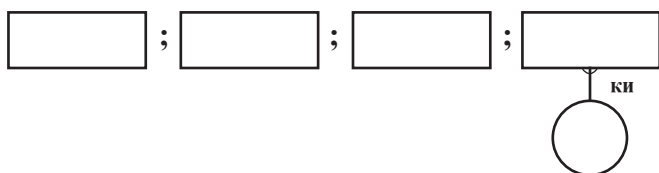
Дар мисоли боло ду ҷумлаи содаи мустақил, ки хусусияти сарҷумларо доранд, бо як ҷумлаи пайрави замон дар як таркиб муттаҳид шудаанд.

Байни ду ҷумлаи содаи мустақил алоқаи пайваст буда, байни ҷумлаи пайраву сарҷумла алоқаи тобеъ аст.

Чумлаҳои мураккаби омехта аз чиҳати таркиб хеле бой мебошанд. Дар таркиби онҳо 5-6 ва ҳатто аз ин ҳам зиёд чумлаҳои сода омада метавонанд.

Мисол: Дарёи шӯхи беқарор ва инодкор беҳудона кафк бароварда, ғелону чӯлон ба фароҳиҳои водӣ ҷаҳд мекунад; аз нафаси вай насими сарде мезазад; оби кабудӣ вай шишавор шаффоф аст: дар шохчаҳои хурдтарини дарё ва «киса»-ҳои вай, ки об дар он ҷоҳо аз давутози девонавори худ бозмемонад ва кафк намебарорад, сангу қайроқчаҳои дар таги он бударо шумурдан мумкин аст. (С.У.)

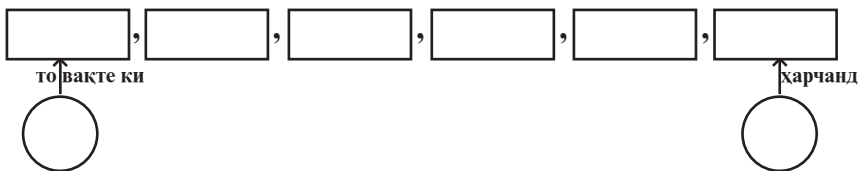
Нақшаи ин чумлаи омехта чунин аст:

Дар ин мисол ҷаҳор чумлаи сода байни ҳам алоқаи пайваст дошта, чумлаи содаи чорум ба худ чумлаи пайравӣ эзоҳдиҳанда гирифтааст.

Имкон дорад, ки якчанд чумлаи содаи мустақили таркиби чумлаи мураккаби омехта чумлаи пайрав гирад. Мисол. Падар то вақте ки чашмаш кор мекард, ба болои ҷархи осие кор кард, аммо он рӯз аз ҳаррӯза барвақттар рӯз торик шуд, бод шиддат карда, аз ҳавои гарду ғуборолуд регборон сар шуд, рег монанди борон борида, дар андак ғурбат рӯйи заминро регфарш кард, ҳарчанд дарҳои хонаро пӯшонда, ҷароғро гиронда будам, аз тарқишҳои дар рег ба хона ҳам медаромад. (С.А.)

Нақшаи ин чумлаи омехта чунин аст:

✓ 146. Ду-се чумлаи мураккаби омехта тартиб дода, чумлаҳои содаи таркиби онҳоро ҷудо кунед, тарз ва вуситаҳои алоқаи онро фаҳмонед.

✓ **147. Қолаби ҷумлаҳои мураккаби зеринро муайян намуда, дар шакли нақша онҳоро тасвир кунед:**

1. Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.
(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

2. Эҳтимол, мутрибони дигар ба хонаҳояшон рафта буданд ва яктои боқимонда, ки аввали шаб ба ӯ фақат як-ду маротиба навбат расида буд, худро соҳиби майдон дида, то чон дошт, хунарнамоӣ мекард. (Ф.М.)

3. Фирдавсӣ шод буд, аммо бинандаи зирак метавонист пай барад, ки шодии ӯ андешаолуд ва андӯҳомез аст. (С.У.)

✓ **148. Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби омехтаро ҷудо намуда, дар шакли нақша тасвир кунед:**

Чавон аз роҳи тангу торик ба майдони фароҳу равшани дара баромад, ҳар ҷо-ҳар ҷо дарахтони арча соя меафканданд, ҷӯйчаҳои оби мусаффо аз пайи дарахтони қатори зебо раво буданд, сабзаҳои расида ва себарғаҳои дамида гӯё қолини сабзе буданд, ки ба канори ин ҷӯйбор ва зери дарахтони қатор густурда шуда буданд ... Чавон аз шодии дидани ин гулистон гул-гул мешукуфт ва ба дили худ:

– Ин аст боғи ман! – гуфт.

Чавон мехост пеш равад, лекин бисёр монда ва кӯфта шуда буд, бинобар ин, ба канори санглохе нишаст, сару рӯи худро шуст ва ба об нигоҳ карда истод.

Об чун оина мусаффо буд, пас аз ором ёфтани лаппише, ки ҳангоми дастурӯйшӯйӣ пайдо шуда буд, чавон акси рӯи худро дар ин оби ойинамисол дид:

Пеш аз ин ҳам чавон акси худро дар хонаи хӯҷаини худ дар оинае, ки зани он дар вақти мӯйбофӣ ба девор рост менамунд, дида буд, лекин дар он вақт рӯи худро пажмурда, чашмони худро афсурда ва ҳолати худро парешон ва пароканда ёфта буд.

Акнун рӯяш чун себи рахш медурахшид, чашмонаш чун ситораи сахарӣ нур мепошид, аз лабонаш аломати шодмонӣ ва хурсандӣ бо як табассуми бесабаб намоён буд... (С.А.)

✓ 149. *Аз матн ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ва омехтаре ҷудо карда, фарқи онҳоро гӯед:*

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда ба бегоҳӣ наздик расидааст, як бачаи ҳаштсола роҳ меравад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се-чор бори дигар бардошта ба ҷойи аввалааш мениҳад ва ҳар замон баргашта ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд, ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва меҳонад, ки барои гарм кардани бадани худ тезтар роҳ равад, лекин аз ҳар замон ба паси худ нигоҳ карданаш маълум мешуд, ки ба касе интизорӣ дорад. Аз дунбол як марди тахминан 40-сола меомад, ки ба пушти худ як зани тахминан 35-сола ро бардошта буд, ба сабаби вазнинии роҳ ва гаронии бор мард сангпуштор қадам мениҳод. Мард дар ҳар қадам ба атроф нигоҳ мекард, манзили бошад, ки дар он ҷо паноҳ барад, ё одаме барояд, ки ба ин рӯзи саҳти вай ба ӯ ёрмандӣ расонад. (С.А.)

ҶУМЛАИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК

38. МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ҶУМЛАИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК

Ҷумлаи мураккабе, ки алоқаи ҷумлаҳои содаи таркибаш дар нутқи шифоҳӣ танҳо бо ёрии интонатсия ва дар нутқи хаттӣ ба воситаи аломатҳои китобат сурат мегирад, ҷумлаи мураккаби бепайвандак номида мешавад. Масалан; 1) Рӯз торик мешуд, домани офтоби ба мағриб сар монда гулобиранг метофт. (Ҷ.И.) 2) Қудрат расида омад, ҳама аз ҷой хеста, бағал кушода, ба вай вохӯрӣ карданд. (С.А.)

Чумлаи мураккаби бепайвандак хели алоҳидаи чумлаи мураккабро ташкил намедихад, балки бо ҳамон навъҳои муқаррарии чумлаҳои мураккаб, яъне ба гурӯҳи чумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ дохил мешавад.

Тафовут дар ин аст, ки чумлаҳои содаи таркиби чунин чумлаҳои мураккаб бе иштироки пайвандакҳои пайвасткунандаю тобеъкунанда алоқаманд мешаванд.

Хосияти муҳимми чумлаи мураккаби пайвандакдор ин аст, ки дар онҳо тавассути пайвандакҳо муносибатҳои маъноӣ нахвӣ хеле равшан аст. Масалан, чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайваст ба воситаи пайвандаки «аммо» алоқа баста бошанд, муносибати хилофӣ, агар чумлаи пайрав ба воситаи пайвандаки «вакте ки» ба сарчумла алоқаманд шуда бошанд, ифодаи муносибати замонӣ аст.

Фарқи чумлаҳои мураккаби бепайвандак аз чумлаҳои мураккаби пайвандакдор ин аст, ки дар онҳо муносибати маъноӣ ва грамматикӣ байни чумлаҳои сода он қадар равшану возеҳ нест. Аз ин рӯ, гоҳе дар чумлаи мураккаби бепайвандак ғайр аз маъноӣ асосӣ боз маъноҳои иловагӣ низ мушоҳида мешаванд. Мисол: Ароба мебуд, боз хубтар мешуд. (Р.Ҷ.)

Дар мисоли овардашуда байни чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби бепайвандак муносибати шарт аст, аммо муносибати маъноӣ иловагӣ замон ҳам дида мешавад: Вакте ки ароба мебуд, хубтар мешуд.

✓ **150. Ба чумлаҳои мураккаби бепайвандаки зерин ҳудатон пайвандакҳои мувофиқ гузошта, гӯед, ки пас аз илова кардани пайвандак дар қироати онҳо чӣ тафовуте пайдо мешавад:**

Одаташ ҳамин: дар ҳавои вайрон ҳар вақт рафта пахтаашро хабар мегирад. (Р.Ҷ.) Модарам хона руфтани шавад, омада аз дасташ чорӯбро мегирифт. (С.У.) Хоби Ятим намебурд: ҳаво гарм ва дим буд. (С.А.) Хошиш бошад, ҳама кор буд мешавад. (С.У.) Ногаҳон гулдурроси раъд маҷбур кард, ба осмон назар кунам. (А.Ш.) Офтоб ба фурӯ рафтани

сар кард, кӯҳҳои барфӣ ранги сафеди худро ба сурх мубаддал карданд; кӯҳҳои сиёхро торикӣ фаро гирифт, аз дара бухор баланд шуд. (А.Д.) Ҳаво соф буд, осмон бо ранги нилубии беғубор медурахшид, офтоб паҳн шуда тамоми биёбонро дар нури пурасрори худ ғарқ карда буд. (С.А.) Бозишон бароям ношинос буд, чизе нафаҳмидам. (Ф.М.)

39. ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ БЕПАЙВАНДАК

Чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ба воқеаҳои интонатсияи пайваст ташкил ёфта, ба ҳамон навъи чумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори муқаррарӣ мувофиқат мекунад.

Дар чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак муносибатҳои зерин ифода меёбад:

1. Муносибати ҳамзамонӣ. Дар ифодаи ин муносибат чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳои дар як вақт бавучудомадаро мефаҳмонад. Мисол: Ҳаво торик мешуд, борон торафт шиддат мекард. (С.Т.)

Дар ифодаи чунин муносибат чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак таркибан аз якҷанд чумлаи сода низ ташкил меёбанд. Мисол: Бод бо ғурриши тамоми аз чапу рост мевазид, абр бо камоли тундӣ аз ҷануб ба шимол медавид, борони барфомехта ба ҷашм кушодан намонда меборид, селоби шӯтадор аз рошҳои ҷӯйҳо мешорид, дарахтҳои аз бех бармеканд. (С.А.)

2. Муносибати пайҳамзамонӣ. Дар ифодаи ин муносибат чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳои пайҳам рӯйдодаро мефаҳмонад. Мисол: Баъди борон офтоб баромада, ҳусну таровати табиат боз дилработар мегашт. (С.А.)

3. Муносибати хилофӣ. Дар ифодаи ин муносибат чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳоеро мефаҳмонад, ки хилофи якдигаранд. Мисол:

Лайлӣ сари зулф шона мекард,

Маҷнун дурри ашк дона мекард. (Низомӣ)

Аз осмон борони сел меомад, вай ба ҳавлӣ намедаромад. (Р.Ҷ.)

4. Муносибати шумур. Ҷумлаи мураккаби пайвасти беспайвандак ҳодисаю воқеаҳои якрангу ҳамзамонро ба тариқи шумур мефаҳмонад: Мусиқӣ менавохт, хонандагон суруд мегуфтанд, раққосон мерақсиданд, колхозчиён барои тайёр кардани ин чашни таърихӣ поҳошонро ба замин нарасонда, ба ҳар тараф медаванд, оби Муғиён мавҷзанон мегуррид, ман чашму гӯши худро ба мавҷу гурриши об дӯхта будам. (С.А.)

5. Муносибати сабабу натиҷа. Ҷумлаи мураккаби пайвасти беспайвандак амалҳоеро мефаҳмонад, ки яке сабаб ва дигаре натиҷаи он амал аст. Мисол: Шодӣ хеле тафсида рафт: аз зери мӯйҳои сараш арақ шорида ба тахтапӯшташ медавид. (Ҷ.И.)

6. Муносибати эзоҳӣ. Дар ифодаи чунин муносибат ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвасти беспайвандак яке дигареро шарҳ медиҳад. Мисол: Сайидҷон ҳақиқатан ҷавони зебо буд; вай миёнақад, гандумгун ва тануманд буд. (Р.Ҷ.)

✓ **151. Муносибатҳои маъноӣ ва наҳви ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвасти беспайвандаки зеринро муайян намоед.**

1. Дар ҳавли берун фақат Истамҷон буд; дар хонаи ҳудаш бо мирзоҳо кор мекард.

2. Фирӯза гӯшт пора мекард, Асо барои печка ҳезум майда мекард.

3. Мӯйсафед ба ин кор муносиб набуд, ҳам ҳудаш азоб мекашид, ҳам корхо расво шуда буд.

4. Дар чашмонаш хоб набуд, дилаш ба пардаи ноаён ва номафҳуми ҳузн пӯшида буд.

5. Фирӯза ба тарафи кӯча тохт, Анбархола ба ҳавли дарун, ба назди Ҳамроҳон равон гашт.

6. Рӯз ба охир мерасид, ба сайргоҳ торафт одам зиёд мешуд. (Ҷ.И.)

✓ 152. *Аз мисолҳои зерин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандакро як - як ҷудо карда муайян намоед, ки ҷумлаҳои содаи ҳайати онҳо кадом амалҳоро ифода кардаанд.*

1. Ҳаво сард буд, осмон бо ранги нилобии беғубор медурахшид, офтоб паҳн шуда тамоми ёбонро дар нури пурсурури худ ғарқ карда буд. (С. А.) 2. Шодӣ ба сари стол нишаст, Рашидов чой кашида монд. (Ҷ. И.) 3. Даста наздик расида омад, касе аз миёни даста омада аз пешвозчиён мақсад ва муродашонро фаҳмида рафт. (С. А.) 4. Овози гур-гури мошин шунида шуд, ҳама баргашта нигоҳ карданд. (Ҷ. И.) 5. Хар бачаашро намезанад, гов бачаашро намезанад, одам чаро фарзанди худро занад, ман ўро хунар ёд гирад гуфта, пуписа кардам. (С. А.) 6. Офтоб ба фуру рафтани сар кард, кӯҳҳои барфӣ ранги сафеди худро ба сурх мубаддал карданд: кӯҳи сиёхро торикӣ фаро гирифт, аз дара бухор баланд шуд. (А.Д.) 7. Чашмонаш аз оташи ғазаб медурахшиданд, лабонаш монанди вараҷагирифтагон меларзиданд, пустҳои рӯй ва атрофи чашмонаш мепариданд. (С. А.) 8. Дар ҳақиқат ҳам ҳусну ҷамоли Гулнор таъсирбахшо буд: чушми сиёҳи оташбор, мижғони дарози ҷоншикор, абруи қачи дунболадори ӯ дили ҳар бинандаро аз ҷо мебурд. (С.А.) 9. Аз тарафи ғарби шаҳри Бухоро шамол хеста, хокҳои кӯчаро парешон кард, рӯйи офтобро ғубор гирифт. (Ҷ. И.)

40. ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕИ БЕПАЙВАНДАК

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бе пайвандакҳои тобеъкунанда низ ташкил ёфта метавонад.

Алоқаи маъноӣ ва наҳвӣ сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар нутқи шифоҳӣ ба воситаи интонатсияи тобеъ ва дар нутқи хаттӣ ба воситаи аломатҳои китобат ифода карда мешавад. Мисол: Дар кушода нашуд, аз берун бастагӣ буд. (С.А.)

Дар ин ҷумлаи мураккаби тобеъ сарҷумла – **Дар кушода нашуд**, буда, ҷумлаи пайрав – **аз берун бастагӣ буд**, мебошад. Ҷумлаи пайрав сабаб буда, мебоист

он ба воситаи пайвандаки тобеъкунандаи «зеро ки» ё «чунки» ба сарчумла тобеъ мешуд, аммо ҳеҷ кадоме аз пайвандакҳои тобеъкунандаи сабабӣ наомада, алоқаи маъноию наҳвии сарчумлаю чумлаи пайрав ба воситаи интонатсия ифода шудааст.

Дар забони тоҷикӣ алоқаи ҳамаи навъи чумлаҳои пайрав ба сарчумла метавонанд бе пайвандак, ба воситаи интонатсия ба вучуд ояд, вале дар нутқи хаттӣ онҳо бо аломатҳои китобат аз ҳам ҷудо карда мешаванд.

✓ **153. *Навъи чумлаҳои пайрави чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро аз мисолҳои зерин муайян карда, пайвандакҳои тобеъкунандаи мувофиқро гузоред.***

1. Поезд дар вақташ наёмад, якуним соат интизорӣ касидан лозим шуд. (С.У.)

2. Барфи тар меборид, мусофирон ҳама дар бинои истгоҳ ҷамъ шуда буданд. (С.У.)

3. Сержантро ман дида натавонистам, вай хатро ба дастӣ ҳамсоязан дода рафтааст. (С.У.)

4. Фирӯза сарпушро бардошт, ба рӯйи ҳавлӣ бӯйи хуши оши палав паҳн шуда рафт. (Ҷ.И.)

5. Ту Миракро ба хонашон гусел кун, шаб торик шуда монд. (Ҷ.И.)

✓ **154. *Мисолҳои зеринро навишта, чумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъро ҷудо карда, пайвандакҳои пайвасткунандаю тобеъкунандаи мувофиқро гузоред:***

1. Зиндагӣ бо ман талх аст, ман аз ҳамин зиндагӣ ҳам шод ҳастам: охир, ҳеҷ набошад, зафарҳои ватанам, несту нобуд шудани душманони вайро дида метавонам-ку! (С.У.)

2. Фирӯза дарун-дарунашро меҳӯрд, хобу хӯр ба вай ҳаром шудааст.

3. Ҳайдаркул сабзӣ реза мекард, Фирӯза биринҷ тоза менамуд.

4. – Ман гуфтам, раис ин корро ба худи вай супорид.

5. Вай дар ин бора ба модараш шикоят карда буд, модараш ўро тасалли дод.

6. Гоҳо бегоҳӣ дар ҳаво абрҳои сиёҳи боронӣ чамъ мешуданд, барқ ҳар замон дунёро равшан мекард, осмон гулдуррос мезад, баъд шатар-шутур чакраҳои калон-калони борон ба болои шаҳр меборид.

7. Ҳамроҳон берун баромад, Анбархола ба газета чашм дӯхт.

8. Ман ба Боку телефон мекунам, ба ту ёрӣ мерасонанд.

9. Дари бахти ту ҳам кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам.

10. – Ман ҳозир мефармоям, фойтун тайёр мешавад, шуморо ба хона бурда мемонад. (Ҷ.И.)

41. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК

Дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак алоқаи маъноӣ ва нахвӣи ҷумлаҳои содаи таркиби онҳо дар навишт ба воситаи аломатҳои китобат ишора карда мешаванд.

Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби бепайвандак (хоҳ ҷумлаи мураккаби пайваст бошад, хоҳ тобеъ) бо чунин аломатҳои китобат ҷудою таъкид карда мешаванд:

1. Ҳар як ҷумлаи содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ба воситаи аломати вергул ҷудо карда мешавад. Мисол: Моҳи феврал буд, аз ҳаво борони барфрезадор меборид, гоҳ аз ҳар тараф бодҳои саҳт ва тунд мевазиданд. (С.А.)

2. Ҷумлаҳои содаи таркиби чунин навъи ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак миқдоран зиёд бошанд, байни онҳо ҳам аломати вергул, ҳам нуқтавергул гузошта мешавад: Ҳаво соф буд, осмон ба ранги нилобии беғубор медурахшид; офтоб паҳн шуда тамоман ёбонро дар нури пурасрори худ ғарқ карда буд. (Ҷ.И.)

3. Агар ҷумлаи баъдӣ сабаби амали ҷумлаи аввалро фаҳмонад ё ин ки мазмуни онро шарҳу эзоҳ диҳад ва ё пурра намояд, байни он ҳиссаҳо аломати баён (ду нуқта) гузошта мешавад. Мисол: Баъд вазъияти ҷисмониаш ҳам

дигар шудан гирифт: \bar{u} $r\bar{u}z$ аз $r\bar{u}z$ аз $g\bar{u}sh$ мефуромад, лоғар мешуд, $p\bar{u}sti$ баданаш ба халтаи холӣ монандӣ пайдо мекард. (С.А.)

4. Аломати китобати тире дар чумлаи мураккаби бепайвандак дар мавридҳое гузошта мешавад, ки байни чумлаҳои таркиби он муносибати шартию замонӣ, хилофу натиҷа бошад. Мисол: Дарро задам – девор кафид. (Зарбулмасал) Аз гунчишк тарсӣ – арзан макор. (Зарбулмасал)

✓ 155. Чумлаҳои зеринро хонед ва сабаби гузошта шудани аломатҳои китобати онҳоро фаҳмонед:

1. Зайнаб ба конверт нигоҳ кард: дар зери он адреси кадом як госпитали Тошканд нишон дода шуда буд, фиристонандаи мактуб номи худро нанавишта буд.)

2. Рандаи вақт ёди Ҷӯрабекро аз сафҳои хотири вай ханӯз тарошида тамома накардааст; фақат ёддоштҳои ширину талх дар хилваткадаҳои дилаш пинҳонанд.

3. Дар ин вақт трамвай омад, дугонаҳо ба он нишаста, баъд аз чоряк соат ба хонаи Лиза расиданд. (С.У.)

4. Майдони Регистонро шинохтан мумкин набуд – он ба як шаҳри афсонавӣ табдил ёфта буд.

5. Пагоҳ баъд аз пешин поездеи почта ҳаст, ман имрӯз ба Когон телефон мекунам, ду билети классӣ якумро навишта мемонанд, мо ҳам бо хотири чамъ баромада меравем. (Ҷ.И.)

✓ 156. Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби бепайвандакро ёбед ва дар онҳо пайвандакҳои мувофиқро гузошта, пайвасти ё тобеъ будани онҳоро муайян кунед:

– Чунон ҷанги саҳт шуд, ки мондан гир!–гуфт ба пурсиши Мирак язнааш.

– Чор шабу чор рӯз аз хона баромадан ҳам хавфнок буду дар хона нишастан ҳам.

Одамҳои таҳхона доштагӣ ба таҳхона ҷо шуданд, хавличаи мо на таҳхона дорад на болохона, бинобар он, мо таваккал карда нишастан гирифтём. Бойҳо, давлатмандҳо

ва амалдорҳо дар рӯзи сеюми чанг тиллою олотҳояшонро қисман гӯр карда, қисман бо худашон бардошта, аз шаҳр гурехта, ба боғот ва чоҳои беруни шаҳриашон рафтанд. Мо ба кучо мерафтем? Ба тарафи кишлоки шумо, ба Когон, рафтан ҳеҷ мумкин набуд – чанг дар ҳамон сӯ буд. Бинобар он, ҳар чӣ шавад, шудан гирад, гуфта, бепарво нишастан гиррифтем... Аз осмон тир меборид, хама чо аз кӯргошиммайда пур шуда рафт. Арк месӯхт, растаҳо месӯхтанд... Хайрият, ба тарафи мо тири тӯп наомад, ин тараф хотирчамътар буд.

– Камбағал будани шуморо медонистааст-дия! – гуфта монд Мирак нимчиддию нимҳазл. (Ҷ.И.)

✓ 157. *Аз мисолҳои зерин аввал ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак, баъд ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро навишта, пайвандакҳои мувофиқро гузоред. Гӯед, ки дар байни ҷумлаҳои содаи таркиби онҳо кадом муносибатҳои маъноӣ ифода ёфтааст:*

1. Ду чакрим дуртар аз мо чанг мерафт, милтику пулемёт ғазал мехонд.

2. Абдулҳафиз гуфта дод: падарам вафот кардаанд, модарам аз Бойсун ба Бухоро омадаанд, аҳволашон бад будааст, бекаси ва нодорамӣ он касро ҳам ба бистари беморӣ партофтааст.

3. Ман шамшер занам, ту шамшер бардор, ман айш кунам, ту дурдахори ман мешавӣ.

4. Занаш бебача, бева мешавад, хонаю чояш бесоҳиб менад.

5. Дехқон нархро надонад, бозор арзон мешавад.

6. Дар кӯчаҳо равандагон хеле кам менамуданд, гашти рӯз буд, гармии ҳаво хеле паст фурумада, кӯчаҳо соя шуда буданд.

7. Ризку рӯзиро Худо мерасонад, бачаҳо калон шуда, чою мақоми худашонро ёфтанд.

8. Шаб торик шуда буд, аз ҳаво барф меборид.

9. Аспи сафеди шӯхи вай бозикунон по мекӯфт, чашмонаш аз камоли хурсандӣ барқ мепошиданд.

10. Тору гижжаку наю танбӯр менолиданд, дойра чӯр мешуд, оҳанги шӯх руҳи занонро боло бардошта, ба хавлию хона як фараҳ ва сурури беҳад овард. (Ҷ.И.)

Таъкид: Як хусусияти сохтори чумлаи мураккаби пайваст ин аст, ки дар аксар вақт агар хабари чумлаҳои содаи он аз ҷиҳати ифода як хел бошанд, дар яке ё дар чанде аз чумлаҳои сода зикр нашуданаш мумкин аст. Мисол: Қорӣ ба роҳ даромад, ман ҳам аз дунболаш. (С. А.)

Дар чумлаи мураккаби пайвасти бепаивандаки боло хабар дар чумлаи содаи якум омадааст, аммо дар чумлаи содаи дувум ифода наёфтааст. Қолаби пурраи он чунин аст: Қорӣ ба роҳ даромад, ман ҳам аз дунболаш ба роҳ даромадам.

Мавриди дигар ин аст, ки гоҳо феъли ёридиханда аз таркиби хабари чумлаҳои содаи чумлаи мураккаби пайваст фуругузор шуда, танҳо дар хабари чумлаи содаи охир зикр мешавад. Чунончи: Дару девор ва тамоми рӯйи хавлӣ ба нури моҳтоб ғарқ, дарвозаи кӯча аз дарун занҷир буд. (Ҷ. И.)

Дар мисоли боло феъли ёвари «буд» ба хабари номии чумлаи содаи якум – «ғарқ буд» наомада, танҳо ба хабари номии чумлаи содаи дуюм – «занҷир буд» омадааст, вале ба ҳар ду хабар баробар тааллуқ дорад.

Дигар аз хусусиятҳои чумлаи мураккаби пайваст дар ин аст, ки он метавонад бо ҳар ду воситаи алоқа оҳанги гӯйиш (интонатсия) ва пайвандакҳои пайвасткунанда созмон ёбад. Чунончи: Обҳои зулол аз қаъри кӯҳҳои ба фалак саркашида ҷӯшида мебароянд, аз болои шӯҳҳои ба чашм ноаён шаршара шуда ба пойин мерезанд, ниҳоят ба рӯд мубаддал мешаванду он рӯд аз байни дараҳои васеъ бо таронаҳои шӯху форам ба тарафи водиҳо равона мегардад. (М. Т.)

Дар чунин тарзи ифода ҳам феъли ёвари «буд» гоҳо фуругузор ва танҳо бо хабари чумлаи содаи охир меояд. Мисол: Қомати ин одам аз миёна пасттар, рангаш сиёҳча, биниаш нукпаст ва паҳн, чашмонаш танги бемижгон, аммо сиёҳ, сараш онқадар калон не, аммо дарозрӯятар, пешонааш дунг ва ноҳамвор, рӯяш борик, аммо ду устухони ду ҷоғи болоиаш берун баромада дамидагӣ буд. (С. А.)

42. ВОҲИДИ ТОМИ НАҲВӢ (БАНДИ НАҲВӢ)

Дар забони адабии тоҷик воҳиди томи наҳвӣ ё банди наҳвӣ нақши муҳим дошта, тарзу воситаҳои алоқаи дастурии худро дорад. Чузъҳои банди наҳвӣ нисбатан мустақилияти сохторию маъноӣ низ доранд. Аз ин ҷост, ки дар нутқи хаттӣ гоҳо чузъҳои тобеъ бо пайвандаки тобеъкунанда аз чузъҳои асосӣ ҷудо карда мешавад, аммо вобастагии маъно ва тақрору ишораи баъзе вожаҳо онҳоро дар як банди яклухти наҳвӣ муттаҳид месозад. Мисол: Ман аз ин зиёрат бисёр хурсанд шудам. Чунки дар он маҷлис бисёртар сухан бар болои шеърӯ адабиёт мерафт бештарин меҳмонон ё шоир буданд, ё шеършинос. Агар баъзеашон аз адабиёт хабардор набоянд ҳам, хушгап, ширинсухан, зариф ва бамавқеъгӯй буданд, ки дар рафти сухбат латифаҳои ширин мегуфтанд ва мувофиқи мақом воқеаҳои намакин нақл менамуданд: шоирон ба тарзи муошира бадеҳа мисраъҳои ногаҳонӣ гуфта, мисраъҳои якдигарро танзим мекарданд, шеършиносон аз шеърҳои гузаштагон ба тарзи мисол байтҳои баланд меҳонданд ва тақлиди бемуваффақиятонаи он мазмунҳо исбот карда, ки ин муошираҳо ва шеърхониҳо ба ҳаҷв ё мадҳи якдигар ё масҳара кардани касони ғоиб оид мешуд. (С.А.)

Чунон ки мебинем, дар ин банди яклухти наҳвӣ сухан дар бораи як нишасте меравад, ки ранги маҳфили адабиро дорад ва дар ҳар чузъи ин банди яклухти наҳвӣ вожаҳои **шеър, адабиёт, шоир, байт, шеършинос, муошира, сухан** тақрор мешаванд, ки барои робитаи чузъҳо аҳамияти муҳим дорад. Гоҳо як ҳикоя ё нақле ба сирати як банди яклухти наҳвӣ сурат мегирад. Ин тарзи ифода, хусусан, дар насри ахлоқии осори адибони классикӣ роҷ буд, ки намунаи онро мо дар “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ, “Насиҳат-ул-мулк”-и Муҳаммад Ғазолӣ, “Ахлоқи Муҳсинӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, “Дастур-ул-мулк”-и Самандархочаи Тирмизӣ ва аз адибони садаи ХХ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ дида метавонем.

Ҷолиби тавачҷӯ аст, ки донишмандону адибони классикӣ оид ба ин қолаби ифода, яъне воҳиди томи наҳвӣ ишора кардаанд. Масалан, Самандархочаи Тирмизӣ дар “Дастур-ул-мулк” ҳар як пораи насрии бо порчаи шеърӣ

омехтаро бо истилоҳи “Фикра” ном бурдааст. Воқеан, “фикра” дар лугат ба маънии порае аз наср аст. Порае аз насре, ки ҳиссаҳои таркиби он ба ҳам аз нигоҳи мазмун иртиботи қавӣ дошта, ҳар кадоме барои саҳеҳии матлаби манзури назар хизмат мекунад. Масалан, дар асари ахлоқии Самандархочаи Тирмизӣ “Дастур -ул -мулук” омадааст.

Фикра

Азизи ман, хирадманд чун бинад, ки душман қасди ӯ дорад, агар саъю чадал нанамояд, дар хуни худ саъй карда бошад: чун ба чанг муқайяд шавад, аз ду ҳол берун нахоҳад шуд: агар зафар ёбад; номи марди дар сафҳои рӯзгор гузарад, агар душман ғолиб ояд, боре ба номарди машҳур шуда, малғун нагардад.

Қитъа

Чу хасм қасди ту кард, аз барои дафъи зарар
Ба чидду чаҳд бикӯш, ба ақл машҳурӣ,
Ки гар мурод ба даст оядат, ба ком расӣ
Ва гар ба ҳам нарасад, он замон ту маъзурӣ.

Тамоми калимаю ибора ва ҷумлаҳои содаю мураккабе, ки дар порчаи насрӣ ва қитъаи боло омадаанд, барои ифодаи як матлаб, яне шуҷоат, хизмат кардаанд. Нависанда аҳамият, моҳияту арзиши Шуҷоатро ба воситаи ин воҳиди томи наҳвӣ кушодааст. Воҳиди томи наҳвӣ, чунон ки мушоҳида шуд, воҳиди нисбатан мукаммали забон буда, он мазмуни ҷумлаҳои содаю мураккаберо фаро мегирад, ки аз нигоҳи мазмун бо якдигар иртиботи қавӣ дошта, бо ёрии воситаҳои гуногуни луғавию дастурӣ ба ҳам алоқаманд мешаванд, як мисоли дигар аз устод Айнӣ: Дар вақтҳои, ки ман ба синни мактабӣ расидам, дасти падарам намерасид ки маро шахсан хононад. Бинобар ин маро дар мактаби пеши масҷиди қишлоқи худамон–қишлоқи Соктаре, гузошт. Чун ман дар он мактаб чизеро наоӯхтам, маро аз он ҷо гирифта ба пеши зани имоми қишлоқ, ки мактаби духтарона дошт ва нисбат ба мактабдори мард беҳтар буд, гузошт ва дар ин миён абҷад ва ҳисоби абҷадро ба ман ёд дода, ба кушода шудани зехнам сабаб шуд. (С.А.).

Дар матни боло як фикри томи ба итмомрасидаи дорони хулоса баён гардидааст, ки як давраи мушаххаси ҳастии қаҳрамони асарро нишон додааст ва ҳиссаи “ба кушода шудани зеҳнам сабаб шуд” хулосаи ин воҳиди томи наҳвӣ аст.

Воҳиди томи наҳвӣ аз нигоҳи сохтор, банду баст, тарзу воситаҳои алоқа ва мазмуни вазифаи наҳвӣ ба матн наздику монанд мебошад. Матне мачмуи воҳиди томи наҳвӣ аст. Воҳиди томи наҳвӣ мисли чумла дар ташкили матн саҳми муҳим дорад.

Дар воҳиди томи наҳвӣ, одатан, тамоми рафти сухану баён дар атрофи як вожа ё ибораи калидӣ давр мезанад ва моҳияту арзиши мафҳумҳои ифодакунандаи ҳамон вожаю ибора кушода мегардад.

✓ **158. Хусусияти сохторӣ ва маъноии воҳидҳои томи наҳвиرو аз намунаҳои зерин шарҳ диҳед:**

1. Подшоҳе писареро ба адибе доду гуфт: Ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хеш. Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва сола чанд бор ба ӯ саъй карду ба чое нарасид ва писарони адиб дар фазлу балоғат мунтаҳӣ¹ шуданд. Малик донишмандро муоҳазат² карду муотабат³, ки ваъда хилоф кардӣ ва ваъда ба чо наовардӣ! Гуфт: Бар ройи Худованди рӯйи замин пӯшида намонад, ки тарбият яксон асту табоеъ⁴ мухталиф (Саъдии Шерозӣ)

2. Ҳаё хислати шариф ва сирати мақбул аст. Ҳаёро шохе аз дарахти имон гуфтаанд, ҳаё аз шароити назми олам аст. Агар сифати шарм аз миён барафтад ва ҳеч касро аз ҳеч кас шарм набошад, низоми ҷаҳон халал пазирад, аммо сифати ҳаё намегузад, ки ҳар кас ҳар чи хоҳад, бикунад. (Хусайн Воизи Кошифӣ)

3. Давлат ғолиб шуд, ё мағлуб ҳеч фарқ надошт, ба кадом ҳол ки бошад, хуни ранҷбар мерехт, авлоди меҳнаткаш ятим, зани деҳқон бева мемонд. Аммо сарватдорон ба тақдири ғалаба дар айшунӯши худ зиёдтар исроф карда, кайфу сафо меронданд. Бар тақдири мағлуб шудан ҳам ба истироҳати

1 Мунтаҳӣ шудан – ба ниҳоят расидан, ба поён расидан

2 Муоҳазат кардан – бозхост кардан

3 Муотабат – сарзаниш ва итоб

4 Табоеъ – табиат, сиришт, ниҳод

шахсии худ заррае халал намерасонданд, барои ин ки ниқори худро аз душман бигиранд, дуҷумбора ба таҳияи асбоб ва силоҳ шуруъ мекарданд, боз ранҷбарро тазъиқ мекарданд, боз деҳқонро ба аскарӣ мекашиданд (С.А.)

43. УСУЛИ ТАҲЛИЛИ НАҲВИИ ЧУМЛАИ МУРАККАБ

Таҳлили наҳвии ҷумлаи мураккаб дар асоси чунин нақшаи умумӣ сурат мегирад:

1. Ифоданок ҷумларо хонда, ба мазмуни умумии ҷумла сарфаҳм рафта, пайвандакдор ё бепайвандак, пайваст ё тобеъ будани онро муайян кардан;

2. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвасту тобеъро ҷудо карда тавоништан;

3. Агар ҷумлаи мураккаби пайваст бошад, муносибати маъноӣ ва наҳвии ҷумлаҳои содаи таркиби онро, агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бошад, муносибати ҷумлаи пайраву сарҷумларо шарҳ додан;

Дар ҷумлаи мураккаби пайваст, пеш аз ҳама, таркиби онро бояд аниқ кард. Таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст имкон дорад, ки аз ду ҷумлаи сода иборат бошад ё аз якҷанд ҷумлаи сода ташкил ёфта бошад. Пас аз муайян намудани таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст зарур аст, ки воситаҳои алоқа, сахми онҳо шарҳ дода шавад.

4. Агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бошад, аввалан, муайян намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав муҳим аст. Сипас, бояд маълум кард, ки ҷумлаи пайрав кадом хели ҷумлаи пайрав аст ва он ба эзоҳи ягон аъзои сарҷумла омадааст ё тамоми сарҷумларо эзоҳ додааст. Пас аз ин воситаҳои алоқаву ҷумлаи пайравро бо сарҷумла (пайвандакҳо, интонатсия, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ, ҷойи ҷумлаи пайрав) ва аломатҳои китобатро дар он шарҳ дода тавоништан, ҷумлаи пайравро бо иборати мувофиқ баргардонда, хусусияти муродифӣ доштани ҷумлаи пайраву ибораро таъкид кардан зарур аст.

5. Ҷумлаи таҳлилшаванда агар мураккаби тобеи сер-таркиб бошад, аз таркиби он ҳар кадоме аз ҷумлаҳои пайравро ҷудо карда, хели ҷумлаҳои пайрав, воситаҳои алоқаи онҳоро муайян намуда, чида, ҳархела (ғайричида) ва ё дараҷа будани онҳо эзоҳ дода мешавад.

6. Агар ҷумла мураккаби омехта бошад, аввал муносибати грамматикӣ ҷумлаҳои содаи баробарҳукуки таркиби онро муайян намуда, сипас муносибати ҷумлаҳои содаи баробарҳукукро бо ҷумлаҳои пайрав нишон додан зарур аст.

7. Нақшаи ҳар як ҷумлаи мураккаби таҳлилшударо амалан бо ёрии аломатҳои шартӣ нишон бояд дод.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

1. Анборҳои бой аз ғалла пур буду ғаллакор нони шикамсёрӣ намехӯрд. (Р.Ҷ.)

Ин ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдор аст. Дар таркиби он ду ҷумлаи сода омадааст. Ҷумлаи содаи якум «Анборҳои бой аз ғалла пур буд», ҷумлаи содаи дуюм «Ғаллакор нони шикамсёрӣ намехӯрд».

Асоси грамматикӣ ҷумлаи якум – «Анборҳо пур буд», ва асоси грамматикӣ ҷумлаи дуюм – «Ғаллакор намехӯрд» мебошад. Ҳар ду ҷумлаи содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст дутаркибаанд.

Муносибати маъноии ҷумлаҳои содаи таркиби ин ҷумлаи мураккаби пайваст қиёсӣ-хилофӣ аст. Ҷумлаҳои сода бо ёрии пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳами «у» ба ҳам алоқаманд шудаанд. Пайвандаки «у» дар ин ҷумла чун муродифи пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофии «аммо», «вале», «лекин» хизмат кардааст.

Бо ёрии аломатҳои шартӣ ҷумлаи таҳлилшуда чунин ишора карда мешавад:

2. Гулбӣи гунҷае буд, ки дар як лаҳза ҳам баҳорро дид, ҳам ҳазорро. (С. А.)

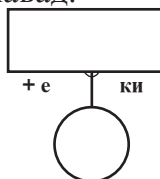
Мисоли таҳлилшаванда чумлаи мураккаби тобеи пайвандакдор аст. Ин чумлаи мураккаби тобеъ аз сарчумлаи «Гулбибӣ ғунчае буд» ва чумлаи пайрави «ки дар як лаҳза ҳам баҳорро дид, ҳам хазонро» иборат мебошад. Чумлаи пайрав муайянкунанда буда, бар эзоҳи хабари номии сарчумла, ки бо исми «ғунча» ифода ёфтааст, омадааст. Чумлаи пайрав бо ёрии воситаҳои зерин ба сарчумла алоқаманд шудааст:

1) пайвандаки «ки» ; 2) морфемаи –е; 3) чумлаи пайрав пас аз сарчумла омадааст ва ин яке аз ҷойҳои муқаррарии чумлаи пайрави мазкур аст.

Бо ёрии аломатҳои шартӣ чумлаи мазкур чунин ишора мешавад: _____ + e ~~~~~

Чумлаи пайрави муайянкунанда аксар муродифи ибори сифати феълӣ мебошад. Чунончи, чумлаи мураккаби мазкурро бо чумлаи сода бармегардонем, ки дар натиҷа ба ҷойи чумлаи пайрави муайянкунанда ибори сифати феълӣ пайдо мешавад. Гулбибӣ ғунчаи дар як лаҳза ҳам баҳору ҳам хазондида буд.

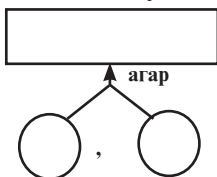
Бо ёрии аломатҳои шартӣ нақшаи чумлаи мазкурро нишон диҳем, ин тавр мешавад:

3. Агар шаш моҳ барфу борон борад, зимистон зимистониашро кунад, дар он вақт деҳқон аз замин ҳосил гирифта метавонад. (С.А.)

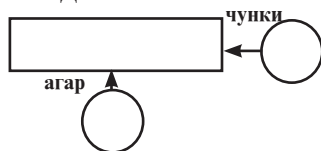
Ин чумла мураккаби тобеи сертаркиб аст, ки аз се чумлаи сода: як сарчумла ва ду чумлаи пайрави чидаи шартӣ таркиб ёфтааст. Чумлаҳои пайрав ба як савол ҷавоб шуда, барои адои як вазифаи наҳвӣ омадаанд. Ҳар ду чумлаи пайрави чида ба сарчумла бо ёрии пайвандаки «агар» тобеъ шудаанд. Хабарҳои чумлаҳои пайрави чида чун қоида ба шакли аорист (замони ҳозира – ояндаи сифаи шартӣ - хоҳишмандӣ) ифода шудаанд. Чумлаҳои пайрав пеш аз сарчумла ҷой гирифтаанд, ки ин ҷойи муқаррарии чумлаи пайрави шарт аст. Чумлаҳои пайрав бо мундариҷаи умумии сарчумла алоқаманд мебошанд. Байни чумлаҳои пайрав алоқаи пайваст дида мешавад.

Ин ҷумла дар шакли нақша чунин тасвир карда мешавад:

4. Ман агар замини онҳоро намехаридам, аз дусар вайро алаф зер карда мерафт, чун ки қуввати худи онҳо ба коридани заминашон намерасид. (С.У.)

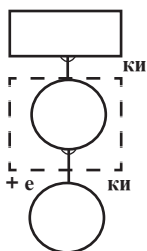
Ин мисоли овардашуда дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави ҳархела (ғайричида) сохта шудааст, ки аз се ҷумлаи сода таркиб ёфтааст. Ҷумлаи аввал «ман агар замини онҳоро намехаридам» ҷумлаи пайрави шарт, ҷумлаи дувум «аз дусар вайро алаф зер карда мерафт» сарҷумла буда, ҷумлаи сеюм «чунки қуввати худи онҳо ба коридани заминашон намерасид» ҷумлаи пайрави сабаб мебошад. Агар ин ҷумларо дар шакли нақша тасвир кунем, ин тавр мешавад.

5. Дарвоқеъ, бой аз кучо медонист, ки Восеъ дар кӯҳистон, дар байни одамони содаи софдиле калон шудааст, ки дуздӣ, қаллобӣ, муттаҳамиро намедонанд. (С.У.)

Ин ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб аст, ки аз се ҷумлаи сода иборат аст. Ҷумлаи якум «Дарвоқеъ, бой аз кучо медонист» сарҷумла буда, ҷумлаи дуюм «ки Восеъ дар кӯҳистон, дар байни одамони содаи софдиле калон шудааст» ҷумлаи пайрави пурқунанда буда, ба сарҷумла тобеъ шудааст ва пайрави дараҷаи якум мебошад. Ҷумлаи сеюм «ки дуздӣ, қаллобӣ, муттаҳамиро намедонанд» ҷумлаи пайрави муайянқунанда аст ва пайрави дараҷаи дуюм аст. Ҷумлаи пайрав хусусияту аломати исми ҷумлаи пайрави пурқунанда – калимаи «одамон»-ро шарҳ додааст. Ҷумлаи пайрави пурқунанда, аз як тараф, дар нисбати сарҷумла ҷумлаи пайрав бошад, дар муносибат бо ҷумлаи пайрави муайянқунанда вазифаи сарҷумларо адо кардааст.

Дар шакли нақша ин ҷумла ин тавр мешавад:

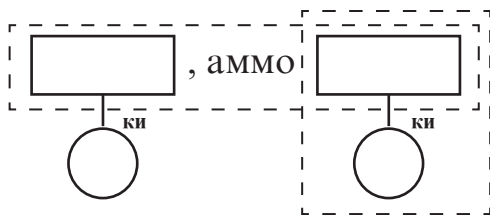

6. Ҳар ду ҳам нағз ҳис мекарданд, ки хомӯширо барҳам додан зарур аст, аммо ҳеҷ кадоми онҳо ҷуръат намекард, ки аввалин шуда, лаб вокунад. (П.Т.)

Ин ҷумлаи мураккаби омехта аст, ки аз чаҳор ҷумлаи сода таркиб ёфтааст. Дар байни ҷумлаи содаи якум ва сеюм алоқаи пайваст буда, воситаи алоқа пайвандаки «аммо» мебошад. Байни ҷумлаи якуму дуюм ва сеюму чаҳорум алоқаи тобеъ дида мешавад, ки воситаи алоқаи онҳо пайвандаки «ки» аст. Яъне, дар ин ҷумлаи мураккаб ду навъи алоқа мушоҳида мешавад, ки ҳар ду алоқа асосӣ аст. Ин хели ҷумлаҳои мураккабро ҷумлаҳои мураккаби омехта меноманд.

Ҷумлаи мураккаби омехтаи мазкур дар натиҷаи омезиши ду навъи ҷумлаи мураккаб – ҷумлаи мураккаби пайваст ва тобеъ таркиб ёфтааст. Агар онро ба ҳиссаҳо ҷудо кунем, як ҷумлаи мураккаби пайваст ва як ҷумлаи мураккаби тобеъ пайдо мешавад.

Дар шакли нақша ин ҷумла чунин аст:

Ҳангоми таҳлили наҳвии ҷумлаҳои мураккаб мавқеи гузориши аломатҳои китобат, саҳму вазифаи онҳоро низ шарҳ додан зарур аст.

Ин усули таҳлили ҷумлаҳои мураккаб барои аз худ намудани хусусиятҳои маъноию шаклии ҷумлаҳои мураккаб ёрӣ хоҳад расонд.

✓ 159. *Ўумлаҳои зеринро бо усуле, ки нишон дода шуд, таҳлил кунед ва дар шакли нақша тасвир кунед:*

1. Дар хабар омадааст, ки мардуми олиҳимматро ҳама дӯст медоранд. (Ҳусайн Воизи Кошифӣ)

2. Агар шахнаи¹ адл бар забти аҳволи раъият эҳтимом нанамояд, дасти фитна ба дастёрии ситам димор² аз аҳли рӯзгор барорад (Самандархочаи Тирмизӣ)

3. Ин гуна бозӣ ба зудӣ бачагонро монда кард, баъзеҳо ба рӯйи реги нарм дароз кашиданд, баъзе дигарашон аз паси пода ва рамашон рафтанд (С.А.)

4. Ин таклиф ба ман маъкул шуд, гиряам сусттар ва дилам кушодатар гардид (С.А.)

5. Охир адолаташ ба чое расид, ки барра аз пистони шер шир меҳӯрд ва меш бо шир лаби шерро мешуст, юз³ бо буз бо назари тез намедид, мурғи даштӣ бо фарқи баҳрӣ ошён мекард ва мурғи обӣ бо боз ҳамроҳ мешуд (Самандархочаи Тирмизӣ)

6. Махдуми Гав ҳанӯз нафасашро рост нагирифта буд, ки саркорони ҳар се тараф ба пеши ӯ омада маълум карданд, ки Рустамча ном як чавони 20-солаи шӯркулӣ ба гӯштӣ гирифтанд ба ӯ талабгор шудааст (С.А.)

7. Азизи ман, муносиб чунон аст, ки хушёрони олами маънӣ мастони чоми ғафлатро ба гушмоли насихат хушёр созанд ва лоиқ чунон аст, ки бедорони арсаи дониш бе-хабарони кӯйи фориғболиро бо сими адаб бедор кунанд (Самандархочаи Тирмизӣ)

8. Мулло Хокироҳ саросема шуда монд, вай ҳеҷ гумон надошт, ки Нодирахола ин бегоҳ аз маркази район бармегардад. (Ҷ.И.)

9. Ман низ суратҳо мекашидам, то одаме созам, аммо барор намегирифт қорам (Сорбон)

10. Модарам ҳамон рӯз маро ба хобидан маҷбур кард, ки шаб бедор нишаста тавонам, то ки сахар хӯрокро дуруст хӯрам ва рӯзи ояндаро дар хоб гузаронам, ки гузаштани рӯз номаълум шавад. (С.А.)

1. Шаҳна – амалдори давраи амирӣ

2. Димор – аз касе ё чизе интиком гирифтанд

3. Юз – саги шикорӣ: хайвони даррандае хурдтар аз паланг

✓ 160. *Ин ҳикояро хонда, мазмунашро нақл кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро ҷудо намуда, таҳлил кунед:*

Овардаанд, ки шахсе гурбае дошт ва ҳар рӯз ба вай он миқдор гӯшт, ки оташи гуруснагии ӯро фуру нишонда таванад, муқаррар карда буд. Аммо гурба аз гурусначашмӣ ба ин миқдор қаноат намекард. Рӯзе аз пеши кабутархона мегузашт ва аз садои диловези кабутарон иштиҳои гурба дар ҳаракат омада, худро ба он кабутархона афканд¹. Посбони кабутархона гурбаро дастгир карда кушт ва ба пӯсташ коҳ ҷой карда, ба болои кабутархона овехта монд. Иттифоқи гузари соҳибаш ба он ҷой афтод, гурбаи худро дар он ҳол дида гуфт:

– Эй шӯхчашми ҳарис, агар ба он қадар гӯшт, ки ба ту мерасид, қаноат мекардӣ, пӯсти туро намекашиданд (Ҳусайн Воизи Кошифӣ).

44. НУТҚИ АЙНАН ВА МАЗМУНАН НАҚЛШУДА

Нутқи шахси дигарро бо ду тарз нақл кардан мумкин аст: айнан ва мазмунан.

Нутқи айнан нақлшуда

Нутқи шахси дигарро, агар гӯянда ё нависанда бо тамоми хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва интонатсионӣ аш, бе тағйири вожаю ибораҳо аз номи соҳиби нутқ нақл кунанд, *нутқи айнан нақлшуда* меноманд.

Нутқи айнан нақлшуда гоҳо мустақил ва баъзан бо нутқи муаллиф (сухани гӯяндаю нависанда ё ровӣ) дар як таркиби мураккаб алоқаи мустаҳками маъноӣ пайдо карда, онро пурра мекунад ё шарҳу эзоҳ медиҳад.

Дар ҳама ҳолат нутқи айнан нақлшуда аз нутқи муаллиф ҷудо карда мешавад:

Мулло Бурҳон гуфт: «Ман дар поёни ғазали худ як байтеро, ки гӯяндааш маълум набуда, дар охири мактубҳои ошиқона навиштани он дар байни ишқбозони Бухоро одат шуда буд, навиштам». (С.А)

Як хусусияти нутқи айнан нақлшуда дар ин аст, ки дар он унсурҳои луғавии забони зинда: вожаҳои гӯйиши

1. Афкандан – афгандан – андохтан, партофтан.

мардумӣ, воҳидҳои фразеологӣ, калимаҳои модалӣ, ҳиссачаҳо, ниҳоҳо ва зарбулмасалу мақолҳо ба таври фаровон истифода мешаванд.

Мисол: – Хайр, писарам, худат медонӣ. Роҳат кушода шавад, Худои Карим дар паноҳаш нигоҳ дорад, – ҳамин барои ман давлати калон. (С.Т.)

Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда

1. Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта мешавад: Сафар аз рӯйи ҳавлӣ ба тарафи меҳмонхона рӯ оварда гуфт: «Ақои Олим, ҷойи ин хоин меҳмонхонаи дигар аст...». (Ф.Н)

2. Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани муаллиф омада бошад, пас аз сухани муаллиф ду нукта (аломати баён) гузошта шуда, нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта мешавад: Падарам ҳам як рӯз оҳ кашида, ба модарам гуфт: «Лаънат ба ғарибӣ. Аз хирвори тиллои ғарибӣ–ҳоки ватан бехтар». (Р.Ҷ)

3. Агар нутқи айнан нақлшуда пеш аз сухани нақлкунанда (муаллиф) ояд, пас аз он вергул ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад: «Аз лой гурехта ба лойдон афтадам», – оҳ кашид Ҳочӣ. (Р.Ҷ.)

4. Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, пас ба ҷойи вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар нохунак гирифта мешавад: «Дадаш, нигоҳ карда мешинем-мӣ?»–гуфта ба гап даромад. (Х.К.)

5. Баъзан сухани нақлкунанда дар байни нутқи айнан нақлшуда меояд, ки он аз ду тараф бо вергулу тире аз нутқи айнан нақлшуда ҷудо карда мешавад: «Андак истед,–гуфт Нуралӣ,–ҳозир масъаларо маълум мекунем». (С.У.)

6. Ҳолатҳои низ мушоҳида мешавад, ки дар ҷойи буридашудаи нутқи айнан нақлшуда аломати савол ё хитоб гузошта мешавад: «Ҳеч кас надарояд! – гуфт Ҳамроҳхон саҳт карда. Ва ба ҳеч кас раво ҳам намебинам!» (Ҷ.И.)

7. Дар диалог, ки бештар дар адабиёти бадеӣ воমেҳӯрад, пеш аз нутқи ҳар як шахс аломати тире гузошта мешавад. Дар ин ҳолат нутқи айнан нақлшуда бе нохунак ва бо ҳарфи калон навишта мешавад:

- Ёдгор Қобилов ҳаст?
 - Ҳа, омадам.– аз берун як одам овоз дод.
 - Аз даромадгоҳ омадам, равам ё истам?
 - Равед!
 - Хуб
 - Камол?
 - Аз ҳама пеш ман омада будам.
 - Боракалло!
 - Бӯрибой Азимов!
 - Аз кучо омадӣ?
 - Аз ҳавлӣ.
 - Хайрият ки,– гуфт яке дар роҳ, аз сояат натарсидӣ?
- (С.А.)

Нутқи мазмунан нақлшуда

Нақлқунанда (гӯянда ва ё нависанда) нутқи каси дигарро бо тағйиротҳои ҷузъӣ мазмунан низ оварда метавонад. Дар ин ҳолат одатан нидою мухотаб, ҳиссаҷаю воҳидҳои туфайлӣ, истисноӣ партофта мешаванд. Агар ин воҳидҳо ихтисор карда нашаванд, нутқи айнан нақлшударо ба мазмунан нақлшуда баргардондан хеле душвор ва баъзан номумкин аст.

Ақсар вақт нутқи айнан нақлшударо бе душворӣ ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонидан мумкин аст. Дар ин ҳолат бояд мазмуне, ки муаллифи нутқи айнан нақлшуда дар назар дорад, нигоҳ дошта шавад.

1. Агар нутқи айнан нақлшуда дар қолаби ҷумлаи сода бошад, хангоми баргардондани он ба нутқи мазмунан нақлшуда ҷумлаи мураккаби тобеъ ҳосил мешавад.

Муқоиса кунед:

Айнан нақлшуда:	Мазмунан нақлшуда:
– Доништа кор кун, доништа! – гуфт Ҳайдарқул. (Ҷ.И) «Хона гармтар-ку!» – мегӯед шумо. (П.Т.)	Ҳайдарқул гуфт: – доништа кор кунам, доништа! Шумо мегӯед, ки хона гармтар-ку.

2. Агар нутқи айнан нақлшуда дар қолаби чумлаи мураккаби тобеъ бошад, хангоми баргардонидани он ба нутқи мазмунаи нақлшуда калимаи «гуфта» чун воситаи алоқабандии ҳиссаҳои чумла илова карда мешавад.

Муқоиса кунед:

Муаллим таъкид кард, ки «пагоҳ маҳфили шеърхонӣ мешавад». Рафиқам аз ман пурсид: «Қадам китобҳои бадеиро хондӣ?»	Муаллим пагоҳ маҳфили шеърхонӣ мешавад гуфта таъкид кард. Рафиқам аз ман қадам китобҳои бадеиро хондӣ гуфта пурсид.
--	---

✓ **161. Аз чумлаҳои зерин нутқи айнан нақлшуда ва сухани ровиро ҷудо карда, онҳоро шарҳ диҳед. Вазифаи сухани ровиро фаҳмонед:**

1. Мироб гуфт: «Дар колхозамон ҳам азиз ҳастем, агар азиз намешудем, дар айни ҷӯшиши қор ҳамаи вазниниро ба худашон гирифта, моро ба курорт роҳӣ намекарданд». /Ҷ.И./ 2. «Гулхан забон дорад»- пурсидам ман, аз ҳикояти бобоям дар тааҷҷуб монда.

«Набошад чӣ? – гуфт ӯ бо лабханд.–Дар ин дунёи қуҳан, баррача, ҳар як санг, ҳар як дарахт, ҳар як гулу гиёҳ – ҳама, ҳама чиз забон дорад». /С.Т./ 3. «Ман,–гуфт Темурмалик,–аз он вақт боз, ки ҷанг сар шудааст, ҳеҷ гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ қунонда, барои онҳо ғамхори ҷудогона накардаам». /С.А./ 4. «Оҳ, акнун ҳеҷ намебинам!» - фикри баде ба майнааш омада ҳамчун тир мерасид. /П.Т./ 5. «Аз ду тараф чӣ қадар одамон кушта шуданд,–мегуфт дар дил Усмон Азиз, аз ёли зебои сиёҳмушкинаш, ки сабук пой мемонд, чашм нақанда». /С.Т./ 6. «Бачаи бебок, дасткушодӣ ҳам соату маврид дорад. Аввал асбобу анҷоми хона, хӯрду хӯрок, сару либоси аҳли оиларо таъмин бикун. Ошнобозӣ намегурезад. О, нонат, ки аз рӯйи китобу мактаб аст, мисли дигарҳо курсиву чорпоя бихар, хонаро ҷунон ба тартиб биёр, ки бинанда ҳавас хӯрад», вақти ба деҳа рафта-наш гуфта буд ӯ. /А.С./

✓ 162. *Аз намунаҳои зерин нутқи айнан нақлшударо ҷудо карда, ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонед.*

1. Имоми муршид¹ Муҳаммад Ғазолиро пурсиданд: "Чӣ гуна расидӣ бад-ин манзалаат дар улум?" Гуфт: "Бад-он ки хар чи надонистам, аз пурсидани он нанг надоштам" (Саъдии Шерозӣ)

2. Дар ахбор омада, ки писари амири Балх рӯзе ба тамошо берун омада буд. Гузораш бар девори пасте афтод ва нигоҳ кард, пире дид зунноре бар миён баста ва беле дар даст гирифта дарахте мешинонад. Амирзода гуфт: Эй пир, дарахте, ки аз меваи он нахоҳӣ хӯрд, чаро шинонӣ? Пир гуфт: "Дигарон коштанд, мо хӯрдем, мо низ мекорем, то дигарон бихӯранд. Шояд мо низ бихӯрем" (Ҳусайн Воизи Кошифӣ)

3. Ман ба вай "кор намеёбам, хона надорам, сарсон хастам" гуфта будам, ки вай "ба завод кӯчида биё, дар ҳамин ҷо кор мекунӣ", – гуфт (С.У.)

4. "Агар тўйро дар Соқтаре мекардед, ба фаҳми ман, ин қадар харч намешуд, чун ки ин деҳаи мо деҳаи гушнагон аст, дар ин ҷо сад дег ош пазад ҳам, боз сер намешаванд," – гуфт модарам ҳасратқунон. (С.А.)

45. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

Аҳамияти аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ

Дар нутқи шифоҳӣ гӯянда барои фаҳмонидани мақсаду матлаби худ имкониятҳои зиёде дорад. Аз ҷумла, тартибу низом ва суръати нутқ, истҳо (пауза), оҳанги овоз, ҳаракатҳои дасту абру, қиёфа ва ғ. дар нутқи шифоҳӣ аҳамияти муҳим доранд.

Дар нутқи хаттӣ ҳамаи ин ба воситаи аломатҳои китобат сурат мегиранд. Аломатҳои китобат ба ҳиссаҳо ҷудо шудани нутқи мо, муносибату тартиби байни онҳоро мефаҳмонанд. Аз ин рӯ, донишмандони аломатҳои китобат ва риояи онҳо дар нигоҳи яке аз фазилатҳои шахси босавод маҳсуб меёбад.

Мазмуни матне, ки дар он аломатҳои китобат дурусту бомавқеъ гузошта шудааст, ба хонанда бештар фаҳмо

¹ Муршид – пешво, роҳнамо

мебошад. Аломатҳои китобат пораҳои чудоғонаи матнро аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа равшану возеҳ мекунанд. Масалан, аломати нуқта, савол, хитоб баитмом-расии ҷумлаи ҳикоягӣ, саволи ва хитобиро мефаҳмонанд. Аломати дунуқта нишон медиҳад, ки ҳиссаи пас аз он меомадагӣ матлаби пешро шарҳу эзоҳ медиҳад.

Аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ аз инҳо иборатанд:

1. НУҚТА (.)

1. Аломати нуқта дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ, ки бо оҳанги нарму ором гуфта мешавад, меояд.

Мисол: Дар пешгоҳаш як чархи бисёр калони пӯлодин дар гардиш аст. (С.А.)

2. Гоҳе ҷумлаи алоҳида бо пайвандҳои хилофии **аммо**, **лекин**, **вале** шуруъ мешавад. Дар ин гуна мавридҳо пеш аз ин пайвандҳо аломати нуқта гузошта мешавад: Ва эҳтимол вай, Таманно, дар Дизак раиси ҷамоаро сари вақт ёфта, ҳоло ба Нилу баргашт. (С.Т.) Дар зиндагӣ ҳар кас бахт мечӯяд. Лекин бахт ба касе даст медиҳад, ки саъй кунад. (Б. Н.) Лекин, гап байни ҳудамон, ман аз он мартаба он қадар хурсанд набудам. (Р.Ҷ.) Аммо аз он ҷо одами тарбузаш аз бағалаш афтидагӣ барин дасти ҳолӣ омад. (Б. О.)

3. Дар охири ҷумлаҳои амриё, ки бо оҳанги хоҳиш, орзу, илтимос гуфта шудаанд, аломати нуқта гузошта мешавад: Канӣ, марҳамат кунед. (П. Т.)

4. Дар охири калимаҳои ихтисоркардашуда ба ҷойи ҳиссаи ихтисор аломати нуқта мегузоранд: ва х.(ва ҳоказо), ш.(шаҳри), ҷ. (чилди), сах. (саҳифа).

АЛОМАТИ САВОЛ (?)

Аломати савол дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар охири ҷумлае, ки дорои пурсиш ва савол аст.

Шумо дар синфи чандум мехонед?

Дар шумо аълоҳонҳо бисёранд?

2. Дар охири ҷонишинҳои саволи:

Бахтиёр гуфт, ки фардо ба мактаб омада наметавонад.

Муаллим аз ӯ пурсид:

– Чаро?

3. Дар охири ҷумлаҳое, ки гӯянда тасдиқи фикри худро ба воситаи савол аз шунаванда фаҳмидан меҷӯяд: Магар, ман меҳнат накардаам? (Ҷ.И.)

4. Дар охири ҷумлаҳои саволии риторикӣ (Ҷумлаи саволие, ки ҷавоб талаб намекунад): Магар, ҳамин ҳам кор аст? Ба кучо равам, чӣ кунам, дарди дил ба кӣ гӯям? (П.Т.)

АЛОМАТИ ХИТОБ (!)

Аломати хитоб дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар охири ҷумлаи хитобӣ: Чӣ андоза зебо, дилрабо-янд онҳо, Олимҷон ако! (Ф.Н.) Зиндаю поянда бод Ватани зебои мо! Хизмат дар Артиши миллӣ шараф аст!

Бӯйи хуш медамад, баҳор, баҳор!

Зуд биштоб, эй баҳори кор! (П.С.)

2. Дар охири ҷумлаи амриё, ки бо оҳанги хитоб гуфта мешавад: Бирав, аз хонаи Одина хабар гир! (С.А.)

Далери ман, сазовори падар бош,

Чу шамшери падар соҳибзафар бош! (М.Т.)

3. Дар охири ҷумлаҳое, ки дорои нидоҳои ҳайрат, таасуф, шодӣ, андуҳ мебошанд: Во, балам! Во, Одинаҷонам! Во, чашму чароғам! Во, қуввати дилам! (С.А.)

– О, Гуландом, туй! (П.Т.)

4. АЛОМАТИ СЕНУҚТА (...)

Аломати сенуқта ё бисёрнуқта дар чунин мавридҳо гузошта мешавад:

1. Нутқе, ки гӯянда бо ягон сабабе давоми онро ба итмом нарасонидааст, дар навишт бо аломати сенуқта ишора карда мешавад: –Наход, гӯед шишта будем, ки ... (П.Т.) «Эҳ! Таклифи Соҳибмакро ба Сергей гуфтани будаму... Хайр, бо телефон мегӯям». (П.Т.)

2. Иқтибос ва асноде, ки барои таквияти фикр гӯянда ё нависанда аз касе ё сарчашмае меорад, агар он нотаом ё ихтисор карда шавад, дар аввал, байн ё охири он, яъне ҷое, ки ихтисор карда шудааст, се нуқта гузошта мешавад: «Агар

сарчумла дар таркиби худ калимаи нисбӣ дошта бошад, ба чумлаи пайрав... эҳтиёҷ пайдо мекунад...»

5. АЛОМАТИ ВЕРГУЛ (,)

Аломати вергул дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои ҷудо кардани аъзоҳои ҷидаи ҷумла: Киштҳои кунҷид, лӯбиё, нахӯд, мош, харбуза, тарбуз, хусусан, шолӣ зинат бар зинати ин майдони сабзу хуррамро меафзуданд. (С.А.)

Даҳмардаҳо бо зану фарзандонашон дар тан сарулибоси нав, харсавору аспсавор, доиразанону сурудхонон аз талу теппаҳои атроф меҳамиданд. (А.С.)

2. Барои ҷудо кардани аъзоҳои истисноии ҷумла: Ин деҳа тобеи райони Ғичдувон буда, як фарсах –8 километр, дуртар аз маркази район воқеъ аст. (С.А.) Дар назди тиреза, дар сари мизи корӣ, марде менишаст. (Ҷ.И.)

3. Барои ҷудо кардани калима, таркиб ва ибораҳои туфайлӣ:

Хушбахтона, ҳариф ба як нуқтаи сусти ман пай набурда буд. (С.А.) Имсол, ба назарам, баҳор хеле серборон омад (Ҷ.И.) Хулосаи калом, Одина ба умедвории бисёре дубора ба завод даромад. (С.А.)

4. Барои ҷудо кардани мухотаб: Раҳмат, дӯсти азизам, ҳазор бор раҳмат. (Р.Ҷ.)

Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,

Ба бекорию нодонӣ намонем. (С.А.)

5. Барои ҷудо кардани аъзоҳои такрори ҷумла:

Фазлу ҳунарам, Ватан, туй, ту,

Сози зафарам, Ватан, туй, ту. (М.Т.)

6. Барои ҷудо кардани ҳиссаҳои тасдиқию инкорӣ:

Не, намедонем, ки ӯ меравад. (Р.Ҷ.)

Ҳа, шуморо мешиносам. (Ҷ.И.)

7. Барои ҷудо кардани нидоҳои гуногун: Ох, ту магар Гулнор нестӣ?! – гуфта як қад парид зани жӯлидамӯ. (С.А.) «Ҷӯху, инҳо ҳамон муъминони пок ва мусулмонони ростгӯи муқаррарӣ-ку»,–гуфт худ ба худ қозикалон зери лаб ғур - ғурқунон. (С.А.)

8. Барои чудо кардани чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак: Офтоб тамоман фуру рафт, сояҳои ғафси кӯхсор чун пардаҳои шаби тор пасу пеши маро фаро гирифт, ман мадхушона ба хаёл фуру рафтам. (С.А.)

9. Барои чудо кардани чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти хилофии пайвандакдор: Ҳанӯз офтоб дар паси кӯхҳои сурхоб паноҳ буд, лекин дар он тараф осмон равшан гашта буд. (Ҷ.И.)

10. Барои чудо кардани чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти чудой: Дарахтон кайҳо баргҳояшонро партофта, шоху танаҳояшонро гоҳ борон шуста мегузашт, гоҳ барф пахш мекард. (П.Т.) Ё дар идора касе набуд, ё телефон вайрон буд. (Ҷ.И.)

11. Барои чудо кардани чумлаи пайрав дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ: а). Чумлаи пайрав пеш аз сарчумла: Ба қадре ки рӯзи тӯй наздик омада, харочот зиёд шудан мегирифт, қарзи вай ҳам зиёдтар мешуд. (С.А.) б). Чумлаи пайрав дар байни сарчумла: Чакраҳое, ки аз чандин чунин чашмаҳо мечаканд, дар як ҷо ғун шуда ҷӯйчаи мусалфаҳо ба ҳам мерасонанд. (С.А.) в). Чумлаи пайрав пас аз сарчумла: Мо ҳама парвонаҳое будем, ки дар гирди шамъи фурузонии адабиёти тоҷик – устод Айнӣ, давр мезадем. (Р.Ҳ.)

12. Барои чудо кардани чумлаҳои пайрави чида, ғайричида ва дараҷа дар таркиби чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб: Офтоб – он офтобе, ки ҳар рӯз бо баромадани худ аз сари Одина ғаму андуҳи шабонаро қадре дур мекард, он офтобе, ки ҳар шаб бо фуру рафтани худ ба фуру рафтани Одина дар ғаму ғусса сабаб мешуд, имрӯз ба Одина таъсири чаппа мекард. (С.А.)

13. Барои чудо кардани чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби омехта: Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯхистон бо вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навҳез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад, мавҷҳои сабзагиро танҳо харсангҳое, ки ҷо-ҷо аз камари кӯх барҷаста истода буданд, халал мерасониданд. (С.А.)

✓ 163. *Вазифаи аломати вергулро дар ҷумлаҳои зерин фаҳмонед.*

1. Хушбахтона, ҳариф ба ин нуқтаи сусти ман пай набурда буд. /С. А./ 2. Албатта, соли оянда боз ҳам зиёдтар китоб чоп хоҳад шуд. /С. А./ 3. Воқеан, аз суҳбати мо ба худи шумо низ суде хоҳад расид. /Ф.М./ 4. Майлаш, –рози шуд Малик. /П.Т./ 5. Хулосаи калом, Одина ба умедвории бисёре дубора ба завод даромад. /С.А./ 6. Имсол, ба назарам, баҳор хеле серборон омад. /Ҷ.И./ 7. Албатта, духтар гуфтаи бойро бо шиддат рад карда, «маро аз ин палид халос кунед» гуфта ба домани падараш часпидааст. /С.А./ 8. Ба ҳамин тариқ, кафшҳои зебо, бадост ва арзонтари ман талабгори зиёд дошт. /Р.Ҷ./ 9. Хиромон, зоҳиран, аз аввалин тоҷикдухтарони крандор аст. /Ф.М./ 10. Ин, ба фикри ман, аз он ҷиҳат рӯй додааст, ки ин ду симои тавоноии рус танҳо дар чорҷӯбаи назми милли маҳдуд нашудаанд. /М.Т./

6. НУҚТАВЕРГУЛ (:)

Аломати нуқтавергул дар охири ҳар фикри содаи мустақиле гузошта мешавад, ки он ба таркиби фикри мураккабтару муфассалтар дохил мешавад, аз ин рӯ, аломати нуқтавергул дар ҳолатҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои ҷудо кардани аъзоҳои ҷидаи тафсилии ҷумлае, ки пеш аз ин аъзоҳои тафсилии баъди онҳо аломати вергул гузошта шудааст:

Дар он юнучқазорҳо баррагони ширмаст озодона чарида, монанди мурғобиҳои ба даруни оби зулол шино мекардагӣ сайр менамуданд; аз буттаҳои алаф бо дандонҳои садафини худ аз сари он оҳистакак канда мегирифтанд. (С.А.)

2. Барои ҷудо кардани ҷумлаи мураккаби пайвасту тобеъ, ки дар таркиби матн дар як банди яқлухти наҳви муттаҳид шудаанд:

Ҳамин ки офтоби ҷаҳонтоб баромада партави худро дар сари ҷаҳониён андохт, ба қатори ҳайвонон ва наботот гӯё ки хок ҳам аз хоби гарон сар бардошт; ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам бухор шуда ба ҳаво парид, пас аз он

хок ҳам хушк ва сабук шуда бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард; вақте ки офтоб қади найза баланд шуд, чанг ҳам рӯйи ҳаво ва офтобро фаро гирифта оламро сиёҳ ва торик кард, гӯё ки офтоб пас аз як соати баромадани худаш боз фуру рафт, лекин дар атрофи баромадгоҳи худ фуру рафт. (С.А.)

ДУНУҚТА (:)

Аломати дунуқта ё баён дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои ҷудо кардани ду ҷумлаи содае, ки ҷумлаи содаи дуюм шарҳу эзоҳ ва тафсили ҷумлаи содаи аввал аст:

Сагирахона як сагирахонаи интернатсионалӣ буд: дар он ҷо тоҷик, ўзбек, қазоқ ва туркман барин миллатҳои маҳаллӣ буданд. (С.А.)

2. Баъд аз воҳидҳои хулосакунанда, ки пас аз онҳо аъзоҳои ҷидаи ҷумла меоянд: Аз водихо то талу тепҳои Ҳисор киштзори боғот ба назар рангоранг: сабзу нилобӣ, норинҷию гулобӣ, зардҷаю пистокӣ менамуд. (Ф.Н.)

3. Пеш аз нутқи айнан нақлшуда: Бача таачҷуб намуда пурсид: «Қишлоқро тамошо мекунӣ». (Ҷ. И.)

✓ *Маиқи 164. Вазифаи аломати дунуқта ва нуқтавергулро дар ин матн фаҳмонед:*

Дар мавзеи Ҳоҷа Балҷувони вилояти Балҷувон маҷлиси тантананоке барпо шудааст, гӯсфандонро кушта, дегҳоро қатор карда, ошҳои гуногун пухта истодаанд. Дар як тараф калоншавандагони мамлакат: боён, муллоён, эшонон, саркардагон ва амалдорон дар ҳузури бародари вакили мухтор, ки баъди аз Бухоро рафтани худи вакил ба ҷойи ӯ ҷонишин шуда буд, дузону нишаста «таксиркашӣ» мекунанд. Дар тарафи дигар Сурайё-афандӣ ба шарафи меҳмонон аскарҳои миллиро машқ дода, намоиш кунонда, тантанаи ин маҷлиси таърихро дуболо мекунад.

Дар поёни зиёфат Давлатмандбӣ, Абдулқаюмбӣ ва Абдушукур, ки ин зиёфат ба шарафи онҳо муҳайё шуда буд, бо

чомаи зардор, аспони роҳвор ва нақдаҳои бисёр сарфароз гардиданд; дигар калоншавандагон ҳам ҳар қадам ба қадри чоҳу мартабаи даври амирии худ аз «давлати» ҷонишини вакили мухтор баҳравар шуданд; хулоса, ҳама шод ва ҳама миннатдор.

Танҳо дар гӯшае, дуртар аз маҷлиси зиёфат, дар ҷое, ки дар он ҷо аспони ҷонишини вакили мухторро баста буданд, Дохунда сари дупо нишаста буд, ки аз чеҳрааш аломати нохушнудӣ хувайдо мегардид; ӯ ба наздикии ин маҷлис, ки овози «зинда бод!»- ҳо ва садои қарсақҳо ба осмон мепечид, гӯё ки ҳеҷ чизро намедида ва намешунида бошад, пешони худро ба сари зонуи худ ниҳода, дар олами хоб ва ҳаёл фуру рафта буд. /С. А./

ТИРЕ (-)

Аломати тире дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар байни мубтадо ва хабаре, ки бандаки хабарӣ ва феълҳои ёвар ифода наёфта бошанд: Душанбе – маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон; Турсунзода – шоир. Ҳаво – соф. Асоси кулли хушиҳои зиндагӣ – заҳмат. (С.Т.)

2. Пас аз аъзоҳои ҷидае, ки баъд аз онҳо воҳидҳои хулосакунанда омадааст: Қасрҳо, кӯшкҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, ятимхонаҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. (С.А.)

3. Барои ҷудо кардани нутқи муаллиф (нақлқунанда) аз нутқи айнан нақлшуда. Мисол: «Наход ки шумо аз ман хафта шуда бошед?» – гуфт Ҳошим Корвон. (С.У.)

4. Дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеи бепаёвандаке, ки яке аз ҳиссаҳо шарт, замонро фаҳмонад ё ин ки яке аз ҳиссаҳо ба дигаре муқобил гузошта шавад. Мисолҳо: Меҳнат кунӣ – роҳат мебинӣ. Аз бад – касофат, аз нек – шарофат.

5. Дар байни шумораҳои тахминие, ки ба вазифаи ҳолшарҳқунанда омада, замону макон, миқдору андозаро мефаҳмонанд:

Вай ба ин чо даҳ – понздаҳ рӯз пештар омада буд. Дар маҳфили дирӯза чил – панҷоҳ нафар талаба иштирок дошт.

6. Барои чудо кардани аъзои истисноӣ аз аъзои муқаррарӣ: Ҳомидхоча – хоҳарзодаи шавҳараш, бемордорӣ мекард. (С.А.)

7. Дар муҳовара (диалог) пеш аз сухани ҳар як гӯянда аломати тире гузошта мешавад:

– Ба муҳочир шуда омаданатон ягон ҳаф–ҳашт сол шу-дагист?

– Ҳа, ҳашт соли рапа-расо. (П.Т.)

✓ **165. Вазифа ва моҳияти аломати «тире»-ро дар ҷумлаҳои зерин шарҳ диҳед:**

1. Ду понздаҳ – як сӣ. /Фолклор/ 2. Омадан – бо иродат, рафтан – бо иҷозат. /Зарбулмасал/ 3. Шаст – камоли мардист. /Фолклор/ 4. Панҷум – Ашрафҷон ном сандуксоз буд. /С. А./ 5. Ҳаво – соф. /С.А./ 6. Ҳаво – тару тоза ва бисёр форам, сада, беда қади ҷӯйбор – сабз, дарахтони бодому зардолу сап – сафед. /С.У./ 7. Сафар кардан – ҷаҳон дидан. /Ҷ.И./ 8. Амина – ҳамсафараш. /С.Т./ 9. Асоси кулли хушии зиндагӣ- заҳмат! /С.Т./ 10. Шон раис – соҳиби деҳа! /С.Т./ 11. Онҳо – душмани дуҷои кулли даррандағони олам. /С.Т./

ҚАВС ()

Аломати қавс дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои чудо кардани калима, ибора ва ҷумлаи иловагӣ, туфайлӣ, ки барои шарҳу эзоҳ ё пурра кардани матни асосӣ дар мобайн ё охири он оварда мешавад: Пошобибӣ (мода-ри хӯчаин) ҳар рӯз маро ба чанд ҷой ба чиз бардоштабарӣ ё чиз бардоштабиёри мефиристонд (С.А.): Зардолуҳои пешпа-зак (ҷавпазак, моҳтобӣ, лучак) кайҳо пухтаанд. (Ҳ. К.) Вай ҳар замон Иброҳимбекро хушдор меод, ки ӯ (ба ангушт ба сини хеш кӯфта) содиқтарин дӯсти амир Олимхон аст. (С.Ш.)

2. Барои чудо кардани калимаю ибораҳое, ки муносибати шунавандаро ифода мекунанд: Ҳунарманди мумтоз дар сахна пайдо мешавад (қарсақзании бардавом)

3. Барои нишон додани манбаъ ва сарчашмае, ки ба он ишора карда мешавад: Мирзо Турсунзода соли 1911 таваллуд ёфтааст (Аз кит.: Адибони Тоҷикистон)

4. Барои шарҳи калимаҳои чудогонае, ки иқтибосианд ё маъниашон нофаҳмоанд ва ё истилоҳ мебошанд: наҳв (синтаксис), мутаадӣ (гузаранда), лозим монда, актив (фаъол), пасив (ғайрифаъол).

✓ **166. Аз ин матн вазифаи аломатҳои китобатро фаҳмонед:**

Подшоҳе бо ғулومه ачамӣ¹ дар киштӣ нишаст ва ғулом дигар² дарё надида буд ва меҳнати³ киштӣ наёзмуда. Гиряву зорӣ дарниход⁴ ва ларза бар андомаш афтод. Чандон ки мулотифат⁵ карданд, ором намегирифт ва айши малик аз ӯ мунағғас⁶ буд. Чора надонистанд.

Ҳакиме⁷ дар он киштӣ буд, маликро⁸ гуфт:

– Агар фармон диҳӣ, ман ӯро ба тариқе хомӯш гардонам.

/Малик/ гуфт:

– Ғояти лутфу карам бошад⁹.

/Ҳаким/ бифармуд, то ғуломро ба дарё андохтанд, боре чанд ғӯта хӯрд, мӯяш гирифтанду пеши киштӣ оварданд, ба ду даст дар суккони¹⁰ киштӣ овехт. Чун баромад, ба ғӯшае бинишаст ва ором ёфт.

Маликро аҷаб омад, /аз ҳаким/ пурсид:

– Дар ин чӣ ҳикмат буд?

/Ҳаким/ гуфт:

1. Ачамӣ – эронӣ

2. Дигар – ба маънои пеш аз ин

3. Меҳнат – азоб

4. Дарниход – сар кардан

5. Мулотифат – лутфу меҳрубонӣ, навозиш

6. Мунағғас – талх, тира

7. Ҳаким – донишманд

8. Малик – подшоҳ

9. Ғояти лутфу карам бошад – ин кори ту ниҳояти лутфу меҳрубонӣ хоҳад буд.

10. Суккон – чанбари киштии бодбонӣ, ки дар қафои он аст.

– Аз аввал меҳнати ғарқ шудан начашида буд ва қадри саломати киштӣ намедонист. Ҳамчунин қадри офият¹ касе донад, ки ба мусибате² гирифтор ояд. /Саъдии Шерозӣ/

НОХУНАК « »

Аломати нохунак дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои нутқи айнан нақлшударо аз сухани муаллиф чудо кардан:

Ба дарвеш гуфт он тавонгар: «Чаро»

Ба пешам пас аз дерҳо н-омадӣ?»

Бигуфто: «Чаро н-омадӣ пеши мо?»

Басе хуштар аст аз «Чаро омадӣ». (Абдурраҳмони Ҷомӣ)

2. Барои чудо кардани калимаю ибораҳои, ки бо маъноӣ ғайриасли худ омадаанд: Як-ду бригадир «сарфакорӣ мекунем» гуфта, нуриро ба замин аз меъёр кам андохта буданд. (Ф.М.)

3. Номи адабиёти бадеӣ, асару мақолаҳо, рӯзномаю маҷаллаҳо дар нохунак гирифта мешаванд: Хусусан, баъзе бобҳои «Қиссаи Ҳиндустон» - ро то даҳ бор рӯйбардор карда буд. (Б. Р.) Вай повести «Одина»-и устод Айниро бодикқат мутолиа кардааст.

✓ 167. Аломатҳои китобати матни зеринро фаҳмонед:

Дарвешҳои олиҳиммат бо подшоҳи соҳибшавкат алоқаи рафтуомад ва ҳамсуҳбатӣ дошт. Рӯзе вай дар пешонии подшоҳ асари малол дид ва ҳарчанд кӯшид, ки сабаби ин ҳолро фаҳмад, ғайр аз бисёр омадурафт кардани худ сабабе наёфт. Пас, рафтуомади худро бас кард ва аз суҳбати ӯ даст кашид. Рӯзе он подшоҳро дар роҳе бо вай мулоқот афтод ва забон ба мақолот бикушод, ки: «Эй дарвеш, сабаб чист, ки алоқа аз мо буридӣ ва қадам аз омадурафт кашидӣ?» Дарвеш ҷавоб дод: «Сабаб он ки донистам, ки наомада савол шунидан беҳтар аст аз омада малол дидан». (Абдурраҳмони Ҷомӣ)

1. Офият – саломатӣ.

2. Мусибат – ғаму кулфат.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ЗАБОН

Хонандагони арчманд! Шумо аз синфи якуми мактаби таҳсилоти умумӣ забони модарии худ, яъне забони тоҷикиро, омӯхтаед. Оё медонед, ки худи забон чист, барои чӣ вай хизмат мекунад? Шумо ғайр аз забони модарии худ боз кадом забонҳоро медонед ва шумораи онҳо дар дунё чӣ қадар аст? Шумо оё медонед, ки забони тоҷикӣ ба кадом оилаи забонҳои дунё дохил мешавад ва забонро кадом илм меомӯзад?

Забон ба қатори ҳодисаҳои дохил мешавад, ки ба ҳаёти ҷомеаи инсонӣ алоқаманд мебошанд. Ягон ҷомеа бе забон арзи ҳастӣ накардааст. Одамон ҳамеша бо ҳам дар робитаи иртибот¹ ҳастанд. Робитаи тарафайни инсон тавассути забон амалӣ мешавад. Инсон мақсаду маром ва андешаҳои худро ба воситаи забон иброз² медорад, пас забон ба тафаккури инсон дар иртибот аст. Забон одамонро ҳамдому муноси мегардонад, забон одамонро ба сулҳу салоҳ ҳидоят мекунад. Аз ин ҷост, ки дар бораи суду зиёни забон, саҳми он дар ҷомеаи инсонӣ донишмандони олам, ба хусус, олимону адибони форсу тоҷик андешаҳои муфиде ба ёдгор мондаанд. Чунончи, Саъдии бузург гуфтааст:

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?

Калиди дари ганчи соҳибҳунар.

Воқеан, забон калидест, ки қуфли бисёр муаммою мушкилоти ҳаётро мекушояд ва дари ганчи маърифату донишро ба рӯйи одамон боз мекунад.

Забон мисли шуури инсон қадимӣ аст. Забон аз давраҳои хеле қадим ҳамчун воситаи муомилаи одамон хизмат кардааст. Инкишофи тадриҷии забон ба одамон имкон дод, ки таҷрибаҳои ҳосилкардашонро сайқал диҳанд. Онро аз насл ба насл ба ёдгор бимонанд. Забон ба инсон шароит фароҳам овард, ки сатҳи зиндагӣ, илму фарҳанги башарию баланд бардорад. Халқҳои ба ҳам хешу наздике, ки баромади онҳо

1. Иртибот – алоқа, робита, бастанӣ чизе ба чизе

2. Иброз – ошкор кардан, нишон додан

ягона аст, забонашон низ ба ҳам хеш мебошад ва онҳо як оиларо ташкил менамоянд. Чунин оилаи забонҳо аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ умумият доранд. Масалан, ҳамаи эроннажодон бо забони умумии ба ҳам хеш гап мезананд.

Забонҳои имрӯзаи форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ аз як забони умумӣ пайдо шудаанд. Воқеан, таҳлилу таҳқиқи давраҳои инкишофи забонҳои форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ нишон медиҳад, ки забонҳои шоҳаи эронӣ бисёр хусусиятҳои муштаракро ягона доранд.

Дар дунё зиёда аз 3600 забон аст, ки онҳо ба оилаҳои бо ҳам хеш ҷудо мешаванд.

Тамоми забонҳои дунё ба 24 оилаи калон гурӯҳбандӣ мешаванд. Яке аз ин оилаи забонҳо гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупой аст, ки он дар худ 12 шоҳаи забонҳоро муттаҳид мекунад. Забонҳои гурӯҳи эронӣ яке аз шоҳаҳои оилаи забонҳои ҳиндуаврупой ба шумор мераванд. Ба гурӯҳи забонҳои эронӣ ин забонҳо дохил мешаванд: **форсӣ, дарӣ, пашту, тоҷикӣ, курдӣ, осетӣ, балучӣ, тотӣ, талишӣ, мозандаронӣ, забонҳои помирӣ, ягнобӣ**; забонҳои мурдаи форсии қадим; **авестой, паҳлавӣ, мидӣ, парфиянӣ, бохтарӣ, суғдӣ, хоразмӣ, скифӣ, сакӣ.**

Забони миллӣ баробари ташаккули миллат пайдо мешавад ва яке аз нишонаҳои муҳими миллат забони ӯст.

Забон, ки воситаи муҳиму асосии мубодилаи афкори одамон аст, ба ҳаёти ҷомеа алоқаи ҳамешагӣ дорад. Тағйироту дигаргуниҳои ҷомеа дар забон низ асари худро мегузоранд. Аз ҳама қисматҳои забон дида таъсири дигаргуниҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бештару беҳтар дар таркиби луғавии забон дида мешавад. Аз ҳаёти ин ё он халқу миллат баробари аз байн рафтани мафҳумҳои алоҳида, ашӯҳои номи онҳо низ оҳиста-оҳиста аз истемол мемонад, ё ин ки ба гурӯҳи луғатҳои ғайрифавол мегузарад. Вале қисми фаволи луғати ҳар як забон, номи ашӯ ва мафҳумҳои ҳаётан зарур дар давоми асрҳои зиёд дар забон боқӣ мемонад. Масалан, калимаҳои ифодакунандаи номи ашӯҳо: **об, нон, замин,**

хаво, кӯх, дарахт, оташ, хок, дарё, роҳ; номи мафҳумҳои хешу таборӣ: **падар, модар, бародар, хоҳар;** номи амалҳо: **гуфтан, рафтан, хондан;** номи ададҳо: **як, даҳ, сад, ҳазор;** қонишинҳо: **ман, ту, вай, мо, шумо, онҳо** ва ғайра калимаҳои ҳаётан заруру решагии забони тоҷикианд.

Дар забони тоҷикӣ ин вожаҳо дар тӯли асрҳои зиёде чун луғатҳои ҳаётан муҳим хизмат кардаанд ва имрӯз ҳам ба қатори луғатҳои фаъол дохил мешаванд.

Тағйиротҳо дар дигар қисматҳои забон: фонетика, калимасозӣ, грамматика ҳам мушоҳида мешаванд.

Дар солҳои Ҳукумати Шӯравӣ тағйирот дар ҳамаи бахшҳои забон: лексика, фразеология, фонетика, грамматика рӯй дод. Вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ маданӣ ва тараққиёти илму техника ва соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаю ибораҳои фаровоне ворид гардиданд, ки имрӯз ҳам дар истеъмоланд.

ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ

Ҳарчанд ки дар забони ҳар миллат лаҳча ва ғӯйишҳои гуногун мавҷуд бошанд ҳам, забони адабӣ ва расмӣ он ягона аст. Бояд кулли табақаҳо ва мардумони гуногунлаҳчаи он миллат ба ҳамон забони адабии ягона таълим гирифта, китобат намуда ва гап зананд. Қорғузори расмӣ идорӣ ва расонаҳои ахбори умум, нутқи сахнаӣ, гуфтори радио ва телевизион, муоширати байни соҳибони ин забон бо ҳамин забони адабии ягона сурат мегирад.

Забони адабии тоҷик дастоварди муҳими халқу миллати тоҷик аст. Забони адабӣ ин категорияи таърихӣ буда, пайдоиш ва ташаккули он ба омилҳои зиёди ҳаёти ҷомеа вобаста мебошад.

Аломатҳои асосии забони адабӣ, пеш аз ҳама, аз шаклҳои шеваю ғӯйишҳо боло истодани ӯ, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа истифода шудан, шакли устувори сохти грамматикиву меъёрии он ва дар шакли хаттӣ фаъолият доштани вай мебошад.

Хат яке аз комёбиҳои барҷаста ва оламшумули инсоният аст, ки тавассути он шароит ва заминаи зарурию муҳимми инкишофи забони адабӣ ба миён омадааст. Маҳз ба тифақли хат услубҳои гуногуни забони адабӣ шакл гирифта, сайқалу инкишоф ёфтааст. Хат ҳам давраҳои гуногуни рушду ривочро аз сар гузаронидааст.

Забони адабии тоҷикӣ дар асрҳои IХ-Х ташаккул ёфтааст. Маҳз дар ҳамин асрҳо аломатҳои асосии забони адабӣ дар забони тоҷикӣ пайдо мешавад ва доираи истифодаи он васеъ мегардад. Дар ҳамин ду сада дастовардҳои илмӣ ва маданӣ бо ин забон дар осори хаттӣ назаррас аст. Осори адабии оламшумул, асарҳои илмие, ки аз ин асрҳо боқӣ мондаанд, нишон медиҳанд, ки забони тоҷикӣ дар асрҳои IХ-Х дорои низоми муайян ва меъёрҳои устувори сарфиву наҳвӣ будааст.

Забони адабии тоҷикӣ дар тӯли асрҳои зиёде ба тағйироту дигаргуниҳои зиёде дучор шудааст, ки он дар ҳамаи бахшу услубҳои забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад. Вобаста ба дигаргуниҳои ҳаёти иҷтимоию сиёсии давр гоҳе ба соданависӣ ва гоҳе ба мураккабу печдарпечии услубҳои нутқ майл карда шудааст.

Забони адабии тоҷикӣ чи дар гузашта ва чи имрӯз дар услубҳои гуногун амал кардасту амал карда истодааст.

Услуби бадеӣ. Мафҳуми забони адабӣ ва услуби адабӣ ё бадеӣ аз ҳам фарқи муҳим доранд. Забони адабӣ фақат аз услуби бадеӣ иборат нест, балки татбиқи амалии забон дар соҳаи расонаҳои ахбор, илм, коргузорию давлатӣ, ҳамчунин суҳанронӣ (нутқи шифоҳӣ) ҳам тавассути забони адабӣ воқеъ мегардад.

Услуби бадеӣ забони адабие мебошад, ки ба воситаи он асарҳои бадеӣ таълиф мешавад. Тарбияи эстетикӣ ва бой гардидани олами маънавии инсон ба воситаи асарҳои бадеӣ аз вазифаҳои асосию муҳимми услуби бадеӣ ба шумор меравад. Мафҳуми услуби бадеӣ хеле васеъ аст. Асарҳои насрӣ, мавзун, жанрҳои гуногуни бо назму наср иншошаванда ба услуби бадеӣ мансубанд. Имкониятҳои услубии

асарҳои бадеӣ хеле васеъ аст. Равонию суфтагӣ, ширинию хушоҳангии забони мо ба туфайли шеърӣ олию оламшумули мо ба вучуд омадааст. Аз ин нигоҳ, волотарин арзиши шеърӣ тоҷикӣ барои имрӯз дар нигоҳдорӣ ва густариш додани забони тоҷикӣ аст.

Дар услуби бадеӣ нависандаю шоир имкон доранд, ки аз тамоми имкониятҳои забонии вожаю ифодаҳо истифода кунанд. Барои таъмин намудани образнокии тасвир, обуранги бадеӣ суханварон дар услуби бадеӣ аз ташбеҳу истиора, кинояву муболиға, зарбулмасалу мақол, ибораю ифодаҳои фразеологӣ, саволҳои аслию риторикӣ, ҷумлаҳои амрию хитобӣ, ҷумлаҳои унвонию нопурра ба таври васеъ истифода мекунанд, хусусан, дар тасвири манзараҳои табиат, офариниши типу образҳои бадеӣ.

✓ **168. Намунаҳои зерини услуби бадеиро хонда, ба вожаю ифодаҳои маҷозӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва қолаби ҷумлаҳо диққат диҳед:**

Сабо, ба лутф бигӯ он гизоли раъноро,
Ки сар ба кӯху биёбон ту додай моро.
Шакарфурӯш, ки умраш дароз бод, чаро
Тафаққуде¹ накунад тӯтии шакархорро?
Ғурури хуснат иҷозат магар надод, эй гул,
Ки пурсише накуни андалеби шайдоро?
Ба хулқу лутф тавон кард сайди аҳли назар,
Ба банду дом нагиранд мурғи доноро.
Надонам, аз чӣ сабаб ранги ошноӣ нест
Саҳикадони² сияҳчашми моҳсиморо?
Чу бо ҳабиб нишинию бода паймой,
Ба ёд ор муҳиббони³ бодпайморо.
Чуз ин қадар натавон гуфт дар ҷамоли ту айб,
Ки вазъи меҳру вафо нест рӯйи зеборо.

1. Тафаққуд – меҳрубонӣ, пазирой, ҷустуҷӯ, аҳволпурсӣ

2. Саҳикад – рост, мавзунқомат, хушқомат

3. Муҳиб – дӯст, дӯстдор

Дар осмон на ачаб, гар ба гуфтаи Ҳофиз
Суруди Зухра ба рақс оварад Масеҳоро.
(Ҳофизии Шерозӣ)

* * *

На он мӯрам, ки дар поям бимоланд,
На занбӯрам, ки аз дастам биноланд,
Кучо худ шукри ин неъмат гузорам,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам.
(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Эй писар, бояд ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост гӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва хештан ба рост гуфтан маъруф кун, то ки агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнаванд, бипазиранд. Ва ҳар чӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин, рости ба дурӯғ монанд магӯӣ, ки дурӯғи ба рост монанд бех, ки рости ба дурӯғ монанд, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он номақбул. (Унсурлмаолии Кайковус)

* * *

Дар ҳақиқат ҳам хусну ҷамоли Гулнор таъсирбахшо буд: чашми сиёҳи оташбор, мижғони дарози ҷоншикор ва абруи қачи дунболдори ӯ дили ҳар бинандаро аз ҷо мебурд; мӯйи дарози тобдораш, ки то ҳамгашти зонухояш мерасид, барои ҳаваскорон каманди печоне буд; зулфи парешонашро дар гирди рухсори тобонаш бо он зебой тасвир кардан аз дас-ти ҳеч наққоши нодиракор намеомад; қади навроста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абруи пайваста – ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд. Донаҳои ашки алмосгун, ки аз чашмони дурахшонаш ба рӯйи рахшонаш мечаканданд, намуди шабнами сахарино ба рӯйи гулбарги сурхе чилва медоданд.

Хусусан, дар ҳолати ҳозира хусн ва зебоии Гулнор яке бар даҳ афзуда буд: чашми бепарвое, ки ба нигоҳи мағруронаш бинандагон зор буданд, ҳоло бо нигоҳи маъюсона зорӣ

мекард: лаби пуристигное¹, ки дар ғояти ноз ба чуз пеши дилбохтаи худ (Ёдгор) ба боз шудан гардан намефуровард, холо ба ниёз омада буд. (С.А.)

Услуби илмӣ аз нигоҳи корбасти вожаю истилоҳот аз услубҳои дигар фарқ мекунад. Асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бо услуби илмӣ навишта мешаванд. Дар услуби илмӣ ба саҳеҳии фикр, асоснокӣ, мантиқи қавии навишта эътибор дода мешавад. Дар услуби илмӣ барои тасдиқи фикр, қувват додани фикр, ба сарчашмаҳои дигар, далелу маъхазҳои муътамад така қарда мешавад, бинобар ин, ба онҳо ишора меавад. Ҳар як соҳаи илм истилоҳи хоси худро дорад.

✓ **169. Намунаҳои зеринро аз услуби илмӣ хонед ва мулоҳизаҳои худро оид ба онҳо баён намоед:**

«Қавл аз бисёрии он чаҳор қисмат аст: яке амр, чунонки касе мар ба касе гӯяд: «Чунин гӯй» ва чуз он. Ва дигар истихбор² аст ба ғайри «яъне» хабар пурсидан, чунон ки касеро гӯем: «Чӣ гуна будӣ?» ва «Кучо рафтӣ» ва чуз он. Ва сеи дигар суол, яъне хостани чизе, чунон ки касеро гӯй: «Маро таом деҳ»... Ва чаҳорум хабар аст, ки гӯем: «Чунин аст» ва чуз он». (Носири Хусрав)

* * *

«Образи бадеӣ дар адабиёт ва санъат шакли инъикоси воқеият, манзараи конкрет ва мучталиии³ ҳаёти инсон буда, дар партави идеали эстетикӣ санъаткор бо ёрии тахайюли⁴ бадеӣ офарида мешавад». (Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик)

Услуби публисистӣ. Аз ин услуб дар воситаҳои ахбори умум истифода бурда мешавад. Хусусияти барҷастаю фарқкунандаи ин услуб он аст, ки содаю ҳамафаҳм буда, образнокӣю барҷастагии воситаҳои тасвир дар он саҳми назаррас дорад. Дар ин услуб калимаю ифодаҳои ҳамаи соҳаҳои истифода шуданаш мумкин аст. Дар услуби публисистӣ

1. Истигно- нисбат ба касе ноз қардан, безътиной қардан

2. Истихбор – хабар пурсидан

3. Мучтал – чамъшуда, тӯдашуда

4. Тахайюл – ҳаёлот, ба ҳаёл овардан

унсурҳои услуби бадеӣ, илмӣ, расмӣ низ ҷо-ҷо истифода бурда мешавад.

✓ **170. Намунаҳои зеринро аз услуби публицистӣ хонда, хусусиятҳои барҷастаю фарқкунандаи онро аз услубҳои дигар фаҳмонед:**

Дар Боку аввали моҳи сентябри соли 1920 Анҷумани якуми аҳолии Шарқ барпо гардид. Анҷуман, чунон ки дар байни аҳолии Шарқ муносибот таъсис карда, барои эшон як хати ҳаракати муайяни машриқзамин, ки солҳои дароз боз дар зери фишори сарватдорон ва ҷаҳонгирони Фаранг молиш меҳӯрад, роҳи халос ва начотро нишон хоҳад дод.

Маълум аст, ки Шарқ қарнҳост, ки зулм мебинад, фишор меҳӯрад, тороҷу толон мешавад, дар натиҷаи ин аҳволи тоқатгудозона гоҳ-гоҳ ҳаракати мазбуҳӣ¹ мекунад, лекин аз он ҷо ки то кунун ҳаракатҳои инқилобкоронаи машриқзамин пароканда ва аз якдигар беҳабар меафтада, натиҷаи матлубе² намедод. (С.А.)

* * *

Деҳаи Пискон 9 хоҷагӣ дорад. Боз имсол як мӯйсафеди 86-сола Атобулло Бобоев бӯйи хоки Ватанро шамида, аз Зафаробод ба деҳааш Пискон бозпас омад ва феълан хонасозӣ дорад. Зимни суҳбат мӯйсафед дарди дил кард:

– Дар Зафаробод кор карда наметавонам, бо азоб мегаштам. Дар Яғноб ҳам лой мекунам, ҳам девор мезанам. Обаш дору, ҳавояш дору, гиёҳаш дору... Сангу хорашро гиromӣ медорам. (С. Ш.)

Услуби расмӣ - коргузорӣ. Ба ин услуб навиштаҳои ҳуҷжатҳои кории идорию муассисаҳои давлатӣ, маъмурӣ, дипломатӣ, ҳуқуқшиносӣ, қонуну фармонҳо, қарору шартномаҳо, навиштани дархосту пешниҳодот, ҳолнома, фиристодани табрикномаҳои расмӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Барҷастатарин хусусияти ин услуб кӯтоҳбаёнӣ, равшани фикру матлаб, сахехии санаду далелҳо мебошад.

1. Мазбуҳ – ба ҳалокат расанда

2. Матлуб – талаб кардашуда, мақсуд

✓ 171. *Намунаҳои зеринро аз услуби расмӣ-коргузорӣ хонда, андешаҳоятонро нисбати онҳо баён созед:*

1. «Ашӯр ном аз фуқароёни Қаротегин ба дарбори олий омада, арз кард, ки Ниёзшоҳ заминҳои маро бо зӯрӣ гирифт, ҳокими вилоят арзи маро намепурсад гуфта, ионатнома¹ талаб кард. Бинед, агар дарвоқеъ, чунин бошад, заминҳояшро ба худаш гирифта диҳед, вагарна мувофиқи шаръи шариф ҷанҷолро қатъ намоед». (С.А)

Хислатнома

ба хонандаи синфи 9-уми муассисаи таҳсилоти умумии №76-уми ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе Раҷабов Умед, соли таваллудаш 2002, миллаташ тоҷик.

Раҷабов Умед соли нухум аст, ки дар муассисаи таҳсилоти умумии № 76-уми ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе таҳсил менамояд.

Умед бачаи боинтизом буда, супоришхоро дар муҳлати муайяншуда иҷро мекунад. Дар таҳсил ғаёл буда, бо баҳои аъло меҳонад. Дар корҳои ҷамъиятии синф ва мактаб ғаёлона иштирок менамояд.

Умед хонандаи боадаб аст, ҳамсинфон, омӯзгорон ва калонсолонро эҳтиром менамояд. Ба фанҳои дақиқ шавқу ҳаваси зиёд дорад, дар маҳфилу озмунҳои фанӣ ғаёлона иштирок карда, доимо барои баланд бардоштани дониши худ кӯшиш менамояд.

Раҷабов Умед аъзои ҳайати таҳририяи гзетаи девории синф аст. Вай ба варзиш низ шавқи зиёд дорад, аъзои дастаи футболбозони мактаб аст.

Роҳбари синф имзо Ф. Шодмонов
21. 04. 2018.

1. Ионат – ёрмандӣ, ёрӣ, кумак

Ба директори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 76-уми ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе Бӯстонова Ф.А. аз истиқоматкунандаи ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Навбахор, хонаи 23/4, хучраи 48
Фирӯзова Садбарг

Ариза:

Аз Шумо хоҳиш менамоем, ки писари ман Азизов Маъмурро ба синфи якум қабул намоед. Ба ин аризаи худ ҳамаи хуччатҳои даркориро илова менамоем.

имзо

С.Фирӯзова
10. 08. 2018.

Забонхат

Ман, Каримов Рустам, хонандаи синфи 9-уми «А» муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 76-уми ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе аз мудирӣ хоҷагии мактаб Холов Нуралӣ барои истифода дар қитъаи замини мактаб 15 (поздаҳ) -то бел гирифтаам.

имзо

Р.Каримов
02. 03. 2018

* * *

Тарҷумаи ҳол

Ман – Раҳимов Толиб, 20 майи соли 2002 дар шаҳри Душанбе дар оилаи зиёӣ таваллуд шудаам. Соли 2009 ба синфи якуми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 42-юми шаҳри Душанбе дохил шуда, дар айни ҳол дар ҳамин мактаб дар синфи 9-ум таҳсил карда истодаам. Падарам - Раҳимов Шоқир, омӯзгори мактаб, модарам – Раҳимова Шахло низ дар мактаб омӯзгор шуда кор мекунам.

имзо

Раҳимов Т.
10. 05. 2018

ХАТ ВА ПАЙДОИШИ ОН

Дар баробари нутки овозӣ хат воситаи иловагии мубодилаи афкори одамон ба шумор меравад.

Хат дар натиҷаи зарурати расондани фикри одамон аз як қабила ба қабилаи дигар, аз як мавзеъ ба мавзеи дигар, аз як насл ба насли дигар пайдо шудааст.

Дар ибтидо хат шаклҳои бисёр дағалу ноқулай ва содалавҳона дошт. Хатҳои ҳозира шакли бисёр инкишофёфта ва суфтаи хатҳои ибтидоианд.

Пайдоиш ва мавҷудияти хат чун воситаи мубодила дар ҳаёти ҷомеа саҳми муҳим дошт ва дорад.

Хат имкон дод, ки одамон вақту масофаро сарфа кунанд, таҷрибаи башариро нигоҳ доранд, онро аз як насл ба насли дигар интиқол¹ дода, бою ғанӣ гардонанд, аз таҷрибаи ҳамдигар баҳра бигиранд. Маҳз ба туфайли хат инсон имкон ёфт, ки аз дастовардҳои гузаштагон омӯзад, онҳоро инкишоф диҳад.

Аҳамияти хат дар пешбурди ҳаёти сиёсӣ низ калон аст. Ҳар як тағйироти сиёсӣ-иҷтимоӣ ба воситаи хат аз як минтақа ба минтақаи дигар, аз як давлат ба давлати дигар мегузарад.

Саҳми хат дар инкишофу пешрафти ҳаёти илмию маданияи ҷомеа, адабиёту санъати миллату халқҳо низ хеле калон аст. Маҳз ба воситаи хат ин соҳаҳои ҳаёти одамон аз насл ба насл интиқол ёфтааст.

Хатҳои ибтидоӣ бисёр содалавҳона буданд. Онҳо тавасути худи предметҳо, сурати онҳо ё симболи (рамзи) онҳо ифода карда мешуд. Геродот - муаррихи Юнони қадим (асри V то эраи мо) чунин ҳикояте меорад, ки гӯё скифҳо (қабила) ба форсҳо сурати қурбоққа, муш, парранда ва панҷ тирро кашида мефиристанд ва ин рамзи он буд, ки «агар форсҳо мисли қурбоққа ба об, мисли муш ба сӯроҳие, мисли парранда ба ҳаво паранд ҳам, бо ин панҷ тир кушта мешаванд».

Хелҳои гуногуни хат, аз ҷумла, пиктографӣ, идеографӣ, фонографӣ ва ғайра маъмуланд.

1. Интиқол – аз ҷое ба ҷое нақл кардан

Хати пиктографӣ. Вожаи «пиктография» лотинӣ буда, аз ду ҳисса-пиктус - расм ё тасвир ва графос-навиштан иборат аст. Ин навъи хат яке аз аввалин хатҳои инсон аст, ки чун воқитаи алоқаи одамон ба масофаҳои дур хизмат кардааст. Ин хат алифбо надошт, фақат ба воқитаи расм, сурати одамон, ашёи предметҳои воқеию мушаххас тасвир карда мешуд. Ин хатро халқҳои гуногунзабон фаҳмида метавонистанд, аммо хати пиктографикӣ камбудихои зиёд дошт: аввал ин, ки дар ин хат мафҳумҳои абстракт (маъни)-ро ифода кардан мумкин набуд, дигар ин, ки кашидани расми предмету ашёҳо хеле душвор ва ҳар кас онро дуруст тасвир карда наметавонист. Ҳамчунин бо ин хат матлабро низ фаҳмонидан душвор буд. Аз ин хат ҳоло ҳам истифода мебаранд. Масалан, дар намоиши дӯконҳо, магазинҳо тасвири предметҳоро медиҳанд, ё ин ки дар рекламаҳо, ашёҳои ҷудогона тасвири ин ё он чизро мекашанд.

Хати идеографӣ. Вожаи «идеография»- юнонӣ буда, аз ду ҷузъ: *идеа* - мафҳум ва *графос* навиштан иборат аст. Аломатҳои хати идеографиро идеограмма меноманд. Агар пиктограмма предметро тасвир кунад, идеограмма маъниро мефаҳмонад. Идеограмма айнан кашидану тасвир кардани предмети ифодашавандаро талаб намекунад, балки бо аломатҳои шартӣ ифодакунандаи маъно саруқор дорад. Масалан, аломатҳои зерин: (+)- чамъ, (х)- зарб, (-)- тарҳ, (:)- тақсим, (=)- баробарино мефаҳмонанд. Ҳамаи аломатҳои шартӣ дар илми математика, мантиқ ва ғ. хусусияти идеографӣ доранд.

Хати идеографӣ аз хати пиктографӣ бо якчанд хусусиятҳои бартарӣ дошт.

1). Хати идеографӣ ҳам мафҳумҳои моддӣ ва маъниро ифода карда метавонад.

2). Дар хати идеографӣ баъзе шаклҳои грамматикӣ ифода мешаванд.

3). Дар хати мазкур аз маҷмӯи аломатҳои мушаххас истифода бурда мешавад.

Яке аз шаклҳои хати идеографӣ иероглифика мебошад. Маъноии иероглиф кандакории муқаддас аст. Дар ин хат ҳам тасвири предмет бо рамз то андозае дида мешавад. Масалан, расми пой маъноии роҳ рафтано дорад, ё шакли доираи дорои нуқта-маъноии офтобро дошта бошад, қаноти парранда маъноии паридано дорад. Аз ин хат ҳоло ҳам хитоҳои истифода мебаранд.

Хати фонографӣ. Вожаи «фонография» юнонӣ буда, аз «фоне» (овоз) ва «графо» (навиштан) иборат аст. Дар ин хат овозу ҳичоҳо ифода мешаванд. Бо ҳамин хотир ин хат ба ду шоха чудо мешавад: ҳичогӣ (силлабикӣ) ва ҳарфӣ.

Қадимтарин хати ҳичогӣ - хати шумерҳо, яке аз халқҳои арабизабон (тахминан 3 ҳазор сол пеш аз эраи мо) буд.

Ба хати ҳичогӣ хатҳои ҳозираи ҳиндӣ, банголӣ, эфиопӣ, японӣ дохил мешаванд.

Хати аввалини ҳарфӣ ё овозӣ - хати финикиҳо - хати яке аз халқҳои араб буда, ба асри 12-10 пеш аз солшумории мо тааллуқ дорад. Дар ин хат ҳамсадоҳо бо 22 ҳарф ишора мешуд, садонокҳо бо ҳаракатҳо, бинобар ин, хати мазкурро консонантӣ (ҳамсадоӣ) меномиданд.

Хатҳои яҳудӣ, эронӣ, сириягӣ ва арабӣ аз рост ба чап навишта мешаванд. Хати Юнони қадим (асри VIII-VII пеш аз милод) низ асоси худро аз хати финикигӣ мегирад. Кириллитсаи русӣ асоси худро дар асри IX аз хати юнонӣ мегирад ва асоси хатҳои имрӯзаи булғорӣ, сербӣ, белорусӣ, чувашӣ, бошқирдӣ, тоторӣ, ўзбекӣ, ёкутӣ ва ғ. мегардад.

НУТҚИ МУРАТТАБ

Инкишофи нутқи мураттаб барои сайқал додани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон аҳамияти муҳим дорад.

Хонандагон дар натиҷаи иҷрои машқу супоришҳо тарзи мураттабсозии матн, нақли бонизоми андеша ва мулоҳизоти худро ёд мегиранд.

Усули дарси инкишофи нутқи мураттаб тахминан чунин мешавад.

«Бад макуну бад маяндеш»

(ба таври мубоҳиса).

Мақсад: Таҳлилва муҳокима намудани бадӣ, бадкирдорӣ ва оқибатҳои он.

Катиба: Ин ҳама ҳеч аст, чун мебиғзарад,
 Бахту тахту амру наҳю гиру дор.
 Номи неки рафтагон зоёе макун,
 То бимонад номи некат ёдгор.

(Саъдии Шерозӣ)

Равиши дарс:

I. Суҳбати муқаддимавии муаллим доир ба масъалаи бадӣ ва бадкирдорӣ.

II. Шарҳ додани калимаҳои душвори матн:

Зоёе кардан – барбод додан, нобуд кардан

Дар табиат – дар зиндагӣ, дар ниҳоди одамӣ

Саноат – пеша, кор, рафтор

Ҳамдам – дӯст, ҳамроз, мунис

Иттифоқ – тасодуфан, ғайри ихтиёр

Рафоқат – дӯстӣ, ҳамдамӣ

Маъво – манзил, макон

Нишот – шодӣ, хурсандӣ

Тараб – шодмонӣ, хурсандӣ, шодӣ

Фироқ – чудой, дурӣ, хичрон

Сипар – асбоби чангӣ

Наҳй – манъ кардан, боз доштан

Ҷавшан – либоси чангии оҳанин

Озмоиш – санҷиш, имтиҳон

Барошuftтан – хашмгин шудан

Бемурувват – бадсират

Хоро – санги саҳт, гранит

Ҳукамо – ҳокимон

Ҳасис – паст, разил, бахил, мумсик

III. Шеърро мустақилона хонед ва маънидод кунед.

Набояд кард бад бо бегуноҳе,

Набояд канд худро низ чоҳе.

Гуноҳ набвад з-ин дар табиат,
Мақун бо бегуноҳе ин саноат.

(Фаридаддини Аттор)

IV. Зарбулмасалу мақолҳои зеринро, ки ба мавзӯи бадкирдорӣ дахл доранд, хонед ва аз ҳаёти шахсии худ, аз навигарии радио ва телевизион, рӯзномаву маҷаллаҳои хондаатон вазъиятҳоеро нақл кунед, ки ба мазмуни зарбулмасалу мақолҳо мувофиқат кунанд:

- а) Ба кирдори бад – сазои бад.
- б) Чоҳкан – зери чоҳ.
- в) Бад кунӣ, бад бинӣ.

V. Ҳикояти зеринро бо диққат хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

Сангпушт ва каждум

Сангпуште бо каждуме дӯстӣ дошт ва онҳо ҳамеша ҳамдаму ҳампушт буданд.

Рӯз то шаб муоширу ҳамдам,
Шом то субҳ мунису маҳрам.

Вақте чунон иттифоқ афтод, ки аз рӯйи зарурат мебоист ватани худро тарк кунанд. Ҳар ду дар рафоқати якдигар ба сӯйи маъвои дигар равон шуданд. Иттифоқо гузари онҳо ба наҳри калоне афтод. Чун каждум аз он об гузашта наметавонист, ҳайрон шуд.

Сангпушт гуфт:

– Эй ёри азиз, туро чӣ шуд, ки гиребони ҷомаи ҷон ба дасти андӯх додӣ ва домани дил аз нишоти тараб дарчидӣ?

Каждум гуфт:

– Эй бародар, андешаи гузаштан дар ин об маро дар гирдоби ҳайрат афкандааст, на аз об гузаштан муяссар аст ва на тоқати фироқи дӯстон мумкин.

Ту меравию мани хаста боз мемонам,
Аҷаб ки бе ту бимонам, аҷаб ҳамемонам.

Сангпушт гуфт:

– Ҳеч ғам маҳӯр, ки ман туро бе кулфате аз об гузаронида, ба соҳил мерасонам ва ба пушти худ заврақе сохта,

синоро сипари балои ту месозам. Ҳайф бошад ба душворӣ ёре ба даст овардан ва ба осонӣ аз даст додан.

Пас сангпушт каждумро дар пушт гирифта, сина бар об афканда раван шуд. Дар аснои шиноварӣ овозе ба гӯши сангпушт расид ва ков-кове аз ҳаракати каждум ҳис кард. Пурсид, ки «ин чӣ овоз аст, ки мешунавам ва ту чӣ қор карда истодаӣ?» Каждум ҷавоб дод, ки «нӯги неши худро бар ҷавшани вучуди ту озмоиш мекунам». Сангпушт барошуфт ва гуфт:

– Эй бемурувват, ман ҷони худро барои ту дар гирдоби хатар афкандаам ва ба киштии пушти ман аз ин об мегузарӣ. Агар ҳаққи дӯстии қадимро ба эътибор нагирӣ, сабаби неш задан чист? Ҳарчанд аз ин ҳаракати ту осебе ба ман нахоҳад расид ва неши дилхароши ту дар пушти хоромисоли ман таъсире нахоҳад кард?

Каждум гуфт:

– Табиати ман майли неш задан дорад, хоҳ захм бар пушти дӯст бошад, хоҳ бар синаи душман.

Сангпушт ба худ андешид, ки ҳукамо рост гуфтаанд: «Нафси хасисро парвардан обрӯӣ худ барбод додан аст ва сарриштаи кори худ гум кардан» (Хусайн Воизи Кошифӣ).

1. Ба рафтори каждум чӣ хел баҳо медиҳед?

2. Оё бадӣ дар ҳалли мушкилоте, ки дар ҳикоят ҷой дорад, ёрӣ расонид?

3. Магар рафтори бадкирдоронаи каждум боиси ба миён омадани мушкилоти нава нагашт?

4. Одамон пеш аз бадкирдорӣ чӣ андеша мекарда бошанд?

5. Агар шумо шоҳиди чунин ҳодиса шавед, чӣ хел рафтор мекардед?

6. Бебарвоии одамон сабаби зиёд шудани бадкирдорӣ шуда метавонад?

7. Ба фикри шумо, чӣ бояд кард, ки бадию бадкирдорӣ дар байни одамон ба нестӣ расад?

VI. Навиштани нақли муфассал дар мавзӯи «Бадкирдорӣ ва оқибатҳои он» (мустақилона).

VII. Хондани нақли навишташуда:

Се-чор нафар хонанда (интихобан) матни навиштаашонро мехонанд ва аҳли синф онро муҳокима менамоянд.

VIII. Кор бо хатоҳо: Бо ёрии омӯзгор хонандагон хатоҳои имлоӣ, услубӣ ва лафзии дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ содиркардашонро ислоҳ менамоянд.

IX. Хулосабарорӣ ва ҷамъбасти мавзӯ.

✓ 172. *Матнро бодикқат хонед ва онро истифода карда худатон мустақилона дар ин мавзӯ иншо нависед.*

Кишвари ман обод мешавад

... Агар ба дастовардҳои истиқлолият хушбинона назар афканем, самараҳои ачиби дарахти озодиро мушоҳида мекунем.

Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар намоишгоҳи «ЭКСПО - 2000», ки дар шаҳри Ҳанновери Олмони федеролӣ сурат гирифт, бигирем. Дар байни мамлакатҳои хурду бузурги дунё сарватҳои табиӣ, маҳсулоти корхонаҷот, ҳунар, расму русуми худро намоиш додан ва мақоми хоса ёфтани Тоҷикистон чун як давлати соҳибистиклол бахти андак нест. Воқеан, ман дар ин намоишгоҳ бузургии ватан ва қимати ватандорӣ, соҳиби кишвари озоди худ буданро аз нигоҳи «ҷамъият»-и ғарибон боз амиқтар дарк кардам. Охир, бисёр тоҷикистониҳои бо амри тақдир муҳочир аз мамлакатҳои хеле дур барои ширкат дар Рӯзи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин ҷо омада, бо пазмонӣ ва меҳри беандоза савту суруд ва рақсҳои ҳунармандони тоҷикро пазируфта, ашки шодӣ мерехтанд. Ман он ҷо бастакори маъруфамон Фирӯз Баҳорро дида, аҳвол пурсидам:

– Медонӣ, – гуфт ӯ маҳзунона, – хонаам ин ҷо асту дилам дар Душанбе... Як чизро дарк кардам: решаи пояи асарҳои ман дар Тоҷикистон аст. Э бародар, барои оне, ки дар Душанбе хуни нофаш рехтааст, дар оғӯши гарму пурмеҳри тоҷик бузург шудааст, зистан дар мамлақати ғайр азоби алим¹ аст...

1. Алим – дарднок, алампнок, пуразоб

Ва ҳамдиёрони олмонажади муҳочир, ки аз базмҳои тоҷикӣ бо ифтихор меболиданд, сари ҳар қадам бо ҳасрат мегуфтанд:

– Ғайри Душанбеу Тоҷикистон ҳама чиз мерасад. Ҳамсоҷҳои меҳрубону ҳамкорони азиз, хиёбонҳои гулпӯши Душанбе, эҳе, дараи Варзоб ҳамеша ба хобамон мебарояд. Бовар кунед, баъзан ашк мерезам. Ҳо, ғарибӣ дили одамро нозук обу адо мекардааст. Шунидани як сурудак, дидани манзараҳои Тоҷикистон ончунон ба дил таъсир мерасонад, ки беихтиёр оби чашм шаш қатор мерезад.

– Азизон, мо чамъияти ғарибонро боз Тоҷикистони азиз бо ҳам овард, – меғӯяд зане ба воситаи баландгӯяк дар базми хайрбод ва меафзояд:

– Ман худро ҳамеша тоҷикистонӣ меҳисобам, ифтихор дорам, ки тоҷикистониам. Эҳе, дар ин мамлакат ин хел базму самимиятро дар хоби шабат мебинӣ... Нигоҳ кунед, чӣ хел мо-ҳама мисли фарзандони як оила зебову озода, хушбахту сарфароз гирди як дастархон нишастаем. Ватандорӣ чӣ бахти бузургу беназир аст. Афсӯс, ки инсон то аз канори модар – ватан, маҳрум нашавад, ба қадри ин неъматӣ беҳамто намерасад. Зиндаву поянда бод, Тоҷикистони маҳбуб!

Ба сиёсати сулҳҷӯёнаи Президент Э.Ш.Раҳмонов барор меҳоҳем!

... Дӯстону хайрхоҳони давлати соҳибистиклоли мо, шукри Худо, ки имрӯз дар саросари дунё зиёданд. Тоҷик дар хонадони худ президентҳои бузургтарин мамлакатҳои дунёро пазируфт ва перомунӣ сулҳу осоиши дунё суҳбат орошт.

Сарвари давлати мо имрӯз на танҳо барои ободиву осудагии Тоҷикистон, балки таҳкими сулҳу осоиш дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва саросари дунё худро масъул мешуморад, пайваста мубориза мебарад, ҳиссаи арзанда мегузорад.

Ҷомеаи Тоҷикистон, фарзандони донишманду боҳунари тоҷик чун даҳ қарн пеш ҳадафу афкори башардӯстонаро

равнақ мебахшанд ва чашми тоҷик ҳамеша ба роҳи дӯсти
ҷонӣ интизор, дари дил ва хони меҳру неъматаш барои
хайрхоҳон кушода аст.

... Эй кош, ниҳоли истиқлоли давлати тоҷик дарахти бу-
зурги сарсабз гардад ва ба рағми¹ душманон ҳазорҳо сол ба
фарзандони миллат меваи шаҳдбори озодӣ диҳад!... (А.С.).

✓ **173. Матнро хонда, мулоҳизаҳоятонро дар бораи дӯстиш
оҳу, гунчишк ва муш баён кунед. Гӯед, ки дӯстӣ чӣ таъвр пайдо
мешавад? Омилҳое, ки дӯстиро мустақкам ё заиф мегардо-
нанд, ба назари шумо кадомҳоянд?**

Оҳуе дар баландии хушбоду ҳаво ва сералафи кӯҳсор ме-
ҷарид. Чашми вай ба гунчишке, ки ҳар сӯ мечаҳид, афтод.
Оҳу ба вай нигоҳ карда гуфт:

– Чӣ ин қадар частухез дорӣ, магар ба саёҳат омадӣ?

– Не, ман ба назди ту омадам, меҳоҳам бо ту ошно ша-
вам, – ҷавоб дод гунчишк.

– Ту чӣ кори хуб карда метавонӣ, ки ман ба ту ошно
шавам? – гуфт оҳу.

– Парво нақун, аз дасти ман бисёр корҳои хуб меояд.
Худат дида, баъд қоил мешавӣ, – гуфт гунчишк.

Оҳу ин тақлифи гунчишкро қабул кард. Онҳо аз ҳамон
рӯз эътиборан дӯстона зиндагӣ ба сар мебардагӣ шуданд.
Баъд ба онҳо муш ҳам ошноӣ пайдо кард.

Рӯзе ногоҳ оҳу аз рафиқонаш ҷудо шуда монда, ба доми
сайёде афтод. Сайёд хост, ки оҳуро зинда ба хонааш ба-
рад. Бинобар ӯро ба дарахт бо банд саҳт баста, худаш ба
қишлоқ рафт.

Гунчишк ва муш ба ҷустуҷӯи оҳу баромаданд. Ногоҳ
гунчишк дид, ки оҳу дар як дарахт саҳт баста шудааст. Вай
зуд ба назди муш рафта, воқеаро нақл кард.

Ҳар дуяшон ба назди оҳу омаданд. Муш бо дандончаҳои
тезаш бандро зуд бурид. Оҳу аз доми сайёд озод шуда,
бо дӯстони хурдтараки бовафои худ ба даштҳои васею

1. Рағм – қароҳат, ҳакиру хор нигаристан, ба назар нагирифтан

дилкушо баромада рафт. Онҳо ҳамин тавр дӯстона зиндагӣ мекарданд (Аз афсонаҳои халқӣ).

✓ *174. Матнро бодикқат хонед. Гӯед, ки дар ин ҳикоя чӣ ҳикмат таъкид шудааст? Худатон аз дида ва шунидаҳоятон дар ин мавзӯ нақл кунед.*

Як марди мӯйсафеде дар биёбон ниҳоле шинонда нигоҳубин мекард. Чанд сол мегузараду ниҳол қомат афрохта бузург мешавад. Ҳар як шахси раҳгузар дар сояи он дарахт нишаста, ба шинондаи ӯ раҳмат мегӯяд. Марди мусофир қарор медиҳад, ки аз мӯйсафед он дарахтро харида гирад. Аввал мӯйсафед ризо намешавад, вале марди мусофир зорию илтиҷо мекунад.

Ниҳоят, марди мусофир дарахтро харида мегирад ва сирри ин воқеаро ба ҳеч кас нагуфта мегардад. Аз байн як-ду сол мегузараду роҳи ӯ боз аз ҳамон биёбон меафтад, ки яккадарахтро харида буд. Савори асп хурсандона ба ҷониби он биёбону он дарахт лаҷоми аспро тоб медиҳад, ки холи дарахтро фаҳмад. Роҳи пештараро тай карда, рафта мебинад, ки яккадарахт аз пештара беҳтар нашъунамо дорад, сояаш ғафстар шудааст. Ҳоло дар сояи он се нафар раҳгузар, ки аз шаҳри хеле дур саёҳат карда омадаанд, нишастаанду ба якдигар мегӯянд:

– Ба одами ин дарахтро шинондагӣ раҳмат. Дар сояаш хеле дам гирифтем.

– Албатта, раҳмат. Лекин, агар ин дарахти мевадор мебуд, дар ин биёбони беоб одами раҳгузар мевай онро хӯрда ташнагиашро мешикаст. Дар ҷойҳои мо дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи роҳҳои дур себи туршак мешинонд, ки одами ташна якто гирифта хӯрад, ташнагиаш мешиканад. Себи ширинак не, қасдан туршакро мешинонд.

Аммо онҳо дар ҳаққи шахси ин дарахтро харидагӣ ҳеч чиз нагуфтанд ва аз яккадарахтро харидани ӯ хабар ҳам надоштанд. Ва ақли ҳеч кас намегирифт, ки ин яккадарахтро қасе дар байни ин биёбон сабзонида, боз ба каси дигар фурухта бошад. Вай аз гапҳои онҳо маънос шуда, дар

як тараф рӯйи чомааш дароз кашида, ба хониши мурғони рохгузар гӯш медиҳад, ки онҳо чӣ мегуфта бошанд. Мурғон аз ҳар тараф бисёр омада буданд. Ҳар кадомашон овози хоси худро доштанд, лекин мазмуни байти суруди ҳамаашон як хел буд.

– Ба ин дарахтро шинондагӣ ҳазор раҳмат, ба харида соҳибикарда сад раҳмат, – такрор ба такрор мехонданд онҳо.

Он вақт марди мусофир аз шинондан то харидан чӣ фарке будааст, нағз мефаҳмаду афсӯсхӯрон ба пешонаи худ якто мезанад, ки як бех дарахт нашинонда, умри худро беҳуда гузаронидааст. Марди мусофир боз ба гуфтаҳои се нафар рохгузаре, ки барои ташнагиро шикастан аз ғоидаи себи туршак гап мезаданд, панд гирифта, минбаъд ҳар сол аз баҳорон сар карда, қад-қади кӯчаҳо, дар кучое имкони сабзидани як ниҳоле бошад, мешинонад ва то амал кардани онҳо об кашонида, зери ҳар бех мерезад. Ва, ниҳоят, дар чанд ҷойи он биёбон себҳои туршак шинонда мепарварад, ки рохгузарон канда хӯрда, ташнагии худро шикаста раванд (М.Н.).

✓ *175. Матнро хонда аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед. Гӯед, ки дар он кадом сифатҳои баҳор ёдрас шудааст? Ба ҳамин матн таъя карда, худатон дар мавзӯи «Наврӯз – оғози киштукор» иштироки мухтасар нависед.*

– Ана, боз баҳор омад. Баҳори фазлбор, баҳори суруду шодӣ, баҳори қор баҳри деҳқони бунёдкор.

Мархабо, баҳор! Қадамҳои нахустинат ба ватани мо хучаста бод, баҳори нозанин! Омадани туро тамоми мавҷудоти олам интизорӣ мекашанд. Бо омадани ту замин аз хоби ноз бедор мегардад, тамоми гулу буттаҳо, дарахтону сабзаҳо ба шукуфтани оғоз мекунанд:

Эй баҳори орзуи умри инсон, мархабо,
Эй сафои рӯзгори чархи гардон, мархабо.
Аз назокат накҳати гул бар машоми кас расид,
Нози наврӯзӣ ба хоки Тоҷикистон, мархабо!

Парандагон бо чаҳ-чаҳи худ, дарёву чўйборҳо бо оби равон, талу теппаҳо бо гулу сабзаҳо ба шукуфтан медароянд, ки ин ба табиат боз хусни дигареро зам мекунад, аз ҳавои атромези баҳорӣ ва хониши булбулони зор бо савту навои худ ошёнгузори гулзору чаманистонҳо мешаванд, ба хотири он ишқи дилсӯзе, ки нисбати гул дорад, кас ҳаловат мебарад.

Бо расидани иди Наврӯз айёми киштукори баҳорӣ сар мешавад ва деҳқонон серташвиш мегарданд.

Дар сарзамини мо Наврӯз ба оғози баҳор ва мавсими киштукор рост меояд. Аз ин рӯ, Наврӯзро иди баҳор, иди деҳқон низ меноманд.

Деҳқонон ба саҳро мебароянд, мӯйсафедон нахустин чоши гандумро ба замин мекоранд, бо ҳамин фасли кишт оғоз меёбад. Одамон хонаҳо ва дилҳои худро тоза мекунанд. Ғаму кинаи кӯхнаро аз дил берун меоранд, гуноҳи якдигарро мебахшанд, соли навро бо ниятҳои тоза пешвоз мегиранд.

Баҳор бо ҳама хубӣ, зебӣ ва рангинии худ меҳмони мардуми Тоҷикистон мегардад. Баҳори нозанин ва Наврӯзи дилафрӯзро мардум бо шодиву хурсандӣ ва суруду таронаҳо истиқбол мегиранд:

Наврӯз шуду асри наву соли нав омад,
Дар кишвари тоҷик зи нав иқболи нав омад.
Пӯшида ба бар, тоҷ ба сар духтари Наврӯз,
Бо соли нав иқболи наву фоли нав омад.

(«Парвин»)

✓ *176. Матни зеринро хонед, мазмуни онро нақл кунед. Пас аз он мулоҳизаҳоятонро мустақилона оид ба ин мавзӯ нависед.*

Пӯлод ҳар рӯз ба боғчаи бачагон меравад. Дар боғчаи бачагон дарахтони гуногун ва гулҳои зебо бисёранд.

Пӯлод як хислати бад дорад. Вай шикастани шохчаҳои дарахтон, кандани ғунҷаи ношукуфтаҳо дӯст медорад. Ёро барои ин кораш мураббия борҳо танбех дода буд. Пӯлод на

танҳо гулҳоро меканаду шохчаҳои дарахтонро мешиканад, ӯ ҳатто гурбаи худаш ва мурғакҳои ҳамсояро ҳаргиз ором намегузорад.

Ҳалимбобо, ки ҳамсояи Пӯлод аст, асалпарвар буда, чанд бор Пӯлодро бо асал зиёфат карда буд.

Занбӯрҳои асали Ҳошимбобо чунон зебо, ки болҳои тиллорангу нафиси онҳо дар офтоб чун абрешим медурахшиданд. Дар дили Пӯлод дарҳол хоҳиши дастгир намудани ин занбӯрҳо пайдо шуд. Ё давида рафта қорӯби дар назди дарвоза ҳобидаро гирифта овард. Вақте ки 3-4 занбӯри асал ба лаби ҷӯйча нишаст, Пӯлод онҳоро бо қорӯб саҳт-саҳт зад. Як занбӯр аз зарби қорӯб ба об ғарқ шуд, дигаре дар ҳолати беҳушӣ дар рӯи рег ҳобида монд. Ду занбӯри дигар ба зӯр парида рафт.

Пӯлод дарҳол он занбӯри афтодаро дастгир карда, дар як лаҳза болҳои зебою дурахшони онро аз тан ҷудо кард. Бечора занбӯри бебол акнун парвоз карда натавониста, дар рӯи рег мехобид. Ду занбӯри аз дасти Пӯлод халосхӯрда бошанд, бо тарсу ҳарос ба хонаи худ, ба назди қуттиҳои асал парида рафтанд. Дар даромадгоҳи қуттиҳои асал занбӯрмодар бачаҳояшро бодикқат аз назар мегузаронд. Вай модари бисёр саҳтгир буд. Ягон нафар бачаи худро бо пойҳои чиркин ва ё болҳои пурчанг ба асалхона даромадан наемонд.

Якбора ду занбӯри асал бо доду фиғон ба назди модар парида омаданд.

– Дар боғи ҳамсоя, дар лаби ҷӯйча писарбачае...

– Хайр, чӣ кор кард он писарбача? – пурсид занбӯрмодар бо хоҳири парешон.

– Як хоҳаракамонро нобуд кард,... болашро канд...

– Як хоҳаракамонро ба об ғарқ кард, – гуфт занбӯри дигар.

– Чӣ бераҳмӣ! – ба ғазаб омад занбӯрмодар. – Мо рӯзи дароз меҳнат мекунем, асали хушбӯй ҷамъ меоварем, вай бошад... Равед, ӯро ҷазо диҳед!

Як занбӯри асал бо фармони модар ба сӯйи хавлии Пӯлодино парвоз кард. Вай зуд аз байни шохҳои дарахтон,

гулу сабзаҳо, аз болои деворҳо гузашта, ба лаби чӯйча расиду ба зери чашми Пӯлод неш зад. Пӯлод доду фарёд бардошт:

– Вой, вой, вой, ору газид...

Сонӣ, медонед чӣ шуд?

Чашму рӯйи Пӯлод чунон варам карда рафт, ки мондан гиред! Вай ҳатто аз шармаш як рӯз ба боғча нарафт.

Пас аз ин Пӯлод фаҳмид, ки оқибати ранҷонидани мурғ, гурба ва занбӯр барин ҷонварақони бегуноҳ чӣ тавр бад будааст (Аз маҷалла).

✓ 177. Матнро бодикқат мутолиа намуда, мазмуни онро бо якчанд ҷумла баён кунед. Гӯед, ки аломатҳои китобат дар ташикли ин матн чӣ саҳм доранд?

Деҳаи Березович (Белоруссия) дар оғӯши зулмат мехобид. Аз канори беша хонаҳои чӯбини бомҳояшон най ва пахолпӯш мисли сиёҳии киштиҳое, ки дар бандар лангар андохтаанд, пасту баланд менамуданд. Баъзе хонаҳое, ки аз берун бо оҳак сафед карда шуда буданд, бо тирезаҳои хурд-хурди чоркунчаашон заврақҳои бодбониро мемонданд. Ҳар замон шулӯп-шулӯпи ба соҳил бархӯрдани оби кӯли на чандон калоне, ки дар самти шарқии деҳа воқеъ буд, шаҳрчаи лаби баҳрро ба хотир меовард. Чирроси ҳашаротҳои гуногун то хеле дурӣ ба гӯш мерасид ва гоҳ-гоҳ аз ин ҷою аз он ҷо аккосзании сагон хомӯшии ваҳмангези шаби торро халалдор мекард...

– Онҳое, ки немисҳо дирӯз дастгир кардаанд, дар осиеби деҳа маҳбус мебошанд, – гуфт Давлат ба Клими донбасӣ, ки дар паҳлуяш ҳамроҳи Самееви Восмушка дароз кашида буд. – Вазифаи гурӯҳи шумо номаълум ба осиеб наздик шуда, побонро аз миён бардошта, одамони моро озод кардан ва ҳамроҳ ба беша қафо ништастан аст...

Ҳамин вақт телефонист Петя Семёнов омада хабар дод:

– Рафиқ комбат, аз сардори штаб Карпенко хабар омад, ки ҷанговарони мо бо сардории артиллерист ба анбори

яроку аслиҳа роҳ кушодаанд ва аллакай чизи бисёре кашонидаанд.

– Айни вақти ҳамла, – гуфт худ ба худ Давлат ва ба воҳиди Петя командирони гурӯҳҳоро ба наздаш ҷамъ карда, бори дигар вазифаи ҷангиро таъкид намуд.

– Сар мекунем, рафиқон. Аз ҳама аввал гурӯҳи Клим ба сӯйи осиеб ҳаракат мекунад. Баъди он авангарди гурӯҳҳо, аз паси он ҳар се гурӯҳ аз ғарбу шарқ ва ҷануб ҳомӯш пеш рафта, ҳамин ки ба наздикии посбонҳои немисҳо қадамҳои башумор монд ва деҳа ба ҳалқа гирифта шуд, ба осмон мушаки сабз парронда мешавад ва ин ишора ба ҳамлаи якҷояи ҳама мебошад. Фаҳмидед?

– Фаҳмидем, рафиқ комбат, – ҷавоб доданд оҳиста ҳозирон...

– Пеш аз ҳама, кӯшиш бояд кард, ки нақшаи мо ба қадри имкон бе ғалоғула ва оташфишонии зиёдатӣ ба амал барояд, то ки қувваи тозаи немисҳо аз атроф ба ёрӣ нашитобад, – таъкид кард Давлат.

– Ғалаба насибатон бод, рафиқон! – гуфт комбат Сафоев ба китфи ҳар кадоми онҳо бо навозиш даст зада.

Расо соати сею ними шаб амалиёт сар шуд.

Аз ҳама аввал посбонҳои немисӣ барҳам дода шуда, баъди амалиёти якҷоя имконият ба миён омад. Пас аз ин як гурӯҳ ҷанговарон бо сардории худӣ комбат Сафоев дарҳол ба ҳонаи командири ротаи немисҳо зада даромада, ўро зинда ба даст овардан мехостанд, ки вай дар оғӯши ториқӣ аз тиреза чахида гурехт... (Ф.Н.)

✓ *178. Матнро хонда, онро ба қисматҳои ҷудокардаатон мухтасар нақл кунед. Аз рӯйи қисматҳои ҷудокардаатон мухтасар нақл кунед.*

Вақте ки Одина дар самоворхона аз Шариф хабаре аз ҳонаводааш пурсид, аввал аз бими он, ки ба Одина таъсири бад хоҳад кард, бо вучуди донистани ин ҳама аҳволро ба ӯ нагуфтани буд. Чун баъд аз нақли саргузашти худаш ўро хеле осуда ва оромида ёфт, ба ин аҳволи ӯ фирефта шуда ҳамаи ин воқеахоро, агарчи ба ин тафсил набошад

хам, кӯтоҳ карда гуфт. Шариф дар вақте ки ин воқеаҳоро ба Одина ҳикоят мекард, дар ҳар сари сухани худ ба ҳоли ӯ бодикқат менигарист ва ӯро аз аввал ҳам осудатар ва оромида ёфта ба ҳикояти худ давом мекард.

Баъд аз тамом шудани ҳикоят дид, ки Одинаро хоб рабудаст, якин кард, ки ӯ ба ин аҳвол аҳамияте надодааст. Дар ин асно Шохмирзо палав ва шӯрборо кашида овард ва хост Одинаро бедор кунад, то ҳамроҳ хӯрок хӯранд. Ҳарчанд сайъ кард, Одина бедор намешуд, пас маълум гардид, ки мадхуш гардидааст. Шариф донист, ки он ҳама осудагӣ ва оромиҳо на аз чиҳати аҳамият надодан, балки аз чиҳати заъф ва нотавонӣ будааст.

Агарчи Одина баъд аз дасту пояшро молидан ва ба рӯяш об задани Шохмирзо ба хуш омада, чашмонашро кушода бошад ҳам, чиз хӯрдан он тараф истад, ёрои ҳаракат кардан ва чунбидан надошт, танҳо чашми худро кушода ба як нуқта теғ кашида нигоҳ карда меистод ва боз мепӯшид.

Бо таъсири ин аҳвол аз гулӯи Шохмирзо ва Шариф ҳам ош ва нон нагузашт ва таомро ба як сӯ ниҳода ҳар ду кати Одинаро бардошта ба даруни самоворхона дароварданд.

Шариф ҳам ба боз омадан ваъда дода баромада ба кӯшхонаи худ рафт. (С.А.)

✓ 179. Матни зеринро аввал шифоҳӣ нақл карда, пас аз он мазмуни онро дар шакли ҳикояи хурд нависед.

Гулбибӣ аз падари худ Султонмурод ба синни яксолагӣ ятим монда буд, то синни ҳаштсолагӣ ба дасти модараш Раҳимабегим, ки холаи Одина буд, парвариш ёфт. Раҳимабегимро ягона муддао ин буд, ки Гулбибиро қадрас карда, ба хоҳарзодаи худ ба занӣ бубахшад, ба ин восита чароғи худ ва чароғи ҳамшираи худро фурузонанд.

Лекин ба ин орзуи худ нарасида вафот кард. Дар вақти мурдани худ ягона васияте, ки ба модараш Бибиоиша намуд, ин буд, ки нури чашми ӯ Гулбибиро ба қатори Одина парвариш намояд, вақте ки қадрас шавад, ба Одина ҳамхона кунад.

Албатта, Бибиоиша ин васиятро фаромӯш накард ва шабу рӯз дар пайи ин буд, ки Одина зудтар калон шавад ва аз хизмати Арбоб халосӣ ёфта асбоби тӯйро тайёр намуда, дар вақти зиндагии ӯ амонаташро (яъне Гулбибиро) аз дасти ӯ бигирад. Рӯзе Бибиоиша гуфт:

– Қони модар, солат ҳабдаҳи пурра шуд. Ду сол аст, ки ба Арбоб хизмат мекунӣ, бояд ба бадали музди хизмати дусолаат ҳаққи ҳисоби Арбоб бо ту баробар шуда бошад. Акнун вақти он аст, ки аз хӯчаини худ рухсат гирифта, дар пайи кори худ шавӣ ва панҷу чоре пасандоз карда дари хонаи модаратро кушоӣ ва чароғи падаратро фурӯзонӣ...

Одиначо ҳам ягона орзу ҳамин буд, ки ҳар чӣ зудтар аз дасти Арбоб Камол халос шавад. Монанди дигар ҳамватанони худ ба тарафҳои Фарғона рафта муздурӣ ва ҳаммолӣ намояд. Вақте ки соҳиби як миқдор чизу чора шуд, ба диёри худ бозомада ба духтари холаи худ Гулбибӣ ҳамхона шуда, ба хушию хуррамӣ рӯзгор гузаронад.

Аммо чӣ гуна ва ба чӣ роҳ аз дасти Арбоб халосӣ ёфтандро наметавонист. Дашномҳо, шаттаҳо, шапалоқҳои Арбоб чунон чашмашро тарсониданд буд, ки ёрои сар бардошта ба ӯ нигоҳ карданро надошт.

Чӣ чойи ҳисобталабию рухсатхоҳӣ. Лекин бо вучуди ин, ҳама тарсу бим ба сабаби модаркалонаш далерӣ пайдо карда, рӯзе фурсат ёфта ба Арбоб матлаби худро изҳор кард.

Арбоб Камол бо шунидани ин моҷаро мисли шери дарранда гурридан гирифт ва дар зери лаби худ мегуфт.

– Рухсат... ҳисобӣ... Ин чист?.. Ҳамоно шиками ин модарбахато аз нон сер шудааст. (С.А.)

ТАКРОРИ СОЛОНА

Саволу супоришҳо барои такрору банизомдарории маводди дар синфҳои V – IX омӯхташуда:

1. Забони адабии муосири тоҷикӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир чӣ мақом дорад?
2. Услубҳои забони адабии муосири тоҷикӣ кадомҳоянд?
3. Воҳидҳои забонро вобаста ба бахшҳои забоншиносӣ номбар кунед.

✓ *180. Таърифи ҳар як баҳши забоншиносиро ба ёд оварда гӯед, ки фонетика, лугат, морфология, синтаксис чиро меомӯзанд?*

45. ФОНЕТИКА ВА ИМЛО

- ✓ *181. Фонетика чиро меомӯзад ва воҳиди он чист?*
- ✓ *182. Дар алфавити имрӯзаи тоҷикӣ чанд ҳарф аст?*
- ✓ *183. Тағйиротҳо дар таҳрири нави имлои тоҷикӣ аз ҷиҳи иборатанд?*
- ✓ *184. Овозҳои нутқ чӣ тавр ҳосил мешаванд? Дастгоҳи овозҳои нутқро номбар намуда, вазифаи ҳар яки онҳоро шарҳ диҳед.*
- ✓ *185. Аз порчаи манзуми зерин калимаҳои ишорашуда-ро ба дафтаратон навишта, овозу ҳарфҳои таркиби онҳоро шарҳ диҳед:*

Хирад афсари **шаҳрёрон**¹ бувад,
Хирад зевари **номдорон** бувад.
Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,
Дилаш гардад аз кардаи **хеш** реш.
Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Ба дониш дили пир **барно** бувад...

1. Афсари шаҳрёрон – тоҷи подшоҳон

Биёмӯзу бишнава зи ҳар донише,
Биёбӣ зи ҳар донише **ромише**.
(Абулқосими Фирдавсӣ)

✓ *186. Овозҳои садоноку ҳамсадоро номбар карда, тафовути фонетикии онҳоро гӯед.*

✓ *187. Матнро хонед, калимаҳои ишорашударо ба дафтарадон навишта, ҳамсадоҳои ҷарангдору беҷаранги таркиби онҳоро шарҳ диҳед:*

Уштуре ва дарозгӯше¹ ҳамроҳ мерафтанд. Ба канори ҷӯйи бузург расиданд. Аввал уштур даромад. Чун ба миёни ҷӯй расид, об то шиками вай баромад. Дарозгӯшро овоз дод, ки:

– Дарой, ки об то шикам беш нест.

Дарозгӯш гуфт:

– Рост мегӯӣ, аммо аз шикам то шикам тафовут² аст. Обе, ки ба шиками ту наздик гашт, аз пушти ман хоҳад гузашт.

Қитъа

Эй бародар, аз ту бехтар ҳеч кас нашносадат,
З-он чи ҳастӣ, як сари мӯ хешро афзун³ манех.
Гар фузун аз қадри ту бистоядат⁴ нобихраде,
Қадри худ бишносу пой аз ҳадди худ берун манех!
(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

✓ *188. Имлои ҳарфи ӯ (и-и дароз)-ро фаҳмонед.*

✓ *189. Аз ҷумлаҳои зерин хабарҳоро ёфта, бандакҳои феълию хабариро ҷудо кунед ва онҳоро шарҳ диҳед:*

Ҳар ду хӯриш ниҳоят бомаза ва хушгӯвор буд. (С.У.)
Кӯдакони кунҷков аз ӯ чашм нақанда, хайрон буданд. (С.А.)
Аз кучоҳо тоқа-тоқаву села-села гунчишқакон парида омада,

1. Дарозгӯш – ҳар, маркаб

2. Тафовут - фарқ

3. Афзун – изофа, зиёдтар, бештар

4. Ситудан – ба маънии мадҳ қардан

дар бомгӯшаи иморат ва шохи дарахтон нишаста, бегамона
чирик-чирик мекарданд. (С.Т.) Саид Амон дар канори ган-
думзор така бар танаи тути пир дода менишаст. (Ф.М.)

✓ *190. Қоидаи аз сатр ба сатри дигар кӯчонидани ҳиссаи
калимаро бо мисолҳо фаҳмонед.*

✓ *191. Аз порчаи манзуми зерин пайвандаку пешояндҳоро
чудо карда, имлои онҳоро шарҳ диҳед:*

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз рози дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон
Рози донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг – андар ҳаме бингоштанд.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.
(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

✓ *192. Доир ба имлои ҷонишинҳои таркибӣ мулоҳизаҳоя-
тонро гӯед.*

46. КАЛИМА (ЛУҒАТ)

✓ *193. Аз матни зерин калимаҳои касбӣ-соҳавиро чудо
карда, шарҳ диҳед:*

Ин дафъа дар Марғилон мо ба маҳзи расидан ҳавлии
Султонмаҳмуро дарак гирифта, ба маҳаллаи Машҳад
рафтем.

Ў моро ба корхонаҳои рангрезӣ, абрбандӣ, тарроҳӣ¹,
пилакашӣ ва нусхазанӣ бурда ошно кард. Моро ба ҳама ко-
сибони даркорӣ шиносонид.

Дар косибхонаи Марғилон азбаски ҳама одамони кам-
дастмояе буданд, абрешими путро як қадоқ-ду қадоқ ха-
рида, дар деги умумии рангрезхона бо абрешими дигарон

1. Тарроҳӣ - гулабардорӣ

дар як чо пухта мегирифтанду рангу оби бофашонро¹ худ дар ҳавлиашон дастӣ мекарданд. Шохибофони ин чоро аз ранги дасту нохунҳояшон шинохта метавонистед, чунки дар ин чо фақат чилаҳои² абри худро дар рангрехона ранг мекунонданд...

Мо абрешимҳои худро оварда, ба дуқони рангрезӣ ме-партофтем, барои иваз кардани бандаки калобаҳои абрешим панҷ қадоқ калобаи ресмон ва аз ҳар ранге як қуттигӣ шаш қуттӣ ранг ва ду пут зок³ харида омадем...

Дуконхонаи рангрезии Атобой дар таги девори чапаш сӯфаи калоне дошт. Дамбархона дар ибтидои ҳамин сӯфа воқеъ шуда буд, ба тавре ки абрешимҳои шусташударо барои дафъаш охир ба мили дамбар⁴ гузаронида, бо чорчӯб сахт тофта фишор меод, то мурдобе дар мағзаш намонад ва ҳам абрешим зудтар хушк шавад. (Х.И.)

✓ **194. Истилоҳоти зеринро аз рӯи соҳаҳо чудо кунед.**

Овоз, ҳарф, реша, асос, бандак, мубтадо, муайянкунанда, ибора, исм, феъл, ҳиссаҷа, зарф, фонетика, морфология, синтаксис, байт, қофия, радиф, арӯз, достон, қасида, сюжет, образ, матлаъ, мактаъ, давлат, сулола, ғуломдорӣ, хонигарӣ, шӯриш, гулӯгоҳ, ҷазира, қитъа, баҳр, укёнус, халиҷ, иқлим, дарё, ҷисм, қувва, тавоноӣ, суръат, масофа, масоҳа, лаппиш, мавҷ, секунҷа, доира, цилиндр, росткунҷа, хандаса, нучум, ситора, моҳ, офтоб, сайёра, расадхона, мунаҷҷим.

✓ **195. Ин байтҳоро аз ёд карда, калимаю ибораҳои «сахтӣ», «абри сиёҳ», «оби сафед»-ро ба дафтарадон нависед ва ба кадом маъно омадани онҳоро фаҳмонед:**

Ба ҳангоми сахтӣ машав ноумед,

Ки абри сияҳ борад оби сафед.

(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

1. Боф – пуди абрешим

2. Чила – калобаи тори абрешим

3. Зок – намаке, ки аз туршии гӯгирд ҳосил мешавад, мисли замҷ

4. Дамбар – афзори дуконхонаи рангрезӣ

Хуш бувад илм бо амал пайваст,
 Ки садо барнахезад аз як даст.
 (Камолитдини Биноӣ)

✓ *196. Порчаи манзуми зеринро аз ёд карда, муродифи калимаҳои ишорашударо ёбед:*

Биё, то **чаҳонро** ба бад наспарем,
 Ба **кӯшиш** ҳама дасти некӣ барем.
 Набошад ҳаме неку бад **пойдор**,
 Ҳамон **бех**, ки некӣ бувад ёдгор.
 Чу некӣ кунад кас, ту **подош** кун,
 Ва гар бад кунад, низ пархош¹ кун.
 Чуз аз **бад** набошад мукофоти бад,
 Чунин аз раҳи **дод** додан сазад.
 (Абулқосими Фирдавӣ)

48. КАЛИМАСОЗӢ

197. Сутунҳои нақшаи зеринро бо мисолҳои мувофиқ пур кунед ва ҳар якеро шарҳ диҳед:

Сохта бо ёрии пасвандҳо	Сохта бо ёрии пешвандҳо	Васлшавӣ бо роҳи пайваст	Васлшавӣ бо роҳи тобеъ	Гузариш аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи нутқи дигар
боғбон	боақл	частухез	тангкӯча	хонанда

198. Калимаҳои мураккаб бо ҷузъи «хона»-ро ба як сутун ва калимаҳои мураккаб бо ҷузъи «хуш»-ро ба сутуни дигар нависед:

Намуна
 китобхона | хушсухан
 меҳмонхона | хушнавис

1. Пархош – чанг ва хусумат

49. МОРФОЛОГИЯ

199. Дар нақша ҳиссаҳои нутқ тасвир шудаанд. Нақшаро дар дафтарадон кашида, доир ба ҳар як ҳиссаи нутқ дар сутунҳо 5-6- тоғӣ мисоли мувофиқ илова кунед:

Исм	Сифат	Шумо- ра	Ҷони- шин	Феъл	Зарф	Пешоянду пасоянд	Пайван- дакҳо	Ҳис- сача	Нидо
гул	ширин	даҳ	ман	хон- дан	зуд	дар -ро	ва	не	оҳ

✓ **200. Матнро хонда, калимаҳоро аз рӯйи тартиби ҳиссаҳои нутқ гурӯҳбандӣ кунед:**

Ташриф овардани ҳоким ба хонаи Фирдавсӣ ба зудӣ дар деҳа овоза шуд. Дар хонаҳо, давраҳо гапи ҳамин воқеа буд. Деҳқонони калон – ашхоси тавонгар ва мағрури беаслу насаб аз шоир ҳасад мебурданд, ки ба чунин илтифоти хосе аз ҷониби ҳокими вилоят мушарраф шудааст: дар вохӯриҳо ўро табрик мегуфтанд; баъзе аз онҳо, ки пештар ба Абулқосими камбизоат бо назари такаббур менигаристанд, акнун бо лаҳни хушомадомез аз вай хоҳиш мекарданд, ки онҳоро ғоибона бошад ҳам, ба ҳоким муаррифӣ намояд. (С.У.)

✓ **201. Аз матни зерин ҷонишинҳоро ҷудо карда, вазифаи наҳви онҳоро муайян кунед:**

Мо бо Фатҳуддинов дар саҳро вохӯрдём. Се трактори МТС-и Обигарм заминҳои аз зағир холишудаи дашти Бедонаро шудгор менамуд. Раис аз рӯйи шудгори нав чобукона қадам партофта, ҳар замон ба замин диккак менишаст ва хоки тозаро ба каф гирифта, зехн мемонд, бӯй мекард ва ба кафи дастонаш майда намуда, боз ба замин мепошид. Ба шахси ношинос аз дур рафтори ӯ аҷоиб менамояд: гӯё аз

бекорӣ хокбозӣ мекунад. Дар ҳақиқат ин тавр нест. Сайидака деҳқони кӯҳна аст, мӯйи сари вай маҳз дар қишлоқ сафед шудааст. Вай ҳаёти худро дур аз замин, аз трактор, ферма, хирман тасаввур карда наметавонад.

Ин дафъа авзои раис парешон буд. Мо аввал гумон кардем, ки ӯ аз рӯйи осмонро пӯшидани абрҳои серборони тирамоҳӣ дар ташвиш аст. (Ф.М.)

✓ *202. Аз матни зерин феълҳоро ҷудо карда, сохташонро фаҳмонед:*

Салоҳи ман дар он аст, ки худро дигарбора ба дӯғи Ҳинд расонам ва худро аз ин саросемагӣ ва изтироб вораҳонам. (Аҳмади Дониш)

* * *

Баҳори умр ба субҳи дамида мемонад,
Нафас ба ваҳшати сайди рамида мемонад.
(Абдулқодири Бедил)

* * *

Ҳоли нодонро зи нодон беҳ намедонад касе,
Гарчи дар дониш фузун аз Бӯалӣ Сино бувад.
(Абдурраҳмони Ҷомӣ)

* * *

Дар берун барф меборид, дар хона гули садбарг ханда мекард. (А.Ш.)

✓ *203. Аз порчаи манзуми зерин пешоянду пасоянд ва пайвандакҳоро ёфта, вазифаи грамматикашонро фаҳмонед:*

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накухоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.
Ту, гар тавфиқ дорӣ, ҳам бар он бош,
Накухоҳу ба кас роҳатрасон бош!
Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор...
Чу марҳам хастаро роҳатрасон бош,
Ба сахтӣ чораи бечорагон бош!

(Носири Хусрав)

50. НАҲВ

✓ 204. *Гӯед, ки ибора чи хел воҳиди наҳвӣ аст ва аз дигар воҳидҳои забон чӣ фарқ дорад? Якчанд иборати озоди наҳвӣ оварда, шарҳ диҳед.*

✓ 205. *Аз мисолҳои зерин ибораҳоро ҷудо карда, вазифаи наҳви онҳоро фаҳмонед:*

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.
Ҳеч талхӣ нест дар дил талхтар,
Аз фироқи дӯстони пурҳунар.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

Хизматгор дастархон овард. Нони гандуми хушбӯй, шири гарм ва асал ҷоғи меҳмонро тафсонд. Зоҳиран ӯ хеле гурусна буд, ки хӯрданиҳоро ба ғояти иштиҳо меошомид, ширро хурт мекашид ва пораҳои калони нонро ба асал ғӯтонда ва нима хоида фуру меоду гап мезад. (С.У.)

Аробакаши пир аз сари аспҳо гарданақҳоро бароварда, ҷонварҳоро аз ароба озод карда, аз якдигар дур баст, то ҷанг накунад, сипас ҷор тарафи полизро тамошокунон якта-нимта қадам ниҳода, сӯйи қапа омад. (А.С.)

✓ 206. *Аз матни зерин ибораҳоро ҷудо карда, наҳви онҳоро аз рӯи маъно муайян кунед. Гӯед, ки он ибораҳо бо ёри кадом воситаҳо ташкил шудаанд?*

Офтоб хеле баланд шуда, ба заминро замони гармӣ мебахшид. Осмон мусаффо, нилобӣ ва дастнорас буд. Аз сабзаи навхези баҳорон гирду атроф каб-кабуд метофт. Дар пеш кӯҳи Ҳафтсар бо ғурур қад афрохта, барфи қуллаҳояш дар партави офтоби ҷоштгоҳӣ хуш ҷило меод. Олам дар оғӯши сукунат буд. Ва ин сукунатро танҳо садои наҷандон баланди суми аспҳо халалдор мекард.

Усмон Азиз дар болои зин устувор нишаста, сараш андак ҳам, ба як ранг асп меронд. (С.Т.)

✓ 207. *Аз матни зерин ҷумлаҳои сода ва мураккабро ҷудо карда, хели онҳоро фаҳмонед:*

Бегоҳӣ Ҳошим омад. Гулбону аз хушдиомӯғи гирди писараш тортанак мезад. Рӯйи дастархон сарширу ҷурғот, маскаи тар, хел-хел мураббо мениҳод. Ҳарчанд дили Шохин аз дидори фарзанд кушода шуд, зохиран ба вай рӯйи хуш надод. Вале ба машоми пирамард аз дастон, сару либоси даҳмардагии писараш бӯйи гулу гиёҳи чарогоҳ, нони товағӣ, бӯйи шири гӯсфанд расиду дилаш гум зад. Чехраи гандумгуни Ҳошим аз зарби офотоби тезу шамолҳои кӯҳистон ҳаёле сиёҳтоб гаштааст. Умуман дар қиёфаи фарзанд дигаргуниҳои зиёде дид падар. Ҳошим газгӯшт шудааст. Устухони сари рухсораҳо, рағу пайи гардану дастонаш барчасти метофтанд. Ин ба Гулбону нафорид, нолид, ки аз гуруснагӣ писари ғарибаш тароша барин шудааст. Аммо Шохин дар дил қаноатманд гашт, ки Ҳошим обутоб ёфтааст. Хосияти кӯҳистон ҳамин: агар одам бичунбад, гӯшт мепартояд, рағу паяш мустаҳкам, саломатиаш рӯз ба рӯз хубтар мегардад. (А.С.)

✓ 208. *Аз мисолҳои зерин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдорро ба як сутун ва ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандакро ба сутуни дигари дафтаратон навишта ҷиҳатҳои умумӣ ва тафовути сохторию маъноии онҳоро як-як гӯед:*

1. Муаллим хомӯшона ба тиреза нигоҳ мекард, студентон ҳам начунбида менишастанд. (П. Т.) 2. Қассоб гӯсфанд мекушт, ошпазҳо оши палаву кабоб ва нонвойҳо фатири равшанӣ мепухтанд. (С. А.) 3. Зардолуҳо рехта нобуд шуда мерафтанд, аммо ӯ ғундошта намехушконид. (С. А.) 4. Мо хабар дорем, роману повестҳои устодони маъруф бидуни баҳсу мунозираҳо ба нашр тавсия мешаванд. (Ф. М.) 5. Дар кишлоқи Бунни Суфиёни вилояти Фарм ду лашкароҳ дар ду тарафи оби Сорбоғ рӯ ба рӯйи ҳам афтада буданд; дар як тарафи об кишлоқи Почиро ба худ қароргоҳ карда аскарони сурх нишаста буданд; дар тарафи дигар, дар

кишлоқи Қазноқ манзил карда Фузайл Махдум тайёрӣ ме-
дид. (С.А.) 6. Содикхӯча шеърро равон менавишт, аммо ус-
луб ва ташбеҳҳои ҳамагӣ кухна ва обшуста буданд. (С.А.)
7. Пеш-пеш аспро йурга кунонда Ҳачиумар мешитофт; аз
паси вай Юнусбой асп меронд, Нуралӣ аз қафотар мерафт.
(С.У.) 8. Онҳо аз субҳ то шом ба по ҳастанд, лекин кас дар
чашмонашон ягон нишонаи мондашавиро дида наметаво-
над. (Ф.Н.) 9. Шаҳри Бойсун аз одат берун чамъият пайдо
карда, кӯча ва ҳавлиҳои аз одамони шаклу шамоилашон
гуногун ва либосашон рангоранг пур шуда буд: дар ин ҷо аз
элнавқарони телпақдарози қоматбаланди корду футадори
Клиф ва Лаби об гирифта то шоҳбачагони қарбосдастори
кафши ҷубинпуши калтак ва қамондори Ҳисор, Кӯлоб ва
Қаротегин ёфт мешуданд. (С. А.) 10. На дарахте ба мадди
назар мерасад, на куле ва на дарёе. (Ф.М.) 11. Худашон ба
шумо гуфтагистанд: соле се-чор моҳ вақташон дар ҳаминҷо
мегузарад. (Ф. М.) 12. Ман аз бозор – шумоён ба бозор. (С.У.)
13. Ранҷ набарӣ – роҳат набинӣ. (Зарбулмасал) 14. Ман аз
ҷой хеста берун баромадам, ҳаво соф ва ором буд, боди са-
буке мевазид, аммо рӯи ҳавлӣ ва замини боғча ба регзоре
монанд гашта буд. (С. А.) 15. Гунчишқакон чиқиррос ме-
заданд, қурқуракон қур-қур меқарданд, мусичагон ва фох-
такон ку-ку меғуфтанд, зоғон ва зоғакон аз киштзори нав
киштшуда барои худ дон мекофтанд, мурчагон хӯроқвории
бо оби борон таршудаи худро аз хонаҳоишон бароварда ша-
мол меоданд. (С. А.)

✓ 209. *Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро аз ин
шеър ҷудо карда, навиши онҳоро муайян созед ва дар шакли
нақша ҳар кадомро тасвир кунед.*

Агар ёбам ба рӯи барфи чангал нақши поятро,
Агар орад ба гӯшам боди саҳроӣ садоятро,
Агар аз бӯи барги қоч бишносам ҳавоятро,
Бигӯям: сабр кун, ҳоло наё! – фасли баҳоронро.
Ҳамехоҳам, ки монад нақши пойи ёри ман бо барф,
Машомамро расад бӯи ҳавои ёри ман бо барф,

Дилам равшан кунад сидку сафои ёри ман бо барф,
 Ки то дар хизматаш даъват кунам табъи ғазалхонро.
 Агар бо барф нақши пойи онро бод пӯшонад,
 Дилам нақши муборакро ба мулки хеш кӯчонад,
 Дигар ин нақш дар мулки дили ман ҷовидон монад,
 Ба олам зинда гардонам русуми дӯстдоронро.
 Агар барфи зимистон об гардад, навбахор ояд,
 Агар фасли гулу айёми парвози ҳазор ояд,
 Барои кӯзақарнӣ ёр агар дар бешазор ояд,
 Намоям пурсучӯ аз нақши пояш сабззоронро.
 Насими навбахорӣ кокули заррин ба чанг орад,
 Зи болои сараш гул резаду қарси фаранг орад,
 Рухашро дида садбарги сафеди боғ ранг орад,
 Ба ӯ шоир намояд ҳадя назми Тоҷикистонро.

(М. Т.)

✓ 210. *Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеи муқаррарӣ ва сертаркибро ҷудо карда, ба ду сутун нависед:*

Ҷавон имрӯзро дар роҳ гузаронида, шабхангом ба даромадгоҳи дара расид, ба болои тахтасанге осуда хобид, имшаб ба ҷойи девори ҳавлӣ девори кӯҳи сар ба фалаккашида ба назараш намоён буд, ки соҳиб ва хучаин надошт. Дар гирдогирди ҷӯйчаҳои оби равон синаҳо сангро харошида нағмаи «синахарош» мебароварданд, бар болои сараш ситорাগони дурахшон нур мепошиданд...

Ҷавон вақте сар бардошт, ки офтоб ба қуллаҳои кӯҳ партав афкандааст, он ҳама дидагиҳояш хобу хаёл будаанд, ки дар ҳақиқат ҳанӯз аз онҳо асаре нест: аммо аҷаб хоби хуш, турфа хаёли ширин?

Аз ҷой хест, бо оби равоне, ки аз паҳлуи хобгоҳаш мегузашт, дасту рӯ шуст, бо вучуди кӯфтагии роҳи дирӯза худро имрӯз аз пештара боқувваттар ва пурзӯртар мепиндошт, лекин гуруснагӣ хотирашро парешон медошт; чизе ёбад, ки бихӯрад, дигар ғам надорад. (С.А.)

САВОЛҲОИ ТЕСТӢ

1. Наҳв чиро меомӯзад?
А) сохтори вожаҳоро; В) ҳиҷои калимаҳоро; С) ибораро;
Д) матнро; Е) ибораю чумларо
2. Дар чумлаи зерин калимаи «вай» чӣ нақши наҳвӣ до-
рад? Вай дирӯз ба назди ман омад.
А) пурқунанда; В) ҳол; С) мубтадо; Д) хабар; Е) муайян-
қунанда.
3. Пайвандаки «ки» чӣ хел пайвандак аст?
А) пайвастуқунанда; В) хилофӣ; С) тобеъқунанда; Д)
қудой; Е) пайихам.
4. Пайвандаки тобеъқунандаи «бе он ки» кадом чумлаи
пайравро ба сарчумла тобеъ меқунад:
А) шартро; В) натиҷаро; С) пурқунандаро; Д) тарзи амал-
ро; Е) монандиро
5. Ба андозае, ба қадре, ба ҳадде калимаҳои ҳамнисбати
кадом хели чумлаи пайраванд?
А) пурқунанда; В) мубтадо; С) миқдору дарача; Д) муай-
янқунанда; Е) хабар
6. Қумлаи пайрави хабар кадом аъзои сарчумларо эзоҳ
медихад?
А) ҳоли замон; В) ҳоли макон; С) пурқунанда; Д) мубта-
до; Е) хабари номӣ
7. Қумлаи пайрави муайянқунанда ба сарчумла ба воси-
таи кадом пайвандак тобеъ мешавад?
А) агар; В) то; С) зеро; Д) ки; Е) чунки
8. «Вақте ки» пайвандаки кадом хели чумлаи пайрав
аст?
А) сабаб; В) шарт; С) замон; Д) тарзи амал; Е) макон
9. Қолаби аслии чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб
чандто аст?
А) 5; В) 4; С) 2; Д) 3; Е) 1
10. Ба ин сарчумла чумлаи пайрави мувофиқ гузоред:
Ман омадам, ки...
А) шуморо бинам; В) аз шумо бинам; С) мо бинем; Д) аз
ту набинам; Е) онҳо бинам.

11. Навъи чумлаи пайрави ин мисолро ёбед: Вақте ки навқари вакили молиёт ба Бож омада Фирдавсиро ба назди ҳоким бурданӣ шуд, шоир ҳайрон нашуд. (С.У.)

А) тарзи амал; В) сабаб; С) замон; Д) монандӣ; Е) шарт

12. Чумлаи пайрави ин мисол кадом хели чумлаи пайрав аст? Инҳо суҳанҳое буданд, ки пӯлодро сӯроҳ ва сангро об мекарданд. (А.Ш.)

А) мубтадо; В) пурқунанда; С) сабаб; Д) замон; Е) муайянқунанда

13. Аз ин мисол навъи чумлаи пайравро муайян кунед: Одинаро чора чуз ин набуд, ки дубора сари худро гирифта ба Фарғона биравад. (С. А.)

А) ҳабар; В) мубтадо; С) пурқунанда; Д) сабаб; Е) замон

14. Ҳиссаи пайрави чумлаи зерин кадом хели чумлаи пайрав аст? То ранҷ накашӣ, ганҷ ба каф наёри.

А) сабаб; В) шарт; С) замон; Д) пурқунанда; Е) мубтадо

15. Пешояндҳо кадом навъи алоқаи нахвиро ба миён меоранд?

А) мувофиқат; В) изофӣ; С) вобастагӣ; Д) ҳамроҳӣ; Е) пайваст

16. Ин чумла аз рӯи сохтор чӣ хел чумла аст?

Дар кушода шуд ва мо даромадем. (С.А.)

А) мураккаби тобеъ; В) содаи ҳуллас; С) содаи тафсилӣ; Д) содаи чидааъзо; Е) мураккаби пайваст.

17. Чумлаи пайрави муайянқунанда муродифи кадом хели ибораҳо аст?

А) масдарӣ; В) феъли ҳолӣ; С) исмӣ; Д) сифатӣ ва сифати феълӣ; Е) шуморавӣ.

18. Навъи чумлаи пайрави ин мисолро муайян кунед: Исмаи метарсид, ки мабодо Ҳошимқорвон ўро хафа накунад. (С.У.)

А) пурқунанда; В) ҳабар; С) муайянқунанда; Д) сабаб; Е) мубтадо.

19. Дар чумлаи «Вай ҳам чанд карат хост, ки бо мӯйсафедони деҳа шарикӣ суҳбат шавад», (А.С.) пайвандаки «ки» кадом навъи чумлаи пайравро ба сарчумла алоқаманд кардааст?

А) муайянкундаро; В) мубтадоро; С) мақсадро; Д) сабабро; Е) пуркунандаро.

20. Аз ин панди Саъдии Шерозӣ навъи чумлаи пайравро ёбед: Касе, ки чафову ситам мекунад, ӯ беҳи худро меканад.

А) хабар; В) муайянкунанда; С) мубтадо; Д) пуркунанда; Е) сабаб.

21. «Аз бозе ки» пайвандаки кадом чумлаи пайрав аст?

А) пуркунанда; В) хабар; С) муайянкунанда; Д) мубтадо; Е) замон.

22. Пайвандаки «ҳамин ки» кадом навъи чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ мекунад?

А) замонро; В) сабабро; С) хабарро; Д) мубтадоро; Е) муайянкундаро

23. Чумлаи пайрави муайянкундаро ба кадом хели ибораҳо баргардондан мумкин аст?

А) масдарию исмӣ; В) феъли ҳолию зарфӣ; С) масдарию сифатӣ; Д) сифатию сифати феълӣ; Е) исмию чонишинӣ.

24. Ин мисол кадом навъи чумла аст? Фирдавсӣ шод, аммо бинандаи зирак метавонист пай барад, ки шодии ӯ андешаолуд ва андухомез аст. (С.У.)

А) мураккаби пайваст; В) мураккаби тобеъ; С) содаи чидааъзо; Д) мураккаби омехта; Е) содаи тафсилӣ

25. Навъи ин чумларо муайян кунед: Ҳаво торик мешуд, борон торафт шиддат мекард. (С. Т.)

А) мураккаби тобеъ; В) мураккаби омехта; С) мураккаби пайваст; Д) содаи чидааъзо; Е) содаи тафсилӣ.

26. «Зеро ки» пайвандаки тобеъкунандаи кадом навъи чумлаи пайрав аст?

А) замон; В) шарт; С) натиҷа ; Д) сабаб; Е) хабар

27. Дар ин мисраи устод Рӯдакӣ: Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ, «гар» кадом навъи чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ кардааст?

А) сабабро; В) замонро; С) хабарро; Д) пуркунандаро; Е) шартро

28. Китоби «Воситаҳои алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» (Душанбе, 1971) таълифи кадом забоншиноси тоҷик аст?

А) Ниёзмухаммадов Б.; В) Маъсумӣ Н.; С) Тоchieв Д.; Д) Рустамов Ш.; Е) Исматуллоев М.

29. Ин чумла аз нигоҳи сохт чӣ хел чумла аст?

Падарам барои ин кор ба ман як каландча харида дод ва ман ба кор сар кардам. (С.А.)

А) мураккаби пайваст; В) мураккаби тобеъ; С) мураккаби омехта; Д) содаи тафсилӣ; Е) содаи дутаркиба

30. Дар чумлаи «Хулоса, имрӯз Тоҷикистон гул кард» каллимаи «хулоса» кадом аъзои чумла аст?

А) мубтадо; В) туфайлӣ; С) хабар; Д) муайянкунанда; Е) пуркунанда.

31. Дар ин мисраъ: Файзи худро ба сари мо, эй баҳорон, рез-рез (М.Т.)... кадом аъзои чумла такрор шудааст?

А) ҳол; В) пуркунанда; С) хабар; Д) мубтадо; Е) муайянкунанда.

32. Дар ин чумла кадом аъзо истисно шудааст. Онҳо алиф-бои зиндагиро – муборизаро, аз вай омӯхтанд. (Ҷ.И.)

А) муайянкунанда; В) ҳол; С) хабар; Д) пуркунанда; Е) мубтадо.

33. «Ро» нишонаи кадом аъзои чумла аст?

А) хабар; В) муайянкунанда; С) ҳол; Д) пуркунанда; Е) мубтадо.

34. Бандаки изофӣ кадом аъзои чумларо алоқаманд мекунад:

А) ҳолро; В) хабарро; С) муайянкунандаро; Д) пуркунандаро; Е) мубтадорро.

35. «Агар» кадом навъи чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ мекунад?

А) замонро; В) сабабро; С) пуркунандаро; Д) хабарро; Е) шартро.

36. Калимаҳои ҳамнисбат чӣ вазифа доранд?

А) чумларо тафсил медиҳанд; В) чумларо сода мегардонанд; С) сарчумларо тобеъ мекунад; Д) чумлаи пайравро чудо мекунад; Е) чумлаи пайравро тобеъ мекунад.

37. «Азбаски» пайвандаки кадом чумлаи пайрав аст?

А) замон; В) сабаб; С) хабар; Д) пуркунанда; Е) шарт.

38. Муаллифи китоби «Сарфу нахви тоҷикӣ» (1926) кӣ аст?

А) Д.Т.Тоҷиев; В) Б. Ниёзмухаммадов; С) Л.Бузургзода; Д) С. Ализода; Е) А. Фитрат.

39. Муаллифи «Синтаксиси мухтасари забони тоҷик» (1942) кадоме аз ин олимонанд?

А) Л. Бузургзода; В) С.Ализода; С) Б. Ҳочизода; Д) Д.Т. Тоҷиев ; Е) Б. Ниёзмухаммадов.

40. Пайвандаки тобеъкунандаи мувофиқро дар ин ҷумла гузоред;

Дар кушода нашуд, аз берун бастагӣ буд (С.А.)

А) агар; В) вақте ки; С) зеро ки; Д) ба шарте ки; Е) то ки.

41. Дар ҷумлаи «Баъде ки писарбачаҳо бархостанд, Усмон Азиз ба мулло Салим мурочиат кард» ҳиссаи пайрав кадом навъи ҷумлаи пайрав аст?

А) хабар; В) мубтадо; С) пуркунанда; Д) замон; Е) сабаб.

42. Аз ин байти Абдурахмони Ҷомӣ навъи ҷумлаи пайравро ёбед:

Мағрур машав ба мол чун беҳабарон,

Зеро ки бувад мол чу абри гузарон.

А) замон; В) шарт; С) хилоф; Д) сабаб; Е) мақсад.

43. Аз ин байти устод Турсунзода навъи ҷумлаи пайравро ёбед:

Дуртар парвоз кун аз хона – аз ҷойи баланд,

То ки парвози ту ояд дӯстонатро писанд.

А) мубтадо; В) хабар; С) замон; Д) сабаб; Е) мақсад

44. Навъи ҷумлаи пайравро аз ин мисол ёбед: Ба якдигар ба тарзе нигоҳ мекарданд, ки маънии он ба ҳар ду фаҳмо буд. (Р.Ҷ.)

А) сабаб; В) замон; С) тарзи амал; Д) монандӣ; Е) натиҷа.

45. Навъи ҷумлаи пайравро аз ин мисол ёбед: Мисли он ки тилои асил ҳеҷ гоҳ занг намезанад, одами асил низ дар ҳеҷ ҳолат худро «гум» намекунад. (Ю.А.)

А) шарт; В) замон; С) мақсад; Д) монандӣ; Е) хабар.

46. Аз ин мисол навъи ҷумлаи пайравро ёбед: Ӯ ҷаву бедаро ба ҳаде талаб кард, ки дар як сол ба асп расад. (С.А.)

А) пуркунанда; В) хабар; С)замон; Д) мубтадо; Е) миқдору дараҷа.

47. Аз ин мисол навъи ҷумлаи пайравро ёбед: То ранҷ набарӣ, роҳат намебинӣ.

А) замон; В) хабар; С) шарт; Д) хилоф; Е) сабаб

48. Навъи ҷумлаи пайравро аз ин мисол ёбед; Соҳибкор пурсид, ки аз кучо омадам. (Д.М.)

А) сабаб; В) хабар; С) мубтадо; Д) пуркунанда; Е) замон.

49. Аз ин мисол навъи ҷумлаи пайравро ёбед:

Ин як моҳе, ки дар манзили Шумо гузаронидем, босаодаттарин моҳи зиндагонии ман буд. (С.У)

А) хабар; В) мубтадо; С) пуркунанда; Д) замон; Е) муайянкунанда.

50. Навъи ҷумлаи пайравро аз ин мисол ёбед:

Ҳар кӣ бо меҳнат сарафрозӣ кунад,

Мамлакатро аз ҳудаш розӣ кунад.

(А.Ш.)

А) пуркунанда; В) мубтадо; С) замон; Д) сабаб; Е) шарт.

51. Ду ва зиёда ҷумлаи сода бо ҳам алоқаманд шаванд, чиро ташкил медиҳанд?

А) ибора; В) матн; С) ҷумлаи пайрав; Д) сарҷумла; Е) ҷумлаи мураккаб.

52. Ҷумлаи “Агар хонӣ, мефаҳмӣ” аз нигоҳи сохт чӣ хел ҷумла аст?

А) сода; В) тафсилӣ; С) чида; Д) мураккаби пайваст; Е) мураккаби тобеъ.

53. “Агар” пайвандаки кадом ҷумлаи пайрав аст?

А) мақсад; В) сабаб; С) пуркунанда; Д) шарт; Е) хабар;

54. Дар ҷумлаи “Ҳамин китобро хондан меҳостам” калимаи “ҳамин” кадом аъзои ҷумла аст?

А) мубтадо; В) муайянкунанда; С) ҳол; Д) пуркунанда; Е) хабар;

55. Ҷумлаи пайрави мисоли “Имтиҳони дохилшавиро бомуваффақият супурдам,...” -ро ёбед!

А)... агар тайёрии хуб медидам; В) ... ҳамин ки тайёрии хуб медидам; С) ... зеро ки тайёрии ҷиддӣ дидам; Д) ... ки бо тайёрии ҷиддӣ омадам; Е) ... дар натиҷа тайёрии хуб дидам;

56. Ин байти устод Фирдавсӣ дар қолаби кадом хели ҷумла омадааст?

Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.

А) мураккаби пайваст; В) мураккаби тобеъ; С) содаи тафсилӣ; D) содаи чидааъзо; E) омехта;

57. Аз ин байти Саъдии Шерозӣ навъи ҷумлаи пайравро муайян кунед.

Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст
Дар парешонҳолию дармондагӣ.

А) мубтадо; В) хабар; С) хол; D) пуркунанда; E) муайянкунанда;

58. Дар ин ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷумлаи пайрав ба кадом савол ҷавоб мешавад? Рафиқам пурсид, ки имтихонро чӣ хел супоридам?

А) аз кӣ пурсид; В) киро пурсид; С) чиро пурсид; D) кӣ пурсид; E) чӣ пурсид;

59. Ҷумлаи мураккаб аз рӯйи тарзи алоқа чанд хел мешавад?

А) 2; В) 3; С) 4; D) 5; E) 6;

60. «Вақте ки», «ҳангоме ки», «ҳамин ки», «то вақте ки» пайвандакҳои кадом ҷумлаи пайраванд?

А) сабаб; В) мақсад; С) натиҷа; D) замон; E) макон;

61. Дар ҷумлаи “Ҳарчанд акаам розӣ шуда бошад ҳам, модарам ўро кашола карда ба пеши падарам бурд”, (С.А.) кадом навъи ҷумлаи пайрав дида мешавад?

А) хабар; В) шарт; С) хилоф; D) пуркунанда; E) муайянкунанда.

62. Дар мисоли “Падарам маҷбур шуд, ки масъаларо бо насихат ҳал кунад”, (С.А.) ҳиссаи “ки масъаларо бо насихат ҳал кунад” кадом навъи ҷумлаи пайрав аст?

А) мубтадо; В) муайянкунанда; С) ҳоли мақсад; D) пуркунанда; E) хабар.

63. Аз ин ҷумлаи мураккаби тобеъ навъи ҷумлаи пайравро муайян кунед! Китоберо, ки ба шумо ваъда карда будам, фиристодам.

А) мубтадо; В) хабар; С) муайянкунанда; D) ҳол; E) пурку-
нанда;

64. Чумлаи пайрав аз сарчумла бо кадом аломат чудо
карда мешавад?

А) нуқтавергул; В) дунукта; С) вергул; D) тире; E) нохунак;

65. «Чунки» пайвандаки кадом чумлаи пайрав аст?

А) хабар; В) пуркунанда; С) ҳоли сабаб; D) ҳоли замон; E)
ҳоли мақсад;

66. Ин байти Ҳофизи Шерозӣ дар қолаби кадом навъи
чумла сохта шудааст?

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад.

Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранчи бешумор орад.

А) сода; В) мураккаби пайваст; С) мураккаби тобъ; D)
мураккаби омехта; E) дутаркиба;

67. Аз чумлаи мураккаби “Ман боварӣ дорам, ки ояндаи
чумхуриамон нек аст” навъи чумлаи пайравро муайян ку-
нед!

А) мубтадо; В) хабар; С) пуркунанда; D) муайянкунанда;
E) ҳол;

68. Пайвандакҳои чумлаи пайрави сабабро ёбед!

А) агар; В) то ки; С) ҳамин ки; D) зеро, чунки; E) чунон
ки;

69. Дар мисоли зерин навъи чумлаи пайравро муайян ку-
нед!

Ниҳоят маълум гардид, ки мо бисёр чизро намедони-
стем.

А) мубтадо; В) хабар; С) муайянкунанда; D) пуркунанда; E)
ҳол;

70. Дар ин чумла ҳоли сабабро ёбед: “Сафо ноилоҷ ба
шартҳои Комил розӣ шуд”.

А) Сафо; В) ноилоҷ; С) ба шартҳо; D) шартҳои Комил;
E) розӣ шуд;

71. Дар чумлаи “Вақте ки ман машқи аввалини худро ба
падар нишон додам, ӯ таҳсин кард” кадом навъи чумлаи
пайрав истифода шудааст?

А) мубтадо; В) хабар; С) ҳоли сабаб; D) ҳоли мақсад; E)
ҳоли замон;

72. Аз мисоли зерин навъи чумлаи пайравро ёбед!

Чун ниҳодам пойи худро бар сари хоки Ватан,

Борҳо бӯсидам аз рухсораи поки Ватан. (М.Т.)

А) хабар; В) муайянкунанда; С) пуркунанда; D) холи замон; E) холи мақсад;

73. Ҷумлаи пайрав асосан бо кадом аломати китобатӣ аз сарчумла чудо карда мешавад?

А) тире; В) нуктавергул; С) баён; D) вергул; E) савол;

74. Дар мисоли зер навъи чумлаи пайравро муайян кунед?

Мақсади мо ҳамин, ки ба вай некӣ кунем. (Ф.Н.)

А) мубтадо; В) хабар; С) муайянкунанда; D) пуркунанда; E) ҳол;

75. Ҷумлаи пайрави пуркунанда бо кадом хели ибора муридиф мешавад?

В) номӣ; В) шуморагӣ; С) масдарӣ; D) сифати феълӣ; E) зарфӣ;

76. Ҷумлаи пайраве, ки амалу ҳолати сарчумларо ба таври муқоиса ва монандкунӣ эзоҳ медиҳад, чӣ ном дорад?

А) муайянкунанда; В) замон; С) миқдору дараҷа; D) монандӣ; E) макон;

77. Пайвандакҳои “чунки”, “зеро”, “зеро ки”, “чаро ки”, “модом ки” ба кадом навъи чумлаи пайрав мансубанд?

А) ҳилоф; В) мақсад; С) шарт; D) сабаб; E) натиҷа;

78. Дар мисоли зерин кадом навъи чумлаи пайрав ба сарчумла алоқаманд шудааст?

Модом ки вай бо ту будан меҳаҳад, ту бояд дар наздаш бошӣ. (С.У.)

А) тарзи амал; В) ҳилоф; С) натиҷа; D) сабаб; E) замон;

79. Пайвандакҳои «дар натиҷаи он (ин) ки», «ба туфайли ин (он) ки», «ба муносибати он (ин) ки» кадом навъи чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ мекунанд?

А) натиҷа; В) замон; С) сабаб; D) мақсад; E) ҳилоф;

80. Аз намунаҳои зерин пайвандаки чумлаи пайрави натиҷаро ёбед!

А) дар натиҷаи ин ки; В) ба сабаби он ки; С) чунки; D) ки; E) модом ки.

81. Аз мисоли зерин навъи ҷумлаи пайравро муайян кунед!

Тобистон бошад ҳам, шаб он қадар гарм набуд.

А) мубтадо; В) хабар; С) замон; D) ҳоли шарт; E) ҳоли хилоф;

82. Ҷумлаи мураккабе, ки аз як сарҷумла ва ду ё зиёда ҷумлаи пайрав таркиб ёфтааст, чӣ ном дорад?

А) ҷумлаи мураккаби тобеъ; В) ҷумлаи мураккаби омехта; С) ҷумлаи мураккаби пайваст; D) ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб; E) ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб;

83. Алоқаи байни ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб чанд хел мешаванд?

А) 1; В) 2; С) 3; D) 4; E) 5;

84. Аз намунаҳои овардашуда пайвандакҳои ҷумлаи мураккаби пайвасти ҷудоиро ёбед:

А) аммо, вале, лекин; В) ё, ё...ё, ё ки, ё ин ки; С) ва, -у.); D) ва, азбаски; E) зеро, зеро ки, ки;

85. Аз намунаҳои овардашуда пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мубтадорро ёбед?

А) пайвандак надорад; В) ҳар ки, ҳар кас ки, ҳар чӣ, ҳар чи ки, ҳар кас, ҳар чиз; С) аммо, вале, лекин; D) ки, зеро ки, ё ки; E) ва, -у;

86. Аз мисоли зерин навъи ҷумлаи пайравро ёбед:

Ҳар кӣ меҳмонро гиромӣ кунад, кӯшише дар некномӣ кунад.

А) пурқунанда; В) мубтадо; С) ҳол; D) хабар; E) ҷумлаи пайрав надорад;

87. Аз ҳайати ин ҷумла пурқунандаро ёбед:

Вай ҳамеша бо шавқи тамои ҳар рӯз ду-се соат китоб меҳонад.

А) китоб; В) ҳамеша; С) бо шавқи тамои; D) ҳар рӯз; E) ду-се соат;

88. Мисоли зерин дар қолаби кадом навъи ҷумлаи мураккаб сохта шудааст:

Дар ҳолате ки арақ рӯяшонро зер карда буд, аз ҳавлӣ баромаданд ва ман ҳис кардам, ки шикорашон барор нагирфтааст (С.А.)

А) чумлаи мураккаб; В) чумлаи мураккаби тобеъ; С) чумлаи мураккаби омехта; D) чумлаи мураккаби пайвасти тобеи сертаркиба; E) чумлаи сода;

89. Аз мисоли зерин навъи чумлаи пайравро муайян кунед:

Дӯстие, ки аз айёми наврасӣ пайдо мешавад, умри дароз дорад.

А) мубтадо; В) пуркунанда; С) хабар; D) муайянкунанда; E) ҳол;

90. Аз мисоли зерин навъи чумлаи пайравро ёбед!

Ман гумон доштам, ки дар озмун қорам барор мегирад.

А) мубтадо; В) хабар; С) муайянкунанда; D) пуркунанда; E) ҳол;

91. Қойи чумлаи пайрави муайянкунанда кадом аст?

А) пеш аз сарҷумла; В) пас аз сарҷумла; С) дар мобайни сарҷумла ва пас аз сарҷумла; D) мобайни сарҷумла; E) мобайн ва аввали сарҷумла;

92. Аз мисоли зерин навъи чумлаи пайравро ёбед!

Ман рафикеро дӯст медорам, ки ба қавлаш вафо кунад.

А) мубтадо; В) хабар; С) пуркунанда; D) муайянкунанда; E) ҳол;

93. Чумлаи пайрави ҳол чанд хел мешавад?

А) 2; В) 3; С) 9; D) 10; E) 12;

94. Кадом чумлаи пайрави ҳол бо сарҷумла ба во-ситаи пайвандакҳои «ки», «ба тарзе ки», «ба тавре ки», «дар ҳолате ки» вобаста мешавад?

А) ҳоли макон; В) ҳоли замон; С) ҳоли тарзи амал; D) ҳоли миқдору дорача; E) ҳоли мақсад;

95. Аз мисоли зерин навъи чумлаи пайрави ҳолро муайян кунед!

Салим пас аз тамои шудани суруд, бе он ки мазмуни онро фаҳмад, ба баҳс шурӯъ кард.

А) натиҷа; В) миқдору дорача; С) тарзи амал; D) ҳилоф; E) мақсад;

96. Дар таркиби сарҷумлаи кадом чумлаи пайрави ҳол калимаҳои ишоратии «чунон», «ончунон», «он қадар», «ба

дарачае», «ба он дарачае» ва амсоли инҳо омада метавонанд?

А) тарзи амал; В) миқдору дарача; С) натиҷа; D) монандӣ; E) хилоф;

97. Ба саволҳои «ба кадом андоза?», «чӣ қадар?», «ба кадом дараҷа?» кадом навъи ҷумлаи пайрави ҳол ҷавоб мешавад?

А) тарзи амал; В) миқдору дараҷа; С) натиҷа; D) монандӣ; E) замон;

98. Аз мисоли зерин навъи ҷумлаи пайравро ёбед?

Борон, чунон ки аз чандин сатил ба якбора об мерехта бошад, меборид. (С.А.)

А) тарз амал; В) монандӣ; С) миқдору дараҷа; D) макон; E) натиҷа;

99. Кадом ҷумлаи пайрав ба саволҳои «кучо?» ва «дар кучо?» ҷавоб мешавад?

А) ҳоли замон; В) ҳоли макон; С) ҳоли хилоф; D) ҳоли монандӣ; E) ҳоли натиҷа;

100. Аз мисоли зер навъи ҷумлаи пайравро ёбед!

Он ҷо ки намак хӯрдӣ, намакдон нашикан. (Зарбулмасал)

А) замон; В) натиҷа; С) мақсад; D) хилоф; E) макон;

ЗОДГОҶИ ЗАБОНИ ДАРӢ ВА ҚАЛАМРАВИ ОН

ДарӢ андар Хуросон парвариш ёфт,
Ки будӢ то ба Чин шарку шимолаш.
Хуросони калон к-он рӯз мебуд,
Хуросони кунунӢ аз маҳолаш.
Араб бо форс буд ҳамсоя, овард
Дарио форсӢ андар мақолаш.
Вагарна порсӢ буд он забоне,
Ки бо Доро бишуд гоҳи заволаш.
ДарӢ, ин лаҳҷаи аҳли Хуросон,
Ҳаметобид хуросо чамолаш.
Самарқанду Бухоро буд аз оғоз,
Мақарри¹ шоирони пурчамолаш.
Дар он чо РӯдакӢ бо созу овоз
Фароз овард то авчи ҳилолаш².
Сипас дарбори худ дар ҒазнӢ овард,
Дар он чо бурд то ҳадди камолаш.
Чу бутгар³ лӯъбатосо УнсурӢ сохт,
Ба сунъи⁴ шеър зулфу хатти холаш.
Ба хилъат⁵ ФаррухӢ он гаҳ бияфзуд
Ба ташрифи адаб фарру чамолаш.
Ҳамон чо низ ФирдавсӢ пай афканд
Яке кохи⁶ баланди безаволаш.
Саной, МавлавӢ бо Шайх Аттор
Бад-ӯ омӯхтанд ирфону⁷ холаш....
Бад-ин сон нозанин омад ба Шероз,
Ки то СаъдӢ кашад ноз аз чамолаш.
Аз он пас чун арӯсе гашт дилбар,
Ки Ҳофиз ком бигрифт аз висолаш.
Сипас аз роҳи Кобул рафт бар Ҳинд,

1. Мақарр – чой, қароргоҳ

2. Ҳилол – моҳи нав

3. Бутгар – буттарош

4. Сунъ – эҷод, офарида шуда

5. Хилъат – чома, камарбанде, ки шоҳон мебахшанд

6. Кох – қаср, иморат, бино

7. Ирфон – шинохтан, доништан

Ба ҳамраҳ Соиби нозукхаёлаш.
Пазиरो шуд аз ӯ дарбори Дехлӣ,
Чунон чун буд ӯ шоёни ҳолаш.
Чу машшота¹ Калиму Бедил он чо
Бияфзуданд бар ҳусну ҷамолаш.
Ба сабки ҳиндӣ ороишгар ороост
Чу хатту холи ҳинду хатту холаш.
Дарӣ худ ин забони аҳли Кобул,
Қаламрав буд рӯзе то Аролаш.
Ба Шарку Ғарб ӯ шахпар² кушуда,
Ҷама чун мурғакон дар зери болаш.
Зи фарри³ шоирон дарбори Ғазнӣ,
Зи ҳар дарбор волотар ҷалолаш.
Зи Кашмиру Хутан в-аз Суғду Хоразм,
Ҷама он резакхори наволаш⁴.
Ба Бағдоду Ҷалаб то хиттаи⁵ Рум
Чу барги зар бибурдандӣ мақолаш.
Ба Чин, аз гуфтаи Ибни Батута
Басе буданд ошиқ бар ҷамолаш.
Зи марзи Ҳинд то Дарбанди Қафқоз
Расида сар ба сар сити⁶ камолаш.

(М.А.)

-
1. Машшота – зане, ки мӯйи занонро шона карда, оро медиҳад
 2. Шоҳпар – бузургтарин пар, бол, қаноти калону кавӣ
 3. Фарр – зебой, ороиш, шукуҳ, шавкат, дабдаба
 4. Навол – бахшиш, ҳадя, баҳра
 5. Хитта – замин, мамлакат, шаҳр
 6. Сити камол – шуҳрати камолот

АДАБИЁТИ ИЛОВАГӢ

1. Қосимова М. Н. ва Камолиддинов Б. Маҷмӯаи машқҳои синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1981.
2. Рустамов Ш., Каримов А., Аминов С. Забони тоҷикӣ. Қ. 2. Синтаксис. Барои синфҳои 1Х. – Душанбе, 1990.
3. Хоҷаев Д., Кабиров Ш. Наҳв ва аломатгузорӣ. – Душанбе, 2012.
4. Хоҷаев Д., Исрофилов М. Дарсҳои забони тоҷикӣ дар синфи 1Х. – Душанбе, 1992.
5. Хусейнов Х. Пунктуатсияи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1977.
6. Шербоев С. Аломатҳои шартии ҷумлаҳои пайрав. – Газетаи муаллимон, 11.02.1986.

ИХТИСОРОТ

А.Д.- Абдусалом Дехотӣ	С.А.- Садриддин Айнӣ
А.Л.- Абулқосими Лоҳутӣ	А.С. – Абдулҳамид Самадов
АД.Т.- Адибони Тоҷикистон	С.Т.- Саттор Турсун
А.Ш.- Аминҷон Шукӯҳӣ	С.У.- Сотим Улугзода
Л.Ш.- Лоик Шерали	С.Ш.- Садои Шарқ
М.А.- Муҳиддин Аминзода	Тар. Каш.- Таронаи Кашмир
М.Б.- Меҳмон Бахтӣ	Т.Р.- Теша Рачаб
М.Т.- Мирзо Турсунзода	Ф.М.- Фазлиддин Муҳаммадиев
М.Р.- Муҳаммадҷон Раҳимӣ	Ф.Н.- Фотех Ниёзӣ
М.Н. - Мутеъулло Начмиддинов	Ҳ.К.- Ҳаким Карим
М.Х.- Муҳиддин Хоҷаев	Ҷ.И.- Ҷалол Иқромӣ
М.Қ. - Муъмин Қаноат	Ҷ.О.- Ҷумъа Одинаев
П.С.- Пайрав Сулаймонӣ	Ю.А.- Юсуф Ақобиров
П.Т.- Пӯлод Толис	Ҳ.Ю.- Ҳабиб Юсуфӣ
Р.Ғ. - Расул Ғамзатов	Ҳ.Ш.- Ҳамрокул Шодидулов
Р.Ҷ.- Раҳим Ҷалил	Ҳ.И. - Ҳасан Ирфон

МУНДАРИЧА

Такрор ва ҷамъбасти маводди синфҳои V – VIII.....	7
1. Фонетика (Савтиёт)	7
2. Калима(луғат).....	8
3. Морфология (сарф).....	10
4. Синтаксис (наҳв)	11
5. Аломатҳои китобат, вазифаи онҳо дар нутқи хаттӣ ..	12
6. Сархат, фасл, боб дар нутқи хаттӣ.....	13
7. Ҷумлаи сода ва асоси грамматикӣ он.....	14
8. Ҷумлаи содаи яктаркиба ва дутаркиба.....	15
9. Сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла.....	16
10. Ҷумлаи чидаъзо ва воҳидҳои хулосакунанда дар он.....	17
11. Воҳидҳои туфайлӣ ва истисноии ҷумла.....	18
ҶУМЛАИ МУРАККАБ	
12. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаб.....	20
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ	
13. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаби пайваст.....	22
14. Ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандақдор.....	25
15. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби пайваст.....	28
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ	
16. Ҷумлаи мураккаби тобеъ ва тафовути он аз ҷумлаи мураккаби пайваст	32
17. Сарҷумла ва ҷумлаи пайрав.....	35
18. Воситаҳои алоқаи синтаксисии ҷумлаи мураккаби тобеъ.....	38
19. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби тобеъ.....	44
НАВЪҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВ	47
20. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб	47
21. Ҷумлаи пайрави пуркунанда.....	48
22. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда.....	51
23. Ҷумлаи пайрави мубтадо.....	56
24. Ҷумлаи пайрави хабар.....	60
ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ҲОЛ	62

25. Ҷумлаи пайрави замон.....	62
26. Ҷумлаи пайрави макон.....	65
27. Ҷумлаи пайрави сабаб	66
28. Ҷумлаи пайрави мақсад.....	68
29. Ҷумлаи пайрави тарзи амал.....	70
30. Ҷумлаи пайрави монандӣ.....	71
31. Ҷумлаи пайрави микдору дараҷа.....	74
32. Ҷумлаи пайрави шарт.....	76
33. Ҷумлаи пайрави хилоф.....	78
34. Ҷумлаи пайрави натиҷа.....	81
35. Мурудифоти ҷумлаҳои пайрав бо ибораҳо.....	85
36. Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб.....	87
37. Ҷумлаи мураккаби омехта.....	92
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК	
38. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаби бепайвандак.....	95
39. Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак.....	97
40. Ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак.....	99
41. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак.....	101
42. Воҳиди томи нахвӣ (банди нахвӣ).....	105
43. Усули таҳлили нахвии ҷумлаи мураккаб.....	108
44. Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда.....	114
45. Аломатҳои китобат.....	118
Маълумоти умумӣ дар бораи забон.....	129
Забони адабии тоҷикӣ.....	131
Хат ва пайдоиши он.....	139
Нутқи мураттаб.....	141
ТАКРОРИ СОЛОНА	
46. Фонетика ва имло.....	156
47. Калима (лугат).....	158
48. Калимасозӣ.....	160
49. Морфология.....	161
50. Наҳв.....	163
Саволҳои тестӣ.....	167
Адабиёти иловагӣ.....	181
Ихтисорот.....	181

**ДАВЛАТБЕК ХОЧАЕВ, ФАРҲОД ЗИКРИЁЕВ,
МУҲАММАДОВУД САЛОМОВ**

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир

Мусаҳҳах

Муҳаррири техникӣ

Тарроҳ

М. Мунавваров

М. Саидова

Н. Салоҳиддинзода

З. Саъдуллоев

Ба чоп 00.00.2018 иҷозат дода шуд. Коғази офсет.
Чопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Чузби чопӣ 11,5
Адади нашр 100000 нусха.
Супориши № 172/2018

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш 50.
Тел: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru